

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1966



3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 82. ÉVF., 3. SZ. 205—284. I. BUDAPEST, 1966. JÚL.-SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi docens, CSAPODI CSABA, az Akadémiai Könyvtár osztályvezetője, JAKÓ ZSIGMOND, egyetemi tanár (Cluj), BAKOS JÓZSEF, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, főiskolai tanár, FÜVES ÖDÖN egyetemi vezető nyelvtanár, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, PÉTER LÁSZLÓ tudományos kutató, REGULI ERNŐ, a Szegedi Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, HOLL BÉLA tudományos kutató, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudományok kandidátusa, az Akadémiai Könyvtár igazgatója, SALLAI ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BABICZKY Béla egyetemi adjunktus, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, PETHES IVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NÉMETH MÁRIA, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DÁVID KATALIN muzeológus, NIEDERHAUSER ÉMIL, a történettudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet osztályvezetője, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651. sz. szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

MEZEY LÁSZLÓ

A latin írás magyarországi történetéből

II. Az írásgyakorlat kettéválása

A latin írás magyarországi történetének kezdetein élt írástudókat eddig inkább a források és általában az írásos emlékek mutatta be nekünk.¹ Lehetséges-e velük és mesterségükkel ez utóbbi gyakorlása közben, az írás-technikán keresztül is megismerkedni? A források vizsgálatát azzal a megállapítással kellett befejezni, hogy ámbár a fejlettebb írás technikára, a kurzív írásra vonatkozóan a megmaradt emlékek, igazság szerint, semmit sem mondanak, egy ilyesfajta gyakorlat megléte, az írástudókról emlékező egyéb források vallomása szerint, aligha lehet kétséges. A nótával író vagy jegyző nótáriusok rendjének írásos emlékeit nem a kódexek sorában kereshetjük. Mesterségük az oklevelek kiállításával hozta őket egészen szoros, rendeltetészerű kapcsolatba. Hogy azonban az oklevél adás maga is differenciált munkafolyamat volt a XI. századi lecsökkenő írásbeliségben is, az előzőekben már láthattuk. A jegyző, fogalmazó, formulázó és végül kalligrafikus írásban tisztázó oklevél adási technika nem minden részletében, hanem csak végső eredményében: a letisztázott és közreadott oklevélben áll a paleográfiai analízis rendelkezésére. Hozzátehetjük: ha az oklevél maga eredetiben maradt ránk. És azt is tudjuk, hogy a XI. századi magyar írásgyakorlat emlékei ebben a vonatkozásban éppen nem kényeztetik el a kutatót a vizsgálati anyag gazdagságával.²

*

A XI. század említésben, vagy szövegszerint is reánk maradt oklevelei között csak egy néhány van, amelyik eredetiben jutott el hozzánk, ezek sorában az első a tihanyi apátság alapító levele.³ 1055-ben, a tihanyi bencés apátság monostor egyházának fölszentelése alkalmából állíttatta ki az alapító I. ENDRE király.⁴ Az alapító levél legelső és igen fontos nyelvi emlékünkhöz; hatalmas irodalom foglalkozik vele.⁵ Mind diplomatikai, mind nyelvészeti és középlatin filológiai szempontból, beható, tudós vizsgálódások tárgyát képezi már hosszú évtizedek óta. Írástörténeti méltatása eddig csak szüksézszerűen fogalmazott utalások formájában történt. Hiszen az írás maga különösebb problémákat nem is jelenthet. A 11. század minuszkuja írásának egy inkább,

¹ *A latin írás magyarországi történetéből. A kezdetek írástudói és írásuk.* Magy. Könyvszle. 1966. 1. sz. 9. l.

² Uo. 3–4. l.

³ SZENTPÉTERY: *Kritikai jegyzék* 12. sz.

⁴ *Az alapítólevél kiállításáról, az egyház szentelés napján: Csutmonostor alapítás-története és első oklevelei.* Tanulmányok Budapest múltjából 15. 1963. 29. l.

⁵ SZABÓ D.: *Magyar nyelvemlékek*, Bp. 1963. 73. l.

hogy csak negatíve fejezzük ki magunkat, nem-német változatából származik.⁶ Ami pedig az egyház szentelés alkalmából letisztázott, megpecsételt és datált, azaz „kézből kelt” oklevelet, annak előzményei szerint illeti, KOMJÁTHY Miklós véleményéhez kell csatlakoznunk,⁷ hogy a birtokok összeírása egy még az alapítás kezdetein, tehát még a negyvenes évek végén történt birtok és szolganép poliptika-szerű összeírása a le nem fordított, tehát nyelvtörténetünk szerencséjére, magyarázatul megmaradt határjel és helynév említésekkel, kancelláriai szempontból nyersen került az oklevél végső fogalmazatába. Meg kell azonban említeni, mert az írástörténeti gyakorlatot figyelő szem el nem kerülheti az arenga — mondhatnánk — anomália-szerű fogalmazását az írás és az írásbafoglalás hasznáról. Arról van itt szó, hogy mindazt, amit láttak, vagy hallottak, s amit a feledésből ki akartak ragadni, az emberi nem fiai „humane filii propaginis” „per manus scriptorum, iugi studio litterarum memoriis commendarent . . .” Az írásbafoglalás hasznának oly szép megfogalmazása ez, amelyre hasonló, majd csak a 13. századi, a „scripturae patrociniumot” lelkesen magasztaló arengákban fogunk találni.⁸ Bizonyosan tudjuk, hogy a 11., de még a 12. századi magyarországi írásgyakorlat messze volt ennek a szépen megfogalmazott nézetnek elfogadásától. Az arenga két kiinduló ponttal is szolgál. Az egyik a „doctores, philosophi patresque nostri quam plurimi” említése. Ez a felsorolás korántsem valami stiláris igény szülötte. A doktorok és filozófusok a régi műveltség letéteményesei és továbbadói, a jogi művelődésé is.⁹ Az írás társadalmi hasznának tanítása természetesen az antik, és közelebbről a római művelődés legfontosabb elemei közé tartozik. 1055-ben Magyarországon az ilyen doktorok és filozófusok egyáltalán nem nagy számmal lehetnek és még ha voltak is, az ő „tanácsuk és okosságuk” a még éppen csak szerveződő állami és egyházi életben, nem is beszélve a még szinte alakatlan kezdeti feudalizmusról, nem sok meghallgatásra talált volna. Más művelődési klímát tette lehetővé az arengában kifejtett állásfoglalás létrejöttét. Ennek nyomozásában viszont ismét a formulázó egy — véleményem szerint — elszólása, jön segítségünkre. A tihanyi apátság megadományozását András király „iussu auctoritativo” írásba foglaltatta, amit az oklevél körülményes ünnepélyességgel így mond el: „. . . sub cartali testamento huius privilegii edixit, thomo presente seriatim monstrante . . .” a *cartale testamentum* kifejezés kétféleképpen értelmezhető. A szerint, hogy a *carta* a későbbi pergamen, azaz bőrhártya vagy pedig a korábbi papirus értelemben használjuk. A két lehetőség közül az utóbbi elfogadását ajánlja az idézett kifejezésben előforduló „thomo presente”. Ennek az értelme ugyanis az, hogy a jelen „levágott darab”: *tomus*. Ez meg nem volt más, mint a gyakran több méteres pergamen tekercs egy, az oklevél kiállítás céljára felhasznált darabja.¹⁰ A 11. században azonban a papirus oklevél már csak Itáliában, de ott is csak a pápai és a Normand-Szicíliai kancelláriában volt szokásos. Így tehát valóban az írásbeliség folyamatosságának klasszikus földjére, Itáliába jutunk. A tihanyi alapítólevél arengája ezekben az írástörténetileg markáns kifejezésekben nem hivatkozhat a magyarországi,

⁶ *Magy. Könyvszle.* i. h. 5. l.

⁷ KOMJÁTHY M.: *A tihanyi apátság alapítólevelének problémái.* Levéltári Közl. 1955. 27–47. l. — (*Magy. Könyvszle.* i. h. 30. j.-ben a cím így helyes.)

⁸ HAJNAL I.: *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából.* Bp. 1921, 3–7. l.

⁹ SCHIAPARELLI L.: *La scrittura latina nell' età romana.* Como 1921, 58–65.

¹⁰ THOMPSON E. M.: *Latin Paleography, SANDYS: A Companion to Latin Studies,* pp. 765–789. Cambridge 1913.

hanem a formula keletkezési hazájának, Itáliának írásbeliségi közfelfogására és gyakorlatára.

Ennek a gyakorlatnak hordozója, mint már ismételtlen említettük, az antikvitásból örökölt *notariorum ordo* volt.¹¹ Az ő első jelentkezésüket a 11., 12. századi magyar történelem forrásai eléggé határozottan tárták elénk. A tihanyi alapítólevélben a notariusról kétszer is történik említés. Az első esetben, mint a birtok összeírás eszközlőjéről („notarii manu ad signata”), a második esetben viszont a királyi udvar jegyzőjéről, a most már püspök MIKLÓSRól van szó, akit a görög egyházi címzés „Makariótatos” latin megfelelőjével „Beatissimusnak” nevez az oklevél. A kérdés most már az, hogy a notarius az alapítólevél korának írástörténeti helyzete szerint, csak a királyi udvarban fordulhatt-e elő? Más lehetőségünk nincs, mint az írást magát vallatóra fogni. Az oklevél kontextusának írása, mint említettük, eléggé gondos könyvírás, minusz-kula. A szkriptor kezének gondossága és jó gyakorlata a megadományozott monostor, esetleg az anyamonostor skriptóriumának színvonalát dicséri.

De notariusok, ha nem a király mellett, még a püspökök és a királyság világi nagyjai a comesek mellett is szerepelhettek. Velük találkozunk az oklevelek tanú sorában, mint *aláírókkal*, vagy talán csak *aláírásokkal*. A *signumok* BENEDEK érsek, MÓR, KELEMEN, MIKLÓS püspökök, LÁZÁR apát, továbbá a nádorispán, nyolc comes, egy bíró (Cupan), egy lovászmester, egy „insertor” nevét őrizték meg. Az kétségtelen, hogy a *signumok* — összességükben — a kontextustól eltérő írást mutatnak. Ha azt tételezzük föl, hogy ezeket, amint vannak, egy kéz írta és legföljebb a *signumok* előtti kereszt a tanú kézjegye, még akkor is más volt a *signumokat* író kéz, mint az oklevél egészének írójáé. A *signumok* közelebbi vizsgálata azonban azt mutatja, hogy az egyes nevek írása is különböző kezeket mutat. Nézzük először az *egyháziak* aláírását. A vizsgálatnál elsősorban az *a*, *c*, *e*, és *g* betűket, mint leggyakrabban előfordulókat használhatjuk föl.¹²

a Előfordul Benedek „*archiepiscopus*”; *Maurus*; *Lazari abb.* és *Nicolai* szavakban. A betű két alkotóeleme, a szár és a hurok, minden esetben más alakítást mutat. Más a szárnak az alapvonallal zárt szöge, más a huroknak az öblössége, és más a kettőnek illeszkedése. Így LÁZÁR apát *signumában* az *a* betűszár csaknem derékszögben áll az alapvonallal, *Benedek érsek archi.* írásában az *a* szöge kisebb, viszont MIKLÓS püspök *a* betűje vaskosabb és alul kerekben fordul el az alapvonalról. Finomabb a betű formálása MAURUS püspök kicsiny *a* betűjének. A hurkolt BENEDEK és LÁZÁR *a* betűiben a szárhoz másként illeszkednek és azonkívül BENEDEK szögletesebb mint LÁZÁR apát *signuma*.

c Előfordul BENEDEK, MIKLÓS *signumában* az előbbiben kétszer, az utóbbiban egyszer. Mindkét esetben jellemző a *c* betű félkörének a kurzív gyakorlat szerint ketté-osztása, mégpedig ez esetben egy pontra egy alul behajló vonásra. Tisztább a *c* betű a BENEDICTI szóban mint az *archi.* szóban. Mindazonáltal mindkét esetben kerekesebb a betű alakítás, mint NICOLAUS megint csak vastagabb, a pontot és a vonalat észrevehetőbben elkülönítő traktációjában.

¹¹ *Magy. Könyvszle.* i. h. 5. l.

¹² A paleográfiai analízisben a CENCETI nyomán kialakított alapfogalmak felhasználásával jártam el, l. Egyetemi jegyzetemben (*Paleográfia. A latin írás története.* Tankönyvkiadó 1964. 21—23.)

e Az előbbinél jóval gyakrabban fordul elő, és ezért biztosabb következtetéseket tesz lehetővé. Az *érsek* signumában az *e* kurzív szokásos két részes betű. A felső kisebb rész a vonalhoz lehajlik, inkább egy egészen rövid vonal mint pont formájában. A fővonal azonban alul kerekebben és jelentősebben hajlik az alapvonalról vissza, mint MAURUS püspök az alapvonal érintésével megszűnő *e* betűje. Finom de kevésbé kerek ívelésű KELEMEN püspök és megint igen határozott és ámbár két tagban de mégis a litterák módjára, a betűk főszárához kapcsolódó második vonással írt *e* betű MIKLÓS püspök signumában.

g Előfordul minden *signum* szóban, tehát a megkülönböztetési lehetőségeket szintén növeli. A kurzív *g* betűből alakult kis betű *g* elemei egy eredetileg vízszintes rövid vonal, melyre alulról kapcsolódott egy egyenes vonaltól félkörbe átmenő vonás. Az utóbbit a későbbi gyakorlat visszakanyarította a vonal és a félkör választójához és így egy kört zárt be. Később még a felső rövid vonalat is elől lehúzták és így az átalakulás előtti végső formában felismerhetően előttünk van, a mi folyóírásos kis *g* betűnk. A főpapok signumaiban a *g* betűk a szemlélő előtt azonnal és oly világosan megkülönböztethetők, hogy részletesebb elemzésük valójában nem is látszik szükségesnek.

S Valamennyi signumban egyformán előforduló betű, amelyiknek vizsgálata még az előbb említetténel is több tanulsággal szolgál. A rövidség okáért a comesek signumaiban ennek az elemzésére helyezük majd a fősúlyt. A főpapi neveknel az *érsek S* betűje nagy lendülettel mintegy a betűsor magasságának négyszereséig széles öblösödéssel emelkedik az alapvonal fölé; felül hajszálvonalba fut ki, amihez egy erőteljes igen rövid, külön alkotott vonal csatlakozik. MAURUS püspök *S* betűje szerényebb és arányosan finom azonban a pontszerűen csatlakozó rövid vonal, szintén a kurzív gyakorlottságot árulja el, KELEMEN püspöké karesű magas fővonal, lefelé hajló rövid második vonallal. MIKLÓS püspök *S* betűje olyan mint az egész névirás, erőteljesen előrehajló öblű fővonal, attól világosan elszakadó és alig észrevehető félkörben lehajló második vonal; talán a sorvégi szűk hely miatt is igen kevés helyet foglal LÁZÁR apát *S* betűje, egy gyenge hajlású fővonal, tőle elválasztott pontszerű kis vonallal.

Az *érsek*nek, négy püspöktársának és LÁZÁR apátnak aláírása tehát bizonyosan öt különböző kéz műve. És ez talán nem is meglepő, hiszen még a régebbi nézetek szerint is, az egyháziak írástudása nemigen volt kétségbe vonható. És bár e vonatkozásban ma sem lehet más véleményt kialakítani, mégis azt mondjuk: *lehetséges*, hogy az öt főpap maga írta alá az oklevelet. E fenntartás értelmét alább hamarosan kifejtjük.

Az *ispánok* aláírásainak a vizsgálatát már egyszerűbben végezhetjük el. Nincs okunk ugyanis föltételezni, hogy a névaláírásokban szereplő személyek valóban maguk írták le neveiket. Az összehasonlításra a legalkalmasabbnak kínálkozik a minden signumban előforduló *S* betű. Ezeknek vizsgálata a következő eredményeket hozza. Az első helyen GILCO ispán nevével találkozunk a signum *s* betűje egy alsó hajlásában nagyobb öblű a vonal vastkosabb, a két vonal összeillesztése nem vehető ki. Lehetséges, hogy egy kézmozdulattal írták a betűt. ZACHE palotaispán signuma föltételezhetően szintén egy kézvonással íródott, de a betű vonala az előbbivel ellenkező sajátosságokat mutat. WOITEH ispán neve előtt eléggé nehézkes és sikerületlen az *S*. Mintha az alulról visszahajló ív tört volna két részre és az alapvonalról egy második kézmozdulattal odavetett kiegészítő vonal vagy vonás emelkedne csak ki. LUTOVIC

ispán *S* betűje három részből tevődött össze, három kézmozdulattal írták. Felül egy egészen rövid, szinte pontszerű vonalka, azután a fővonal nagyíve és végül ehhez csatlakozik egy külön írt kisebb ív, egészen az alapvonalhoz simulva. ERNE ispán signumát író kéz a kurzív hagyományoknak megfelelően két vonallal alakította az *S* betűt, a felülső kis vonal a fő vonallal nem is érintkezik. VIT ispán neve előtt viszont a vizsgált betű az alsó ívben oszlik meg. A nagy ívhez — megszakítás után — egy pontszerű vonalka kapcsolódik. MÁRTON ispán *S* betűje nehézkes és vaskos, az előzőtől világosan megkülönböztethető. ÉLIÁS ispáné szintén különbözik az előzőtől; az elég nehézkesen rajzolt *S* betű alul nehézkesen simul az alapvonalhoz. ANDRÁS ispán signumában a rövid vonal ívelése mélyebbre szaladt és mintegy a kereszt felső végével egy magasságban találkozik a fővonal. FANCEL ispán signuma egy karsú felsőrészből alul is csak kissé öblösödő ívet produkál. A további négy signumban szereplő NÁNA főlovász-mester CUPÁN bíró, PRECA insertor, CELU miniszter signumai ugyanígy egymás között is különböznek, de különböznek a most felsorolt ispáni signumok *S* betűitől.

De nemcsak a névjegyeket kezdő nagy betű, hanem a nevekben és hivatal megjelölésekben szereplő többi betű is, a figyelmes szemlélő előtt világos különbözőségeket tüntet fel. A *Comitis* szó gyakori ismétlődése lehetőséget szolgáltat az *m* betű írásmódjának összehasonlítására. A betű három lábának alakítása, összeillesztése, vastagsága és az alapvonalhoz illeszkedése, a signumok összességében sokféle eltérést mutat. Hasonló megállapításokat tehetünk több más betű kivitelezése — traktációja — tekintetében is. (Különösen *e c a*).

A tihanyi alapítólevél tanúinak felsorolása, tehát számos kéz vonásait őrizte meg számunkra. Kik írták le a tanúk neveit? Mint említettük a főpapi signumokban föltételezhetjük maguknak a névszerint említetteknek a kézírását. Valójában biztosat még itt sem mondhatunk. Hiszen szokás volt, hogy a főpap-tanúk helyett a teljes névalírás és hivatal megjelölést káplánjaik, azaz titkáraik készítették el. Maga a főpap, csak nevének kezdőbetűjét és esetleg még a keresztet, vagy az ss. (subcripsi) kézjegyet írta le.¹³ Még fokozottabb mértékben általános lehetett ez a gyakorlat a világi méltóságokat viselő tanúk esetében. Ha a névalírások egyeznek egymás között és valamennyien együtt azonosoknak mutatkoznak a kontextus írásával, nyilvánvalóan a kancellária scriptorának munkájával van dolgunk. Ha különböznek, a tanúk klerikusai írták alá uraik helyett. Az ispánok íródeákjainak, klerikusainak létéről más források már tudósítottak bennünket.¹⁴ A tihanyi tanúk névalírásainak vizsgálata működésük közben mutatta be őket. A *clericus comitis* tehát három évtizeddel LÁSZLÓ király törvénye előtt is mint nélkülözhetetlen kísérotárs jelenik meg a magyarországi ispánok oldalán. Eggyel több okunk van tehát arra, hogy a világi szolgálatokat végző klerikus réteg jelenlétét a magyar állam és nem csupán az egyház magyarországi kezdeteivel hozzuk kapcsolatba. E klerikus-deákoknak hivataloskodása, az ország hasznára folytatott működése, tehát a tihanyi alapítólevél paleográfiai vizsgálatából újabb bizonyítékokhoz jutott. A paleográfiai analízis a könyvbetűk írásában mutatkozó kurzív hatásokat is

¹³ KATTERBACH B.—PEITZ W. M.: *Die Unterschriften der Päpste und Kardinäle in den »Bullae Majores« vom 11. Bis 14. Jhdt.* — *Miscellanea Francesco Ehrle*. Volume IV., *Paleografia e Diplomatica* Roma 1923. 177—274.

¹⁴ *Magy. Könyvszle* i. h. 7. l.

számba vette. Így közelebb jutottunk a használati írás 11. századi magyarországi gyakorlatának feltárásához. E kísérletek eredményesebb elvégzése újabb emlékanyagot igényel.

*

GUDEN, aki „sokáig fáradozott László király szolgálatában”, 1080 táján „Szent Mihálynak”, azaz az Arkangyal veszprémi egyházának adományozta „minden nyilván tudott, vagy általa titokban tartott javát”, amivel Paloznagon rendelkezett. Az adománylevél eredetiben maradt reánk, s arról is nevezetes, hogy bár a király engedélyével és pecsétje alatt kelt, mégis a legrégebb eredetiben reánk maradt magánoklevél.¹⁵ Ami az írás sajátosságait illeti, mint már korábban megállapíthattuk, a kor egészében könyvirásos emlékanyagának egy darabja.¹⁶ Mégis az első pillantásra elkülönül társaitól, mégpedig feltűnően esetlen, nehézkes és bizonytalan duktusú írása miatt. Ebben a korban, amikor még az adományozásban érdekelt maga gondoskodott a donacionális levél tisztázásáról, arra kell gondolnunk, hogy az ügyetlen, nem egy hibával és azok javításával megtűzdelt charta, a veszprémi püspöki skriptorium nem sok dicséretet érdemlő terméke. Hogy sietve, kellő szépírói képesség és gyakorlat nélkül tisztázták le, vagy talán a fogalmazatot egyenesen pergamenre írták, a szemlélő számára eléggé nyilvánvaló. Az oklevél előnytelen külseje vajon az esetleges fogalmazó és leíró kezdetleges deákosságának bizonyítékait adja-e? A szöveg maga a sok javítás, a stiláris díszítés teljes mellőzése ellenére is, egy grammatikailag kifogástalan, bár kétségtelenül egyszerű, latin nyelvvezető oklevelet ad elénk. A betűk könyvbetűk igyekeznek lenni. És ez az igyekezet az oklevél írásának összképét tekintve, sikerrel is jár. Az egyes betűk alakítását, traktációját tekintve, viszont kétség nélkül a könyvirás kánonszerűségétől, a szabályszerű traktációtól — nem egy betű alakításában — igen messze került a leíró keze. Különösen áll ez a következő betűkre: *c*, *e*, *G*, *s*, *o*. Az egyes betűk előfordulásainak vizsgálatát, a könnyebb tájékozódás érdekében, a sorokat megszámozva végezzük el.

C minden esetben és világosan megállapítható módon a használati írás két vonalas *c* formáját mutatja. Ez gyakorlatban az alul ívbehajló fővonalhoz felül csatlakozó kisebb vonalat pont, vessző, vagy egészen rövid kis vonal variációi szerint jelenti. Két esetben 20.: *uchuga* és *michael* szavakban, de különösen az első esetben a két vonal egymástól feltűnően elkülönül. Nyilvánvaló, hogy a könyvirásos *c* betűnek egy vonalas félkör íve nem tartozott az oklevél-író megszokott betűkészletébe, ezért téved „következtesen” keze a kurzív *c* formába.

e A betű „traktálása” a lényegét illetően ugyanúgy történt, mint a *c* betűé, azaz *kurzív* módra, két vonásból alakítják állandóan. Minden bizonynyal a *c* betűtől könnyebb megkülönböztethetőség érdekében a felső kis vonal egy alulról fölfelé húzott hajszálvonalba fut ki, és ez sokszor érintkezik a fővonallal. Felül azonban a kis vonal és a fővonal között észrevehető a különválás. 2.: *ego*, 4.: *manifesti*, 15.: *teuthonicos*, uo. *tore*. 17.: *Szella*.

G A könyvirásos *G* egy vonással írt főíve a kurzív írásban az *e*-hez és a *c*-hez hasonlóan két, esetleg három vonásra bomlott. Guden scriptora *e* praxis

¹⁵ FEJÉRPATAKY L.: *II. István oklevelei*. Bp. 1895, 7. 1.

¹⁶ *Magy. Könyvszle* i. h. 5. 1.

megszokottsága szerint írta a *G* betűt két esetben is. 17.: *Gurcu* és 19.: *GERAR-*
DUS.

s A minuscula-írásban köztudomás szerint kerek és hosszú formában volt használatos. Mindkettő a kapitális *S* leszármazottja, a hosszú alak azonban a kurzív közvetítésével, amely az *S* kettős görbületét a viasztábla írás technikájában egyenes vonallá alakította, majd e vonalat is megosztotta egy felső rövidebb és egy ahhoz közelítő vagy érintkező hosszabb alsó szárral. A két vonal összeérintése alakította ki a hosszú *S* betűnek az *f*-hez hasonló formáját. Oklevélünk ez írástechnikai megoldásra számos példát szolgáltat. Csak a feltűnőbb esetekre hívjuk fel a figyelmet. 9.: *arbores*, 10.: *servitium*, *sed*, 15.: *dimisiensi*,



1. ábra

A tihanyi alapítólevél *signumai*

21.: *testes*, 23.: *ipse*. (A két betű traktációjának hasonlósága miatt e vonatkozásban értékesíthető az *f* előfordulások megfigyelése.)

o Kurzív alakítása az *o* betűnek: két egymásfelé fordított fél körből eltorzult hajlott vonal. Lehetett közelíteni egészen addig, hogy az egy vonallal alakított könyvirásos *o* littera megközelítő pontosságú mása lett belőle. Az adománylevél scriptora általában vasos, nehézkes „pondus” *o* betűit, e vasos vonalba bújtatja, a két betűrész érintkező hajszálvonalba kifutó végződéseit. Mégis felismerhetők, az olykor ügyetlenül kikerekített, kétrészes *o* betűk. 13.: *notifico, quod*, 23.: *memor*, ou. *mor* (tuó).

GUDEN adománylevele scriptorának kezevonásaiban, a korántsem tetszeties írásban, amint látjuk, a használati írásnak a könyvirásos emlékmű felzáró nére bukkanó kevéske darabját őrizte meg. A *servitus clericalis* íródeák mesteriségének technikai vonatkozásait, ennek a fáradságosan kielemezhető kurzív hatásnak segítségével állapíthatjuk meg.

III. ISTVÁN uralkodása alatt többször találkozunk BICEN királyi jegyző nevével. A király azt mondja róla, hogy az oklevelet vele íratta meg: „Scribi feci . . .” néha a pecsételést is rábízta. A scribere ige értelmével szótár szerint tisztában vagyunk és világos a szó paleográfiai értelme is: a könyvírás használat. Szemben áll tehát a jegyzetelő írással, a „jegyzéssel”, a notare szóval. A BICEN-re vonatkozó megjegyzésnek tehát csak az lehet az értelme, hogy BICEN maga letisztázta, azaz scripturába, „litterába” tette át a jegyzetelő írással készült fogalmazványt. Ha azonban BICEN említett tevékenységét említő három oklevelet vizsgálunk meg írásuk szempontjából, a királyi jegyző tisztázó és leíró tevékenységére vonatkozó nézet bizonytalanságra változik. SZENTPÉTERY kritikai jegyzékében 101., 104., és 107. alatt találjuk azokat az okleveleket, amelyeknek íratását az oklevél szövege szerint a király BICEN-re bízta: . . . per notarium Bicenum scribi . . . precepimus . . .”; „per Becen notarium sigillari et scribi precepi . . .”; „. . . per Bicenum notarium nostrum scribi . . . precepimus . . .”. Amint látjuk, az oklevél írása és BICEN notariusi tevékenysége között a kapcsolat nyilvánvaló. De miben állott ez a kapcsolat? Valóban BICEN maga tisztázta le a már jóváhagyott fogalmazatot? Vagy a király az oklevél kiadására, a pecsételést is beleértve, vonatkozó akaratának a kifejezése valami mást akar tudtunkra adni?

Az első oklevél 1162-ben kelt. A király FORCOS soproni várszolgát, ki magát a hűtlenektől ostromolt Copuu-vár védelmében kitüntette, a soproni vár szolgálatából kiemelve, szabaddá teszi. Ezt olvassuk az első oklevél tartalmáról Szentpétery regesztáiban.¹⁷ A másodikok levélben GAB fiát, BOTUST teljes szabadsággal ajándékozza meg,¹⁸ és a harmadikban az ÁLMOS herceg által alapított meszesi SZENT MARGITRÓL nevezett monostor számára, a sószállító kocsiktól a királyt illető részből egy darab kósót vagy annak értékét rendeli.¹⁹ Az első két oklevél címzettje magán személy, a harmadiké egy királyi monostor. De nemcsak ez teszi a közöttük fennálló különbséget, hanem írásuk is. Az előző kettőtől duktusa által erősen eltér a meszesi oklevél, az azonnal szembetűnő különbséget főként a betűszárak hosszú, erősen nyújtott vonalai okozzák. De különbözik egymástól a másik kettő is. FORCOS oklevele kevésbé gondos, széteső duktus, mint GAB fia BOTUSnak adott királyi szabadságlevél magasszínvonalú kora gótikus könyvírása. Ha pedig a részletekben próbáljuk a különbözőségeket meghatározni, ismét egyes kiválasztott betűk alakításának egyezéseit, vagy különbségeit kell vizsgálat alá venni. A különbözőségek szinte minden betű esetében azonnal megállapíthatók, nézzük meg azonban az *a*, *e*, *m*, *s* betűk alakítását. Az összehasonlításnál az okleveleket említett sorrendjükben A, B, C betűkkel jelöljük a sor feltüntetésével.

a A. Két vonással alakítja az *a* betűt. A betűszár különböző szögben illeszkedik az alapvonalhoz és ehhez változó magasságban csatlakozik az ív. Ennek következtében az *a* betűk alakja változatos, nem különösebben fegyelmezett és szigorú betű kánonhoz ragaszkodó scriptorra mutat. (A 1: *tam, quam, stephanus*; A 7: *palatino*; A 11: *regale*.) B. az előbbinél biztosabb kezű scriptor hajlott betűszárhoz, mely az alapvonalal megközelítőleg derékszögben illeszkedik, általában kisebb méretű ívet kapcsol. E traktáció eléggé következetes és a scriptori fegyelmezettség a szár és az ív egymással kialakított arányainak be-

¹⁷ SZENTPÉTERY: *Kritikai jegyzék* 101. sz. I. 34. l.

¹⁸ Uo. 104. sz. I. 35. l.

¹⁹ Uo. 107. sz. I. 35–36. l. a facsimile feltüntetése mindhárom esetben a megadott helyen.

tartásában — a kézírás lehetőségei között — következetes és biztos. (*B 1. actus, a memoria; B 2. apud; B 7. ab infancia.*) *C.* egyenes betűszár, melyhez felül egy hajszálvonalal induló vonalkával kezd hozzá a scriptor, és ezért egy jellegzetes háromszögű alakítás jön létre a szokásos kerek ívelés helyett. A csatlakozó ív kisméretű, néha egészen összeszorul. (*C 2. aie, pats; C 4. ad regiā partē; C 11. anathematizamus.*)

e *A.* Természetesen két vonásból alakítja a betűt. Ezek azonban egyenlőtlen méretekben csatlakoznak egymáshoz, de általában mégis a littera zárt egy vonalas kis *e* betűjének eszményét közelítik meg. (*A 1. regis hungarie, ego STEPHANUS.*) Mindazonáltal megtörténik, hogy a két vonal egymáshoz záródása nem egészen tökéletes. (*A 5. fidelitatem; A 6. manifestavi.*) *B.* Az *e* betűk egymáshoz pontosan és finoman illeszkedő két vonal, a felső kisebb vonal egy felfelé futó hajszálvonalal háromszöget alakít. Ez az általánosan előforduló alak. *C.* A fegyelmezett másoló keze az *e* betűket ugyancsak egységesen alakítja, különbség legföljebb a felső kisvonal hajszálvonalas befejezésében mutatkozik.

m *A.* Annak következtében, hogy a betűlábak alakítása szélesebb ívű hajlással kezdődik, az egész betűtest széles, és ez az írásra általában jellemző. Ettől az általános traktációtól eltérés, ami az alak lényeges változásához vezetne, nincs. *B.* Zártabb a lábak alakítása, mint ahogyan az egész duktus zártabb és fegyelmezettebb. A betű jellegzetességei ez utóbbiba pontosan beleilleszkednek és *A*-tól világosan megkülönböztethetők. *C.* Még zártabban alakítja az *m* betűt és alacsonyra szorított betűsorában arányosan illeszti bele.

s. Különbségük azonnal kitűnik. *A.* Egy igen hosszúra nyújtott főszárhoz felül zászólószzerűen szinte illeszti a rendkívül rövidre szabott felső vonalat. Lásd az első sort végig. *B.* Ellenkezőleg, a felsőszárat megnyújtja lefelé és ahhoz középen, vagy azon alul, csatlakozik eléggé hangsúlyozott *f* módra az alsószár. *C.* A betűszárak oklevél írás szerű kancelláriai ízlésű erős nyújtásának megfelelően a felsőszár még magasabbra emelkedik a szerényebbre méretezett alsószár fölé, csatlakozásukat az *f*-re emlékeztető kiszögellés világosan mutatja. Az alsószár befejezése a hosszú szárok alakításában megnyugvó toll felfelé fordulása, egy jól észrevehető hajszálvonalat hoz létre befejezőképpen.

Az írás különbsége mind duktus, mind traktáció tekintetében az elmondottak alapján nyilvánvaló. Az eredményen a további betű vizsgálatok sem változtatnának. *A három oklevél, amelyet egyaránt BICEN írásaként tarthatnánk számon, különböző kéz írása.* Valami mégis összeköti a három könyvirásos duktusú oklevelet. A kor kódex írására éppen nem jellemző, viszonylag sok rövidítésnek alkalmazása. Nem a szinte szokványosnak tekinthető kontrakciós jelekre gondolunk, és nem is az *us* megszokott rövidítésére. Vannak komplikáltabb rövidítések is: *B 1. sub^utun^ū* (subtrahuntur) *A 4. cō^u* (contra) *C 1. tⁱ-uphator* (triumphator). Ezek és társaik nem a kódexek, különösen a liturgikus kódexek mérsékelt rövidítési megoldásain iskolázott scriptort mutatják be nekünk, hanem a lehetőleg sokat, biztos grammatikai ismeretek birtokában a notát bőven használó *notáriust*. És most jutottunk el *Bicen* szerepének tisztázásához. A három oklevelet minden kétséget kizáróan nem *Bicen* tisztázta. De *Bicen* fogalmatát tisztázták le utasítása és ellenőrzése szerint a criptorok, s az ötletes rövidítési megoldások e dictamen tartozékainak tekinthetők. A királyi jegyző tehát fogalmazási és jegyzetelési ismereteivel a leg-

lényegesebb részt vállalta az oklevél létrejöttében, a „scribi fecimus” kifejezés pedig azt jelenti, hogy a jegyző a király parancsára a kiadhatónak ítélt oklevél szövegét, a saját fogalmazatát, a kéznél levő scriptorral lemásoltatta. A 12. századi királyi jegyző magasrendű klerikusi szolgálatára és természetesen tanultságára utal ez az eset, és tanultsági is.²⁰ Az írástechnika tehát a 12. századi Magyarországon kimutathatóan két ágba fejlődik tovább, a használati írás és a könyvírás vonalán. S a királyi kápolna klerikusai, közöttük Bicen, nem egyszerű tisztázó leíró munkássággal töltötték már idejüket, hanem a gyorsabb nota ismeretével és gyakorlatával készített diktatumok létrehozásával. Ilyen volt tehát az az *írástechnikai* állapot, amely az írásbeliség felújításának nagy fordulatát közvetlenül megelőzte és bizonnyára elő is készítette.

²⁰ A notáriusok magasabbrendű, lényegében vezetőszerepe a kor írásbeliségében és írásos műveltségében általánosan ismert tény. Szerepükről a magyarországi írástudó réteg kezdeteinek vizsgálata során e tanulmány első részében írtam. (*Magy. Könyvszle* i. h. 4. l.) Ugyanott a legfontosabb irodalmat is idéztem. Sajnálatos módon a magyar és külföldi tudományosság eredményeinek tökéletes nem ismeretében még mindig napvilágot láthatnak olyan megállapítások, amelyek a notariust valami kezdetleges műveltségű tollforgatónak tüntetik föl. Ilyesmit lehetett olvasni az ANONYMUS-kérdés egyik kevés hozzáértéssel készült előadásában (*Vigilia* 1965. aug.)

- 2 ficti cultorib; qm̄ ego quaten diu fangat in labore
- 4 sua. quicquid secreta thesauri t^{un} manifesti qd habebā
- 9 prata agros. arboreis fructuū siluā. Haec autē que
10 dedi scō michaeli non ad seruiciū ep̄i s; fr̄m. Et
- 13 id om̄ib; hominib; notaūdo quod hui; caute
- 15 cura diuitiensi dū trithohicos unimāli ip̄re
- 17 & instructionis. Gureu Arigonensis comes. Sella
- 20 Abrahā. uehuga. michael pbr. Elicius. & ceteri
21 primates rociū pannonic. testes habentur. Haec
- 23 ipse memor su mei serue i & ne destruat me mor

CSAPODI CSABA

Az úgynevezett „Liber de septem signis”

Kyeser „Bellifortis”-ának budapesti töredékéről

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratára egy nyolc levélből álló, nagyértékű kódextöredéket őriz, amely a konstantinápolyi Eszki szeráj könyvtárából került ide és amely tévesen „Liber de septem signis” néven vált ismertté tudományos irodalmunkban. (Latin Codex 2^o 14). A nagyméretű papírlapokon a bolygókat szimbolizáló lovas alakok színezett tollrajzai és hozzájuk tartozó, asztrológiai vonatkozású, latin nyelvű szövegek vannak.

Kódextöredékünkéről az első híradás a *Philologus* c. folyóirat 1850-i évfolyamában bukkant föl azoknak a nyugati kódexeknek a címei közt, amelyeket MORDTMANN a konstantinápolyi szeráj könyvtárában látott. A különböző latin és görög szerzők műveinek felsorolásában ezt olvassuk: „Acht Folioblätter mit allegorischen Reiterfiguren der 7 Planeten mit lateinischen Versen.”¹ Hogy ennek a töredéknek valamilyen magyar vonatkozása is lehet, azt MORDTMANN természetesen nem figyelhette meg, hiszen még a később hiteles korvináknak bizonyult kódexek címereit sem vizsgálta meg, mert akkor még csak a bizánci császárok egykori könyvtárának a maradványait keresték ott — eredménytelenül. MORDTMANN ezekről a korvinákról csak annyit mond, hogy díszes kiállításuk alapján valamilyen előkelő ember tulajdonából származhatnak. KUBINYI Ferenc, IPOLYI Arnold és HENSZLMANN Imre érdeme volt annak a gondolatnak a felvetése és megvalósítása, hogy Mátyás király könyvtárának maradványai után Isztambulban is kutatni kell. Útjuk eredménye ismeretes: ha nem is találtak sok korvinát, de kézbevehették és leírhatták mindazokat a kódexeket, amelyekről a hollós címer bizonyítja, hogy hiteles korvinák és többet a kétesek közül.² Az „Acht Folioblätter” azonban sem az ő jegyzékükben nem szerepel, sem abban a két jegyzékben, amelyet DETHIER készített, előbb a maga elhatározásából, utóbb az Akadémia megbízásából.³ Ennek az az oka, hogy a törökök semmiféle nyugati tudóst nem engedtek be

¹ F. W. S.: *Handschriften in Konstantinopel*. *Philologus*. V. 1850. 758—762. l.

² IPOLYI Arnold: *Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése 1862-ben*. Magy. Könyvszle. 1878. 103—120. l. PULSZKY Ferenc: *A Corvina maradványai*. Uo. 1877. 147. l.

³ *A sztambuli szerailban európaiak által látott, nyugati nyelveken írt codexek*. Magy. Könyvszle. 1877. 153—157. l. HENSZLMANN Imre az Akadémián 1864. ápr. 25-én bemutatott jelentése. *A Magyar Tud. Akadémia jegyzőkönyvei 1864*. Közzéteszi CSENGERY Antal. Pest 1864. 89—100. l. DETHIER eredeti, részletes jegyzéke, amely a konstantinápolyi korvinákat és egyéb kódexeket még átkötésük előtti eredeti állapotukban írta le, sajnos elveszett. A M. Tud. Akadémia régi irattárából (MTA Könyvtára Kézirattár. Régi Akadémiai Levéltár. Ezentúl röviden: RAL.) az irat helyén található őrlap szerint 1889. ápr. 9-én CSONTOSI János vette át használatra. Ez az irat CSONTOSI Jánosnak a MTAK és az OSZK kéziratárában őrzött hagyatékában nem található.

a könyvtár helyiségeibe, hanem csak kihozták onnan megmutatni, amit jónak láttak. A MORDTMANN-, KUBINYI- és DETHIER-féle jegyzékek tartalma tehát nem teljesen egyező. Eggyel több ok volt ez arra, hogy a magyar kutatók ne nyugodjanak bele a konstantinápolyi bizottság sovány eredményeibe. Tovább élt a reménykedés, hogy még előkerülhet a belső helyiségekből, pincékből BÁTORI László magyar bibliája, JANUS PANNONIUS elveszett magyar nyelv-tana stb.⁴

Így került sor a második akadémiai bizottság konstantinápolyi útjára. Az előző látogatással szemben most az volt a különbség, hogy míg 1862-ben az osztrák–magyar monarchia isztambuli követe, gróf PROKESCH-OSTERN, diplomáciai ügyessége nyitotta meg a szeráj kapuit,⁵ amelyek mögé olyan nehezen és olyan ritkán engedtek be nyugati tudósokat, most, 1889-ben az orientalista VÁMBÉRY Ármin tudományos érdemei eszközölték ki az engedélyt. ABDUL HAMID szultán 1889 elején magánkihallgatáson fogadta VÁMBÉRYT, aki ekkor maga is láthatott kódexeket — közülük a II. ULÁSZLÓNAK ajánlott *Rannusius*-t kölcsön is kapta. Mivel azonban ő nem tekintette magát illetékes szakembernek ezen a téren, megszerezte az engedélyt arra, hogy egy második akadémiai bizottság folytassa az 1862-ben megkezdett munkát.⁶

A bizottság, amelynek vezetője VÁMBÉRY, tagjai FRAKNÓI Vilmos, ÁBEL Jenő, THALY Kálmán és CSONTOSI János voltak, 1889 szeptemberében elvégezte a rábízott feladatot. A nagy reményekhez képest meglehetősen szerény eredmények közül itt most elég annyit megemlíteni, hogy 1850 után most először kerültek elő „a XV. század első feléből származó festett tollrajzok, melyek egy csillagászati műnek töredékét képezik és az égboltozat planétáit jelképes alakokban állítják elő, asztrológiai jelentőségüket és vonatkozásaikat magyarázó latin versekkel. Az alakok öltözete után ítélve burgundi festő művei, melyekhez analogonokat a kézi rajzok és fametszetek gyűjteményeiben kell keresni. Valószínű, hogy ezen díszmű Zsigmond király számára készült és az ő budai könyvtárának képezte alkatrészét. Ezen rajzokat, a Futaki által írt Antifonalét és a két ó-szláv codexet művészi reprodukció céljából magunkkal óhajtván hozni, azok szultán ő felségétől Vámbéry Ármin r. tagnak átadattak, minélfogva szerencsénk lehet azokat a t. Akadémiának bemutatni.” Így szól FRAKNÓINAK a Magyar Tudományos Akadémia 1889. október 28-i ülésén előterjesztett előzetes jelentése.⁷

Sajnos a részletes jelentés, amelyet az Akadémia megbízásából a bizottság tagjainak (ÁBEL Jenőnek a görög, CSONTOSINAK a latin kódexekről) a II. osztály legközelebbi ülésén kellett volna beterjesztenie, úgy látszik, soha se készült el,⁸

⁴ TOLDY Ferenc előadása az Akadémián. *A M. Tud. Akad. jegyzőkönyvei*. 1864. 99. l.

⁵ L. IPOLYI: *I. m.*

⁶ *Ung. Rev.* 1889. 222—223. l.

⁷ *Akad. Ért.* 1890. 39—40. l. L. még uo. 1889. 174. l., *Ung. Rev.* 1889. 732—735. l. és 1890. 632. l.

⁸ EÖRVÖS Loránd mint az Akadémia elnöke 1893. jan. 24-én jelentette BÁNFFY miniszterelnöknek, hogy abból az összegből, amelyet a király 1889-ben a konstantinápolyi kutatásokra adott, még 1274 Ft megmaradt. Mivel sem a végleges elszámolás, sem „az 1889. nov. 4-én . . . említett szakjelentések” nem érkeztek meg, BÁNFFY két év múlva, 1895-ben ismét megsürgeti ezeket. EÖRVÖS válaszfogalmazványa (MTAK Kézirattár. RAL 206/1895) közli, hogy leszámítva az ULÁSZLÓ-kódex és a szultán számára készített hálafőirat bekötési költségeit, az összeg többi része most is megvan, de a jelentésről nem szól.

mégpedig valószínűleg ÁBEL Jenő betegsége és röviddel utóbb, 1889. december 13-án bekövetkezett halála miatt. Sőt CSONTOSnak eredeti, konstantinápolyi följegyzéseit se ismerjük, amelyeket még 1915-ben „Irodalmi Jegyzeteiben saját kéziratgyűjteményében” őrzött.⁹ Csak annyit tudunk, hogy az Akadémia Történeti Bizottsága 1889. december 6-án betérjesztette a II. osztálynak a konstantinápolyi tudományos kutatások eddigi eredményeinek feldolgozása és a török állami levéltárban megindítandó munkálatok ügyében az összes ülés határozatából tett javaslatait; ezeket a javaslatokat az osztály továbbította az összes ülésnek.¹⁰ A régi akadémiai levéltár azonban ebből az időből nagyon hiányos s ez a fölterjesztés sincs meg, sőt a Történeti Bizottság iratai teljesen hiányzanak ebből az évből, a nagyon szűkszavú jegyzőkönyvek kivételével.

Csak annyit tudunk, hogy míg a Konstantinápolyból (két részletben) elhozott öt mű közül VÁMBÉRY négyet már a következő évben visszaadott a szultánnak, addig a ZSIGMOND császárral kapcsolatos kódextörődéket magánál tartotta és 1893-ban a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozta,¹¹ — föltehetően a szultán engedélyével. A Rannusius Crispus-kódexben ugyanis azt a török nyelvű bejegyzést lehet olvasni, hogy a szultán visszakapta VÁMBÉRYTÓL és 1890. január 18-án elrendelte, hogy adják át ismét a szeráj könyvtárának,¹² a másik három kódex ma szintén Konstantinápolyban van.¹³ 1894. április 22-én viszont arról értesíti az Akadémiát VÁMBÉRY Konstantinápolyból, hogy a milléniumi kiállításra Budapestre szállítandó magyar vonatkozású tárgyak ügyében „a magyar—osztrák kormány itteni képviselője már hónapok [!] előtt lépéseket tett a szultánnal . . . A szultán mindeddig nem adott határozott választ és csak most ittlétemkor az osztrák—magyar követnek megízente a fővezér által, jó lesz azt az egész ügyet nekem átadni, miután én teljes bizalmát bírom . . . most én, nem mint az Akadémia, hanem mint Magyarország képviselője fel vagyok jogosítva mindent átkutatni, paloták, mecsetek, kincstárak és pinczehelyiségeket kifürkészni és a mit találok, Budapestre szállítani”.¹⁴ Ilyen korlátlan bizalommal való fölhatalmazás nem képzelhető el, ha közvetlenül előbb VÁMBÉRY joggalanul tartotta volna vissza az elhozott kódexrészletet.

Maga VÁMBÉRY olyan nagy jelentőséget tulajdonított ennek a kódextörődéknek, hogy az ajándékozáskor arra is javaslatot tett az Akadémiának, hogy „tudományos becsét kideríteni és ha jónak látja, közre bocsátani szíveskedjék.” Egy év múlva, 1894. május 27-én meg is sürgette, „mi történt a képekkel és hajlandó-e a tek. akadémia ezen majd csak ötszáz éves műemlékeket figyelemre méltatni? Tudtomra nem nagy számmal léteznek az ily fajtaképek Európában és akadémiánk azoknak közrebocsátásával annál könnyebben szolgálhatna a tudománynak, minthogy azon alapból, melyet ő Fölsége a Corvina bizottságnak engedélyezni kegyeskedett, még egy összeg fennmaradt, melyet e képek kiadására fordítani lehetne.”¹⁵

A Főtítkári Hivatal VÁMBÉRY javaslatát véleményezésre átadta a Történelmi Bizottságnak. Ez azonban június 18-i ülésén sajnos kevés megértést

⁹ CSONTOSI János hagyatéka. MTAK kéziratár. Tört. 2° 339/II.

¹⁰ MTAK Kéziratár RAL. A II. o. jegyzőkönyvei.

¹¹ MTAK Kéziratár. RAL 378/1894.

¹² DEISSMANN, Adolf: *Forschungen und Funde im Serai*. Berlin—Leipzig 1933. 83. l.

¹³ Uo. 97—98. l. (68, 70, 71. sz.)

¹⁴ MTAK Kéziratár. TAL 216/1894.

¹⁵ Uo. 378/1894.

tanúsított az ügy iránt: szorosán véve nem tartozik hatáskörébe a képek kiadása — mondja a jegyzőkönyv — mert nincs bennük magyar történelmi vonatkozás, „kivéve egyik csillagképleten ZSIGMOND királynak arczképileg felismerhető alakját, mely azonban őt szintén nem magyar királyi, hanem római császári díszben ábrázolja”. Arra nézve sincs semmi biztos támpont, hogy a budai királyi könyvtárból került volna Konstantinápolyba. A bizottság nem ellenzi ugyan a publikációt, de meggyőződése szerint hasznosabb lenne ezen a pénzen egy kutatót küldeni ki Konstantinápolyba.¹⁶

Pedig a kézirat „tudományos becsének kiderítésével” nem kisebb ember foglalkozott akkor, mint maga az Akadémia főtitkára, a sokoldalú természet-tudós és nyelvész SZILY Kálmán, akit, úgy látszik, tudománytörténeti érdeklődése vezetett arra, hogy vizsgálat tárgyává tegye azt a különös kódex-töredéket, amelyet a konstantinápolyi bizottság illetékes szakembere, CSONTOSI János „Zsigmond király és Czilley Borbála királyné színezett arczképeivel illusztrált . . . Zodiacus”-nak nézett.¹⁷ SZILY Kálmánnak erre vonatkozó följegyzéseit nem ismerjük ugyan, de az bizonyos, hogy már ő pontosan megállapította, hogy KYESER *Bellifortis* című munkájának bevezető részéről van szó és teljes alapossággal hozzáfogott a kérdés közelebbi tanulmányozásához. Az Akadémia ugyanis még ugyanabban az évben, amelyben VÁMBÉRYTÓL megkapta ezt az ajándékot, a göttingai Egyetemi Könyvtárhoz fordult azzal a kérelemmel, hogy két hónapra adják kölcsön a *Bellifortis* ott őrzött kódexét (Philos. N. 63.).¹⁸ Ugyancsak kérte Bécsből a Kunsthistorische Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses-tól egy másik, rokon tartalmú kézirat elküldését.¹⁹ Bécsből elutasították a kölcsönzési kérést;²⁰ Göttingából viszont közölték a kölcsönzés föltételeit,²¹ de annak már nincs nyoma, hogy a kikölcsönzés meg is történt volna. Ellenben a megfelelő szakirodalmat, amit a göttingai könyvtár igazgatója, DZIATZKO ajánlott neki,²² SZILY meg is szerezte, részint Bécsből,²³ részint a budapesti Egyetemi Könyvtárból. Éppen az Egyetemi-könyvtári kölcsönzés ügyében SZILÁGYI Sándorhoz írt levél fogalmazványa a bizonyítéka annak, hogy SZILY a *Bellifortis* ügyében való egész levelezést nem egy harmadik személy érdekében, pusztán hivatalból folytatta, hanem a maga tudományos munkájához: „légy szíves 2 heti használatra számomra kikölcsönözni” — írja. A levél kelte 1893. április 25.²⁴

A Történelmi Bizottság kedvezőtlen hangú válasza azonban, úgy látszik elvette SZILY kedvét attól, hogy tovább foglalkozzék a kérdéssel, mert nem találjuk nyomát annak, hogy eredményeit publikálta volna. *A kódextöredék sikeres meghatározásáról tehát senki nem vett tudomást.* Mindössze két lapot, a Napot és a Venus bolygót jelképesen ábrázoló lovas alakokat, az előbbit mint ZSIGMOND, az utóbbit mint BORBÁLA királyné gyanítható képét közölte SCHÖNHERR Gyula 1895-ben, a SZILÁGYI Sándor szerkesztette *Magyar nemzet történetének* harmadik kötetében. A képek aláírásában és magyarázó jegyzetei-

¹⁶ Uo. 419/1894.

¹⁷ MTAK Kézirattár, Tört. 2° 339/II.

¹⁸ MTAK Kézirattár. RAL 177/1893.

¹⁹ Uo. 323/1893. („Kriegs und Pixenwerck”)

²⁰ Uo. 343/1893.

²¹ Uo. 194/1893. (1893. ápr. 5.)

²² SZILY ápr. 9-i levelére DZIATZKO ápr. 20-án közli, hogy a *Bellifortis*ról milyen munkákban van szó. Uo. 213/1893.

²³ Uo. 227/1893.

²⁴ Uo. 213/1893.

ben fordul elő először az a téves megállapítás, hogy a „*Liber de septem signis című*” kéziratból valók.²⁵ Ilyen cím nincs és nem is lehet a kéziratban, mert nem a „Zodiacus” „signum”-jait, az állatöv csillagképeit ábrázolja, hanem a planétákat, a bolygókat, közéjük számítva természetesen, a kor csillagászati elképzeléseinek megfelelően a Napot és a Holdat is. Tehát, ha már a töredék meghatározását nem ismerték, a tárgyat kifejező mesterséges cím akkor is csak *De septem planetis* lehetett volna és nem *Liber de septem signis*.

Sajnos a magyar tudományos irodalom többé nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy tulajdonképpen milyen mű töredékéről van szó, hanem a figyelem, a tartalom mellőzésével, kizárólag a képekre irányult. *Liber de septem signis* néven került hát az Akadémiai Könyvtár katalógusába, ilyen néven ismertette HOFFMANN Edit a régi magyar bibliofilekről szóló alapvető munkájában:

„nagy méretű vízfestményekben, szimbolikus alakokban ábrázolja a naprendszer bolygóit. Mivel a rajzok a délnémet vagy bodensei vidékről származó, kitűnő munkák és valóban 1420—1430 táján készülhettek s ezenfelül a konstantinápolyi Eszki szerájából kerültek elő, nem lehetetlen, hogy a királyi könyvtárból valók . . . A császári koronát viselő Nap . . . hasonlít Zsigmondhoz s nagyon valószínű, hogy őt is akarja ábrázolni: Arcának jellegzetes vonásait, hajlított orrát, kéthegyű szakállát és keskeny arcát mind felismerjük a rajzon s ezzel megerősödik annak a valószínűsége, hogy a rajzszorozat Zsigmond gyűjteményéből származik”.²⁶

Ugyanígy vette át a *Liber de septem signis* címet HORVÁTH Henrik, ZSIGMOND királyról írt kitűnő monográfiájában,²⁷ amelyben — erősen kicsinyítve — valamennyi lovasképet közölte is.

Pedig addigra Fritz SAXL professzor ismét meghatározta a téves néven szereplő kódexet. SAXL ugyanis összegyűjtötte és publikálta a középkori latin asztrológiai és mitológiai illuminált kéziratok corpusának jelentékeny részét.²⁸ Gyűjtőmunkája közben bukkant rá arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is van egy *Planetenbuch*, amelyből egy képet Josef MADER közölt *Die Handzeichnung, ihre Technik und Entwicklung* c. munkájában. Ezért 1929-ben az Akadémiai Könyvtárhoz fordult azzal a kéréssel, küldjenek fényképeket a „Figuren der sieben reitenden Planeten”-ről. Amint a levélben írta: „Die reitenden Planetendarstellungen sind eine besondere Gruppe, zu der auch Ihre Handschrift gehört. Im allgemeinen kenne ich diese reitenden Planetendarstellungen nur in den Handschriften des Kyesser'schen Buches über Kriegskunst, genannt Bellifortis. Es ist durchaus möglich, dass auch die Budapester Bilder sich in einer Kyesser-Handschrift befinden.”²⁹ Mikor SAXL a kért fényképeket megkapta, megerősítette előzetes feltételezését: a bolygószorozat valóban olyan, mint a KYESER-kéziratokban. Mégpedig a budapesti kézirat legközelebb a vatikánihoz áll, de közel áll hozzá egy bécsi kézirat is.³⁰

²⁵ 533, 588, 645, 646, 1.

²⁶ Budapest 1929. — 33—34. l.

²⁷ HORVÁTH Henrik: *Zsigmond király és kora*. Bp. 1937. (Budapest Székesfőváros Várostarténeti Monográfiái. 9. k.)

²⁸ SAXL, Fritz: *Verzeichnis astrologischer und mythologischer illustrierter Handschriften des lateinischen Mittelalters*. 1. In *Römischen Bibliotheken*. 2. *Die Handschriften der Nationalbibliothek in Wien*. (Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Kl. 1915. Abh. 6—7. — 1925/26. Abh. 2.) — 3. SAXL, Fritz—MEIER, Hans: *Handschriften in englischen Bibliotheken*. London 1953. Warburg Inst. 1—2. köt.

²⁹ MTAK Kézirattár. Könyvtári iratok. 50/1929.

³⁰ Uo.

SAXLnak ezt a megállapítását, sajnos, az Akadémiai Könyvtár ismét nem regisztrálta katalógusában, SAXL pedig a római és bécsi kódexek után, egyelőre újabb gyűjtemények anyagát nem publikálta. Levelei, mint akták süllyedtek el a könyvtár irattárában anélkül, hogy kutatóink az eredményről tudomást szerezhettek volna. KYESER *Bellifortis*ának budapesti töredéke (ezentúl: FB = *Fragmentum Budapestiense*) továbbra is a téves *Liber de septem signis* álnevet viselte.³¹

*

Konrad KYESER von Eichstätt Frankenből, nemes családból származó zsoldoskapitány volt³² (1366—1405.) Életéről nem sokat tudunk; csak annyit, amennyit ő maga elmond a *Bellifortis* elején, illetőleg, ami kevés konkrétumot ki lehet olvasni az egyik göttingai KYESER-kézirat³³ végén található epitaphiumokból. Innen tudjuk, hogy hosszú időt töltött — ránk nézve ismeretlen okokból — száműzetésben [in] „montibus Bohemorum” és ezalatt, 1395 és 1402 közt³⁴ írta munkáját, amelyet nyomorúságos helyzetében „sub castro Mendici in habitatione exulis” 1405. június 23-i keltezéssel a letett VENCEL helyett német királlyá megválasztott pfalzi RUPRECHTnek ajánlott.

A *Bellifortis* a legrégebbi fönmaradt „*Kriegsbuch*”, vagyis képes hadtudományi, pontosabban *haditechnikai munka*.³⁵ Szerzője a maga tapasztalatain kívül a római VEGETIUS, „aliisque autoribus authenticis” fölhasználásával készítette. Példájára azután a XV. sz. folyamán több hasonló munka is keletkezett.³⁶

KYESER munkájának legteljesebb és egyben legszebb kézirata a göttingai Egyetemi Könyvtár Cod. Philos. 63. sz. kódexe (ezentúl: CG1). A többi papírkézirattal ellentétben a CG1 az egyetlen pergamen kódexe a *Bellifortis*nak és ugyancsak az egyetlen, amely többé-kevésbé vázlatos rajzok helyett kidolgozott miniatúrákat is ad. A kötet rövid *Exordium*-mal kezdődik, melyben a szerző megnevezi önmagát és munkája címét. Ezután hosszú ajánlás következik RUPRECHT királyhoz és a többi keresztény királyokhoz, sőt végtelen hosszú felsorolásban Németország minden rendű és rangú emberéhez. Ebben a felsorolásban egyformán helyet kapnak a bárók és nemesek, kapitányok és katonák, polgármesterek és külvárosi munkások, „izzadó falusiak” és „szép, viruló ifjak” és még számtalan más foglalkozás képviselője.

Maga a munka színezett tollrajzokból áll és tíz fejezetben mutatja be a XV. század elejének valódi és a csak elképzelt haditechnikai eszközeit is. A képek melletti rövid verses magyarázatok csak másodrendű szerepet játszanak. A tíz fejezet a következő:

³¹ Így a *Magyar művelődéstörténet* 3. kötetében (500 és 659. l.), valamint az 1940-ben megjelent *Mátyás király emlékkönyvben* is (2. köt. 37. l.) csak VAYER Lajos közli egy lapját azzal a helyes distinkcióval, hogy „az úgynevezett liber de septem signis” (*A rajzművészet mesterei. A Szépművészeti Múzeum régi külföldi rajzgyűjteményének legszebb darabjai*. Bp. 1957.)

³² STAMMLER, Wolfgang: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Bd. 2. Berlin—Leipzig 1936, 1003—1006. h.

³³ Göttinga. Egyetemi Könyvtár. Cod. Philos. 63.

³⁴ A göttingai kézirat egy helyen jelenben beszél arról, hogy ZSIGMOND király fogságban tartja testvérét, Vencelt, ez pedig 1402-ben volt.

³⁵ JÄHNS, Max: *Geschichte der Kriegswissenschaft*. 1. Abt. München—Leipzig 1889. 249—256. l. (Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Neuere Zeit. 21. Bd.) SIXL, P.: *Entwicklung und Gebrauch der Handfeuerwaffen*. Zeitschrift für Historische Waffenkunde. 1. 1897/99.

³⁶ JÄHNS: I. m. 258—291. l.

1. harcsizmekerek; 2. ostromszerek; 2. vízitechnika (hidak; víz alá merülés); 4. várfalak megmászására való eszközök; 5. hajítófegyverek; 6. ostromháború; 7. világítóeszközök; 8. tűzfegyverek, rakéták (Feuerbuch); 9. a tűz békés fölhasználása (pl. fűtés); 10. különféle fegyverek és eszközök.

Ezzel azonban még nem végződik a kötet, hanem — a többi KYESER-kézirattal ellentétben — a szöveghez csatlakozik egy több oldalas rész a szerzőről: arckép, születéséről szóló adatok és két epitaphium. A kézirat különlegesen szép kivitelezéséből és abból a körülményből, hogy a kódex egész írása, az 1405 júniusban keltezett ajánlástól a szerző halála évéül ugyancsak 1405. évet megjelölő epitaphiumig, egy kéztől származik, arra következtethetünk, hogy ez maga az a példány, amit KYESER Ruprecht király számára készíttetett, de elkészültét már nem érte meg s a másoló csak az ő halála után fejezte be, hozzáfűzve a gyászverseket.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a szerző, bár pfalzi RUPRECHTnek ajánlotta munkáját, mégis, — legalábbis ZSIGMOND császárral szemben — erősen VENCEL király pártján van. ZSIGMONDOT csalfának és semmirekellőnek („Fallacem, nequam”) nevezi és mélységesen elítéli azért, hogy a „princeps perfidus Sigismundus rex ungarorum germanum proprium detinet regem Wenceslaum, cui carceres rumpat Deus, [a]lemulosque dirumpat.”

Minket ezen a helyen a *Bellifortis* első fejezete érdekel. Ez a fejezet ugyanis egy a fejezet tulajdonképpeni tartalmától teljesen független asztrológiai részzel kezdődik, azokkal a szimbolikus bolygóábrázolásokkal, amelyek a FB-ben is láthatók. A bolygókat színezet tollrajzok: kopjás zászlót tartó lovas alakok ábrázolják a következő sorrendben: Saturnus, Jupiter, Mars, Nap,³⁷ Venus, Mercurius, Hold. (A CGI-ben az illető bolygóval kapcsolatos állatövi kép is ott van a lovas fölött.) A képek kísérőszövege mindig megmondja a zászló színét, a bolygó asztrológiai „ház”-át, keringési idejét, a bolygó alatt született ember lelki és testi tulajdonságait, végül a bolygó jó és rossz hatását az egészségre.

Mi lehet a szerepe ennek az asztrológiai résznek egy hadtudományi munka elején? JÄHNS abban kereste a megoldást, hogy a szerző ezzel bizonyos mértékig kozmikus háttérrel akart adni a következő földi dolgoknak.³⁸ Sokkal valószínűbb és teljesen elfogadható magyarázatot ad azonban SAXL azzal a föltételezéssel, hogy tulajdonképpen lovagi tornákon és ünnepi játékokon fölvonuló alakok lehettek ezek. Szerinte az is bizonyítja ezt, hogy vannak olyan KYESER-kéziratok, amelyekben minden bolygót — még a Venuszt is — férfi alak ábrázol.³⁹

A CGI-en kívül a *Bellifortis*nak több kézírata ismeretes, de egyáltalán nem tartozik a gyakran másolt munkák közé. A fönmaradt KYESER-kéziratok közül a következőket tudtuk mikrofilmen vagy fotomásolatban részletesebben megvizsgálni:⁴⁰ az eddigi tárgyalásunk alapjául vett CGI-et, a

³⁷ A Nap az egyetlen alak, amely kivételesen ebben a kéziratban nem tart zászlót.

³⁸ I. m. 250. l.

³⁹ I. m. 2. rész 114. l.

⁴⁰ Ezen a helyen is köszönetet mondok a göttingai Sächsische Staats- und Universitätsbibliotheknek, a bécsi Österreichische Nationalbibliotheknek, a Vatikáni Könyvtárnak és a konstantinápolyi Eszki Szeráj Könyvtárának, hogy mikrofilmek, illetve fotomásolat megküldésével és a képek közlésének engedélyezésével lehetővé tették tanulmányom elkészítését. A mikrofilmek az MTA könyvtárának mikrofilmtárában vannak, a FC-ről készült fotomásolat a MTAK Kézirattárának Analecta-gyűjteményében.

göttingai könyvtár másik hasonló kéziratát (Cod. Philos. 64. = CG2), a bécsi Österreichische Nationalbibliothek három kódexét: Cod. Lat. 3068, Cod. Lat. 5278, Cod. Lat. 5518, (ezen túl CW1, CW2, CW3), a Vatikáni Könyvtár Cod. Palat. Lat. 1968. sz. kódexét (= CV) és a konstantinápolyi Eszki Szeráj Könyvtárának töredékét (*Fragmentum Constantinopolitanum* = FC). Ezeket kívül elég részletes katalógus-leírás állt rendelkezésünkre az Innsbruck-i példányról.⁴¹ Amennyire a katalógus adataiból megállapítható, a CG1-hez ez az utóbbi áll a legközelebb, ez az egyetlen olyan, amely a RUPRECHT-féle ajánlást és az Exordium-ot tartalmazza, ezért föltételezhető, hogy a ZSIGMOND-ellenes kitételek is megvannak benne. A FC mindössze egy oldalnyi szöveg, benne az Exordium és 7 sor szöveg a Saturnusra vonatkozólag. Az Exordium szövege itt 4 sorral hosszabb, mint a CG1-ben, amennyiben a másoló ide csatolta a CG1 vége felé található és föntebb ismertetett ZSIGMOND-ellenes sorokat VENCEL elfogatásáról. Úgy látszik a benne szereplő dátum miatt tette ide a másoló, aki ezzel akarta helyettesíteni a RUPRECHTnek szóló ajánlás elhagyása miatt elmaradt évszámot.

A ZSIGMONDOT gyalázó sorok a többi kéziratból mindből hiányzanak, ami érthető is. RUPRECHT halála (1410), VENCEL kiszabadulása és ZSIGMOND-dal való kiegyezése (1403 és 1411), Zsigmond római királlyá választása (1411) után nem sok értelme lett volna mindennek. A fönmaradt KYESER-kéziratok pedig mind nagyjából ZSIGMOND uralkodása idejéből valók⁴² és dél-német munkák; talán az egy FC kivételével, amely talán későbbi másolat. (Erről az utóbbiról később még lesz szó.)

Szövegükben és képeikben az egyes kéziratok közt kisebb-nagyobb eltérések vannak. A legföltűnőbb az, hogy a CG2 és a CW1 a lovasképeket nem a munka elején, hanem a végén közli. A másoló nyilvánvalóan érezte pusztán járulékos jellegüket és ezért tette a hadigépek után. Hogy a CW3-ban hol voltak ezek a képek, azt nem tudjuk megállapítani, mert a kódex eleje is, vége is hiányzik, a lovasképekből egy sincs már meg. Végül még csak annyit ezekről a kódexekről, hogy az egyes kódexek lovasai közt annyiban is vannak bizonyos különbségek, hogy egyes kéziratok békésebb, mások harciasabb, fegyveresebb típusokat közölnek. Ennek talán az az oka, hogy egyik rajzoló inkább lovas-fölvonulásokra, másik pedig tornajátékokra gondolt velük kapcsolatban. Pl. a mellékelt képekben bemutatott császár vagy király-alak, mint a Nap jelképe a CG1-ben csak egy országalalmát tart a kezében, se kopjás zászlója, sem páncélja nincs, a ló is minden vért nélkül van. A CW1 és CW2 királyának kezében már ott van a szokásos kopjás zászló, de egyébként fegyvertelen. A CG2 megfelelő figurája nagyon békésen lovagol, de páncélja föltűnően hangsúlyozott. A CV lovasának már a lova is páncélozott. De valamennyinél harciasabb a vezéri pálcáját magasra emelő, páncélos lován vágató ZSIGMOND király a FB megfelelő szerepében.

*

A *Fragmentum Budapestiense* 8 különálló papírlevélből áll. A levelek mérete 271/279/×394/403 mm. (Nem mindegyik lap méretét lehet pontosan megállapítani, mert kasirozás alkalmával egyes lapokat két keret közé foglal-

⁴¹ HERMANN, J. H.: *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. I. Tirol*. Leipzig 1905. 101–102. l.

⁴² UNTERKIRCHER, Franz: *Inventar der illuminierten Handschriften, Inkunabeln und Frühdrucke der Österreichischen Nationalbibliothek*. Wien 1957.

tak, s így azoknak a széle nem látható.) Vízjel, ahol van, a lap közepén foglal helyet, tehát mindegyik lap egy ívnek a fele, illetőleg, mint látni fogjuk, ívrét formátumú kódexről van szó. A vízjel: hármasságú (halomszerű) alapból kinövő hosszúszerű kereszt. Pontosan ilyen vízjelet BRIQUET nem ismer; a hasonlóknak az elterjedtsége olyan széleskörű, hogy a papír készítésének sem helyét, sem idejét nem sikerült megállapítani belőle.

Az első kérdés a FB-val kapcsolatban annak az eldöntése, hogy csakúgyan egy kódex lapokra szakadt töredékéről van-e szó ebben az esetben, vagy pedig önálló lapokról, festmények sorozatáról. Ebben a tekintetben már az a körülmény is a töredék kódex-eredetét bizonyítja, hogy az egyes levelek két lapján a margók szélessége váltakozik: az egyik lapon a jobb, a másikon a baloldali margó a szélesebb. Kétségtelenné teszi azonban a könyvformát az, hogy a versokon levő képekhez tartozó szöveg egy része többször is egy másik levélen, tehát a következő levél szemközti rectóján folytatódik. Önálló levelek esetében elképzelhetetlen lenne, hogy egy kép szövegrésze egy másik kép hátlapján folytatódjék. Éppen a szövegeknek ilyen beosztása teszi lehetővé, hogy az egyes levelek sorrendjét pontosan meg tudjuk állapítani, nem pedig csupán más Kyeser-kéziratok analógiájára kell támaszkodnunk.

Ezen az alapon a FB tartalma a következőképpen alakul:

1r üres

1v [C]apitulu[m] p[ri]mu[m] mart[is] q[uo]d tend[it] ad ymu[m]

Quia ualent isti manib[us] q[ui] g[ra]ndia ferunt.

2r üres

2v [S] Ideris sup[re]mi sat[ur]ni q[ui]ppe uexillu[m]

3r [Saturnus: sötétruhás, nagyszakállú férfi lóháton, bal kezében kopjás, fekete zászló 9 ágú fehér csillaggal.]

3v [Jupiter: zöldruhás, göndör hajú ifjú, lovon, jobb kezében kopjás zöld zászló 8 ágú fehér csillaggal.]

Su[m] iouis uexillu[m] uiridi depict[us] colo[r]e

O dulcis iupit[er] vitalis vi q[uoque] p[ro]sper.

4r [A lap felső szegélyén:] iupit[er] ille dule[is] calid[us] . . . incap[ri]corno [!]
[Alatta szakállas férfi lovon, jobb kezében kopjás zászló, csillag nélkül, bal kezében pálca. Az egész kép egységesen barna színnel készült, elnagyolt kivitelben, sokkal primitívebb, mint a többi, hozzá tartozó magyarázó szöveg sincs, értelem szerint sem tartozik bele a sorozatba.]

4v [Mars: sisakos, páncélos férfi lovon, jobb kezében ütésre emelt kard, bal kezében tuskés nyelű, kopjás, barnásvörös zászló, 9 ágú kék csillaggal.]

SEueri mart[is] uexillu[m] cruore depictu[m]

Felix instabil[is] grossus rubeiq[ue] color[is]

5r Mars plenus furiositate pictus est . . . cadit in capricorno

5v [Nap: lovas alak Zsigmond király arcvonásaival, fején zárt korona, ruhája és vértje fakó sárga. Jobb kezében pálca, baljában kopjás, fakó sárga zászló a Nap képével. A ló fején tollforgós sisak, szügyén is tollas vért.]

CEsaris sup[re]mi uexillu[m] sum diade[m]a

[S]ic nat[us] q[uem] gignit sol loquax et sapiens fit

6r Oculus sol mundi . . . facit

6v [Venus: kék ruhás, kék fejkendős fiatal nő lovon, baljában kopjás, kék zászló 7 ágú fehér csillaggal.]

7r Venus temperate humidus . . . in virgine.

7v [Mercurius: kék—barna—zöld ruhás göndör hajú, fiatal férfi lovon. Jobbjában pálca, baljában kopjás, zöld—barna zászló 8 ágú fehér csillaggal.]

Mercurius hu[m]idus et t[em]p[er]ato calidus . . . in piscibus.

Su[m] salbonis uelu[m] bruno colo[r]e depictu[m]

Illi risus multi c[ri]spi c[ri]nes s[unt] et illi

8r [üres]

8v [Hold: fehér ruhás, göndör hajú fiatal férfi, lovon, baljában kopjás fehér zászló kék félholddal.]

Itt végződik a töredék. A hold képéhez tartozó szöveg (Lucibuli noctis sum vexillum . . .) már nincs meg, az már a következő levél rectójára kerülhetett. Nem több tehát a töredék, mint a *Bellifortis* első fejezetének első asztrológiai része. A hadtudományi rész, valamennyi képével hiányzik. De hogy eredetileg összetartozott vele, annak nemcsak az a bizonyítéka, hogy az asztrológiai szövegek teljes egészükben egyeznek más KYESER-kéziratokéval, hanem hogy megvannak a művet bevezető és a további haditechnikai részre utaló kezdősorok (Capitulum primum martis quod tendit ad ymum), illetőleg versszakok.

Az FB legérdekesebb és a közelebbi meghatározás szempontjából legfontosabb lapja a Nap szimbolikus képe, mert a koronát viselő lovas arcvonásaiban egészen világosan ZSIGMOND király portréjára lehet ismerni. Ugyanaz a keskeny, hosszúkás arcú, erős sasorrú, kétágú szakállt viselő idősebb férfiarc, mint amit DÜRER nürnbergi ZSIGMOND-képéről ismerünk.⁴³ Éppen ennek a két képnek szembetűnő hasonlósága lehet a fő bizonyítéka annak, hogy a száz évvel később élt DÜRER ZSIGMOND császár képéhez egykorú, hiteles ábrázolást használt föl. A két kép tehát vagy közös forrásra megy vissza,⁴⁴ vagy — ami még valószínűbb — az FB művésze közvetlen szemlélet alapján dolgozott.

A ZSIGMOND-képnek azért van különös fontossága a FB meghatározásában, mert ez az egyetlen ismert *Bellifortis*-kézirat, amelyben ZSIGMOND-portré van. A többiekben a Napot ábrázoló koronás alak egyszerűen „a király” vagy „a császár”, teljesen jellegtelen arc. Legföljebb a CW2-ben lehet bizonyos átmenetet látni a FB ZSIGMONDja felé. Alig lehet más magyarázat erre, mint az, hogy a FB ZSIGMOND király számára készült. Azt már láttuk, hogy a kéziratok többségéből hiányzanak a Zsigmondot támadó kitételek. Az egyébként eléggé jelentéktelen szerző ZSIGMOND-ellenessége tehát nem lehetett akadálya annak, hogy ez a hasznosnak tartott munka helyet kapjon az annyi harcban forgó király könyvei közt.

Hogy a többi képekben is konkrét személyek ábrázolásait kereshetjük-e, arra nincs semmi bizonyítékunk. Még arra sem, hogy — mint többször szóba került — a Venus bolygó BORBÁLA királyné lenne. Mégis elképzelhető, hogy van valami alapja CSONTOSI János föltételezésének, hogy ezek a képek „más XV. századi fejedelmi személyeket”⁴⁵ ábrázolnak, vagy talán inkább ZSIGMOND környezetének egyes tagjait. Nem lehetetlen, hogy valami konkrét esemény, ünnepség (talán ZSIGMOND római királlyá koronáztatása, 1414) alkalomával rendezett felvonulás emléke tükröződik a képsorozatban.

A FB keletkezési helyét, mint láttuk, HOFFMANN Edit Dél-Németországban, illetve a Bodeni tó környékén keresi, VAYER Lajos szintén Dél-Németországban. A festés idejeként HOFFMANN E. 1420–1430 táját, VAYER tágab-

⁴³ Reprodukcióját l.: *A Magyar nemzet története*. 3. köt. Bp. 1895. 609. l.

⁴⁴ HORVÁTH Henrik DÜRER képét „egy elkallódott őstípus”-ra vezeti vissza. I. m. 22. l.

⁴⁵ CSONTOSI János hagyatéka. MTAK Kézirattár. Tört. Qu 255.

ban a XV. század első felét jelöli meg. Nézetünk szerint ennél valamivel korábbi, illetve szorosabb időhatárokat lehet megállapítani. 1411 előtt, ZSIGMOND római királysága előtt kétségtelenül nem keletkezhetett, 1437, Zsigmond halála után pedig indokolatlan lenne az ő portréja. A kódex írásának jellege a minél korábbi időpontot ajánlja, mert jól beleilleszkednék akár a XIV. század utolsó két évtizedébe is; sokkal inkább, mint a XV. század 3–4. évtizedébe. Ha figyelembe vesszük ZSIGMOND életkorát, (1368-ban született) — az arckép alapján 1415-nél későbbi dátum valószínűtlen lenne. 1414–1415-ben ZSIGMOND különben is többnyire főleg Németországban tartózkodott, a kódex dél-német eredetének tehát nincs semmi akadályja. Ha igaz a BORBÁLA-ábrázolásra vonatkozó föltételezés, akkor nemcsak a Venus-arc fiatalága, hanem a BORBÁLA körüli bonyodalmak miatt is valószínűtlen lenne már 1420 táján egy ZSIGMOND számára készült kódexben a király mellett BORBÁLA királyné ilyen ábrázolása. Mindent egybevetve a *FB keletkezési idejét 1414–1415 tájára tesszük.*

A képek kivitele sokkal tehetségesebb művészre vall, mint bármelyik másik KYESER-kéziraté, még a díszesebb, gondosabb festésű CG1 készítőjénél is. Mégis vannak olyan mozzanatok, amelyek miatt föl kell tételeznünk, hogy a FB nem maga a ZSIGMOND számára készített végleges példány, hanem csak vázlata, előzménye annak. Először is nem pergamen-kódex, mint a RUPRECHT király számára készült CG1, hanem csak papírból van. Másodszor hiányzanak az iniciálék, a képeken kívül semmiféle dísz nincs a kódexben, még csak rubrumok, vagy piros és kék kezdőbetűk sem. A képek mellé írt szövegek sorai is ferdék. Maguk a képek pedig mintha nem egészen egységes technikával készültek volna. Főleg a sorozatból kiütöző, a Jupiter és Mars közt szokatlanul helyet foglaló, többlet-kép elnagyolt egyszínűsége a föltűnő. A szövegek elhelyezése is következtelen. Hol a kép mellett, hol a következő lapon. Annyiban is befejezetlen a kézirat, hogy az első fejezetet bevezető szöveg („*Capitulum primum . . .*”) az első fönnmaradt levél versoján van, a recto üres. Ide talán egy ZSIGMONDhoz szóló ajánlást terveztek. Arra viszont nem gondolhatunk, hogy egy ZSIGMOND-kódexről készített későbbi másolatról lenne szó, mert ennek ellene mond az írás koraisága.

Hogy a végleges, díszesen illuminált pergamen kódex elkészült-e végeredményben, azt természetesen nem tudjuk megállapítani, de az mindenképpen bizonyosnak vehető, hogy a FB mint Zsigmond király könyve Mátyás király könyvtárába került, mert másként nem lehetne megmagyarázni egy ennyire ZSIGMOND személyére visszamenő kódextöredék jelenlétét Konstantinápolyban. *A FB-et tehát hiteles korvinának vehetjük*, amely hasonló módon szállt MÁTYÁS királyra, mint a két ismeretes VENCEL-kódex, a Haly Aberudiam⁴⁶ és az Encyclopaedia medica.⁴⁷

A Corvina-könyvtárral kapcsolatban kell még néhány szót szólnunk a FC *Kyesser*-töredékről.⁴⁸ Ez nem több mint 7 papírlevél. Közülük csak egyetlen oldalon van szöveg: az Exordium már említett, 4 sorral megtöltött szövege (az iniciálé számára nagy üres hellyel) és utána ugyanattól a kéztől, amely az Exordiumot írta, de jóval kisebb betűkkel a Saturnusról szóló vers második szakasza, a 2. számmal is megjelölve. Közül tehát hiányzik a „*Capitulum*

⁴⁶ Bécs. ÖNB Cod. Lat. 2271.

⁴⁷ Roma. Casanate Könyvtár Cod. Lat. 459.

⁴⁸ Leírását I. DEISSMANN: I. m. 77. sz.

primum . . .” kezdetű szövegrész és a Saturnus-szöveg első négy sora. Az írás inkább a XV. század második felére, utolsó évtizedeire utal, mint korábbra.

Talán nem túlzottan merész dolog annak a föltételezése, hogy egy készülő KYESER-korvina nyersanyagáról van itt szó. A ZSIGMONDTól fennmaradt FB-kéziratból hiányzott az Exordium. (Akár az Exordium, akár egy ZSIGMOND-hoz szánt ajánlás került volna az első lapra, az mai alakjában mindenesetre üres.) Talán ezt a hiányzó részt másolták le egy másik kéziratból, méghozzá egy teljesebb, még ZSIGMOND-ellenes kéziratból. Másként mi lenne az oka annak, hogy a 7 levél közül csak egy oldalon van írás? Arról sem lehet szó, hogy az FC az FB egy részlete lenne, mert nemcsak a papír vízjegye egészen más, hanem sokkal kisebb méretű is, mindössze 193×272 mm, tehát kb. a fele a budapestinek és nem is csak az FB-ből hiányzó Exordiumot tartalmazza, hanem néhány sort a Saturnus-szövegből is, ami megvan a FB-ben. A FB és FC tehát együtt talán egy pillantást enged a Corvina-másolóműhely munkájába, amely nem pusztán gépszerű másolómunkát végzett, hanem a lehetőséghez képest igyekezett hiteles és teljes szövegek összeállítására, — humanista világban ez nem is igen lehetett másként.⁴⁹

CSABA CSAPODI: DAS SOGENANNTTE »LIBER DE SEPTEM SIGNIS«

(Ein Budapester Fragment des »Bellifortis« von Kyeser)

In der Handschriftensammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wird ein aus 8 Blättern bestehendes Kodexfragment (Signatur: Lat. Codex 2^o 14) aufbewahrt, in dem allegorische Reitergestalten abgebildet sind. Das Fragment erwarb der namhafte Orientalist Ármin VÁMBÉRY aus der Bibliothek des Serails zu Konstantinopel und schenkte es dann der Ungarischen Akademie. Das Bruchstück ist irrtümlicherweise als »eine Handschrift, betitelt *Liber de septem signis*« bekannt geworden, obwohl ein solcher Titel in der Handschrift gar nicht steht und auch nicht stehen könnte, da die Reiter nicht die Sternbilder des Tierkreises (signa), sondern die Planeten darstellen. Kálmán SZILY hat schon 1893 festgestellt, dass es sich um die Einleitung des kriegswissenschaftlichen Werks *Bellifortis* von KYESER handelt. Das Ergebnis seiner Forschungen wurde aber nie veröffentlicht. Zum zweiten Mal hat Fritz SAXL im Jahre 1929 die Handschrift bestimmt, aber auch dieser Feststellung folgte keine Publikation.

KYESERS *Bellifortis* stellt in farbigen Federzeichnungen und in hinzugefügten erklärenden Versen die realen und imaginären Geräte der zeitgenössischen (Anfang des 15. Jhs.) Kriegstechnik dar. KYESER widmete sein Werk 1405 dem Pfälzer König RUPRECHT. Der *Bellifortis* ist ein seltener Kodex. Die schönste und vollständigste Handschrift befindet sich in der Universitätsbibliothek zu Göttingen (Cod. Philos. 62); sie ist wahrscheinlich das für König RUPRECHT verfertigte Exemplar. Im Text dieser Handschrift gibt es Stellen, die SIGISMUND von LUXEMBURG kritisieren und verspotten. Das erste Kapitel des Werkes beginnt mit einem astrologischen Exkurs, mit jenen Reiter-

⁴⁹ Hogy a KYESER-korvina elkészült-e, azt éppen úgy nem tudjuk, mint nem ismerjük a végleges ZSIGMOND-kódexet sem, de alig lehet elképzelni, hogy ne lett volna meg MÁTYÁS király könyvtárában egy teljes másolat, mert tudjuk róla, mennyire érelkődött a hadtudományi munkák iránt. L. CSONTOSI János: *Hadtudományi könyvek Mátyás király könyvtárában*. Hadtört. Közl. 1890. 203–210. 1. Az FB-vel és FC-vel kapcsolatban talán az sem közömbös, hogy a párizsi Bibliothèque Nationale Cod. Lat. 7239. jelzetű SANTINI: *Tractatus de re militari* kódexe, amely a KYESERhez hasonló, illusztrált haditechnikai munka, szintén a konstantinápolyi Eszki szeráj könyvtárából került ki 1687-ben és hogy ugyanitt ma is megvan VALTURIUS *De re militari* c. munkájának ugyanaz a veronai 1472-es kiadása, amely kiadásból a Drezdában őrzött hiteles VALTURIUS-korvinát (Sächsische Landesbibliothek. R 28 m.) másolták.

gestalten, die auch das Budapester Fragment enthält. Die Planeten werden auf diesen Bildern von beflaggte Lanzen tragenden Reitern dargestellt. Der Geleittext spricht über das astrologische »Haus« der Planeten, über ihre Zirkulationszeit, über die körperlichen und geistigen Eigenschaften der unter ihren Zeichen geborenen Menschen und über die guten und bösen Einflüsse der Planeten. SAXLS wahrscheinlicher Meinung nach sind es Gestalten, die während Reiterspiele und Turniere auftraten.

Der Verfasser hat zu seiner vorangehenden Arbeit folgende *Bellifortis*-Handschriften überprüft: Göttingen UB Cod. Philos. 63 und 64; Wien ÖNB Cod. Lat. 3068, 5278, 5518; Vatikan Cod. Palat. Lat. 1968; Konstantinopel Deissmann Nr. 77. In keiner dieser Handschriften ist die gegen SIGISMUND gerichtete Tendenz zu finden, da sie aus der Zeit nach RUPRECHTS Tod und SIGISMUNDS Krönung stammen. Die Budapester Handschrift besteht aus einzelnen Papierblättern. Aus der Beschriftung geht aber hervor, dass die Blätter in Lagen geordnet waren, und es sich also um einen Kodex handelt. In den Gesichtszügen der Gestalt, die die Sonne darstellt, ist – von den anderen Handschriften abweichend – das Porträt SIGISMUNDS klar zu erkennen. Der Kodex wurde also für SIGISMUND hergestellt, oder genauer: er war wahrscheinlich ein Konzept für eine Prachthandschrift, die dem Kaiser gewidmet sein sollte. Es ist nämlich kein Pergamentsondern nur ein Papierkodex, von den Bildern abgesehen ganz schmucklos, auch ziemlich nachlässig geschrieben. Selbst die Ausstattung der Bilder ist nicht einheitlich. Der Grund der Konstantinopler Provenienz kann nur sein, dass der Kodex mit SIGISMUNDS Nachlass in den Besitz König MATTHIAS' kam und dann mit den Resten der Corvina-Bibliothek in die Türkei verschleppt wurde. – Das noch heute in Konstantinopel aufbewahrte KYESER-Buchstück besteht nur aus einer Textseite und ist bedeutend jünger (Ende des 15. Jhs.) als die Budapester Handschrift. Die beiden Fragmente sind auch an Grösse verschieden.





2. Göttinga. Col. Philos. 63.



3. Bécs ÖNB Cod. Lat. 5278.



4. Göttinga. Cod. Philos. 64.



5. Vatikán. Cod. Palat. Lat. 1968.



6. Bécs. ÖNB Cod. Lat. 3068.

De se et orationem belii fortis antitulationem
 Rex hominis quo rectem compellit futuram partem
 Atque victor victum domat sic Exultum
 Isephus Ambrosio scripsit na dco pralet dicit
 Et littera dicitur militio dicit atque mironem

Casulam cu scala stabna littea sola
 Illiterio cuncta sub sint dila quibus impat vms
 Isum flamen michi stabna rationem
 Donec pficiam ingema subtilioa
 Per que totus orbis cogitur vltute senca
 In omni aucti Cristi pncipes xpiam
 Hoc opus granda psto magnificentes
 Exulem Conradum Keyser natulum existensem
 Gloria glorificent Altum & pferon
 Isum Altu exulem ex iolla pnditum
 Sidus supm danc audia vita pbenm
 Amos mlti nati adoptem glorificati
 Acta sut et data facta montibus Bobem
 Die Tomo quata en e fuit aserstoni
 Dum pncipis pfidus dicit mndum rex vntar
 Germanu pprii dicit rectem Wancellum
 Cui carere impat dicit vnto dicit dicit impat

2. Anno victmte tunc hio quip: tunc mnd
 Et homo qui nascitur: hic pndus dicitur
 Prouidus ipse no namdo nequiasue
 Dadae vebamus malis antiquos sui amicus
 hic cito aucesit moribz malis nempe fuit
 Orulos id pultra hz mandlaos & auce
 et vntos tunc mntas nase mntu & dicit

KÖZLEMÉNYEK

Erdély és a Corvina. E folyóirat hasábjain egyre gyakrabban megjelenő közlések, valamint a Magyarországon őrzött korvinákról újabb kiadott díszes album¹ jól mutatják a kutatás érdeklődésének megélnkülését a Corvina könyvtárral kapcsolatos kérdések iránt. Különösen tanulságosak azok a vizsgálódások, amelyek az előző nemzedékek által összehordott információk kritikai megrostálásával készítik elő a korszerű szintézist az európai könyvtörténet e reprezentatív fejezetéről. Ezek során CSAPODI Csaba alapos tanulmányban tisztázta a gyűjtemény szétszóródására vonatkozó adatok forrásértékét és a pusztulási folyamat részleteit.² Dolgozatában röviden érintette azt a kérdést is, hogy vajon a könyvtár maradványa 1541-ben, IZABELLA királynő udvarával együtt, Erdélybe kerülhetett-e vagy sem. Megállapítása szerint — bár nem teljesen kizárt ez a lehetőség sem — nincs közvetlen, hiteles bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a török által 1526-ban Budán hagyott könyvtármaradványt a ZÁPOLYA-udvar Erdélybe hozta volna.³ Tekintve azonban a Corvina maradványainak Erdélybe kerüléséről szóló hagyományok százados múltját és szívós továbbélését, a végleges vélemény kifermálásához kívánatosnak látszik annak tisztázása, hogy mi is e hagyomány történeti magva, mikor és hogyan alakulhatott ki. E kritikai vizsgálatnak az elvégzése azért is halaszthatatlan, mert az eddigi Corvina-kutatás — Bethlen és Rákóczi sokat emlegetett kísérletein túlmenően — nem foglalkozott behatóbban az erdélyi információkkal, sőt nem is szerzett tudomást e forráscsoport egészéről.

A CSAPODI által idézett MARSIGLI-féle, XVII. századvégi közlésen kívül ugyanis más elbeszélő források szintén említik, hogy MÁTYÁS király budai gyűjteményéből nagyobb mennyiségű kézirat került HONTERUS brassói iskolájának könyvesházába. Mindezek az értesülések azonban — szövegelemzéseink eredményei szerint — végső soron egyetlen közös forrásra, Christian SCHESAEUS *Ruinae Pannonicae* című történeti eposzá-
nak (1571) Brassóval kapcsolatos alábbi soraira vezethetők vissza.⁴

Inter opes reliquas hic bibliotheca videtur
Munifici impensis studioque extracta senatus,
Innumeris fulgere libris, quos barbarus igne
E medio rapuit miles, dum nobilis arsit
Matthiae illa domus, Musis celeberrima, Regis
Pannoniorum in sede Ducum, variasque per orbis
Distrahit partes, quorum pars magna propinquis
Finibus ex Seythiae huc multo convecta labore est.

¹ BERKOVITS Ilona: *A magyarországi Corvinák*. Bp. 1962.

² CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1961. 399—421. l.

³ CSAPODI: *I. m.* 414. l.

⁴ Josephus Carolus EDER, ed.: *Christiani Schaesaei Ruinae Pannonicae libri quatuor*. Cibinii, 1797, 26—27. l.

Thrax Byzantina veniens mercator ab urbe
Armeniusque vafer, vicinaque regna Valachus
Servans, quotidie huc onerati mercibus intrant
Gazaque emporium celebratum divite complent.

SCHESAEUS tehát 1571-ben még úgy tudta, hogy a brassói könyvtár ritkaságait kizárólag MÁTYÁS király szétszóródott gyűjteményéből szerezték. Közvetlenül a Corvinával kapcsolatos sorok után azonban már ekkor olyan fogalmazásban szól e város kincseit érő keleti, bizánci és román kereskedelmi összeköttetéseiről, hogy az ott mondottak önkénytelenül magára a könyvtárra is érthetők. Amikor pedig SCHESAEUS 1580 májusában, a berethalmi zsinaton összefoglalta az erdélyi reformáció lefolyását, már azt állította, hogy a brassói könyvtárat a török által szétszórta görögországi könyvtárak anyagából szerelték fel.⁵ Ugyanazon személy egymáshoz viszonylag közeli időpontból származó ennyire eltérő információja ugyanarról az eseményről, önmagában is jogos kételkedést kelthet mindkét kijelentés megalapozottságát illetően. A hitelesség kérdésének felvetése előtt azonban még nyomon kell követnünk a SCHESAEUS által fentebb megfogalmazott vélemény további alakulását. A források összevetése ugyanis arról győz meg, hogy a későbbi elbeszélők mind SCHESAEUS kijelentéseit ismételtetik, minden ellenőrzés nélkül. A különbség lényegében csupán onnan adódik közöttük, hogy a brassói könyvtár jelentőségét aszerint vezetik le a Corvinából, vagy a görög könyvtárakból, illetve mindkettőből, hogy csak a *Ruinae Pannonicae*, vagy a berethalmi emlékbeszéd, vagy pedig mindkettő szövegét használták-e forrásnak.

E hagyomány meglepő gyorsan eljutott külföldre is. Daniel REIPCHIUS (1545 – 1612) brassói, majd vidombáki szász lelkész *Kleinod und Ehren-Kreuz der löblichen Stadt Kron* című kéziratos munkájában már a németországi Georg STAMPELIUS könyvére hivatkozva állítja, hogy a HONTERUS által alapított könyvtárat elsősorban az IZABELLA királynő beleegyezésével a Corvinából átszállított, valamint a konstantinápolyi patriarchától, illetve Németországban szerzett könyvekkel töltötték meg.⁶ Megjegyzendő, hogy STAMPELIUS kapcsolatban állott a brassói Paul HIRSCHERREL, ez az értesülése tehát szintén brassói, erdélyi szász forrásból származhat.

Lényegében ugyanígy tájékoztatta az erdélyi történetben járatos BETHLEN Elek 1690 körül a Brassóban többször megforduló MARSIGLI az ottani könyvtár latin és görög ritkaságainak eredete felől.⁷ MARSIGLI információja tehát szintén nem önálló forrás, hanem ugyancsak a XVI. század végére kialakult általános erdélyi hagyományt közvetíti.

Johann FILSTICH brassói rector (1684–1743) a fenti értesüléseket 1739-ben összeállított kéziratos egyháztörténetében úgy színezi tovább, hogy a brassói könyvtár azoknak a szétszóródott konstantinápolyi (patriarchatusi) bibliotékából származó görög patrisztikai kéziratoknak köszönheti hírnevét, amelyeket a keleti közvetítőkereskedelmet

⁵ „Conditur illius (sc. Honteri) consilio sumptuosissima bibliotheca et ex variis vastatae Graeciae immani furore Turcarum bibliothecis conquiruntur et coaerantur libri utilissimi.” Georg Daniel TEUTSCH: *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1883. II. 235.

⁶ „... Ad quod amplo extracto aedificio libros hinc inde non sine sumtu conquisiverunt et praesertim ex Budensi bibliotheca, Isabellae Hungariae reginae et a Solymanno in Transsilvaniam ut ei praesertim missae consensu, magno numero transportari curarunt. Sicut et a Constantinopolitano Patriarcha Graecorum patrum copiam impetrarunt, nec non ex Germania D. Lutheri et aliorum sanorum doctorum opera acquisiverunt.” Julius GROSZ: *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek*. Archiv Ver. siebenbürg. Landeskunde 1887. 596. l.

⁷ SZILÁDY Áron: *Jelentése bolognai útjáról*. Magy. Tud. Akad. Ért. 1868., 135. A MARSIGLI által informátoraként megnevezett „vir eruditus ex domo Bethleniana, qui historiam moliebat principum transylvanorum” kétségtelenül nem BETHLEN Miklós, hanem B. Elek volt. VÖ. CSAPODI: *I. m.* 414. — LUKINICH Imre, *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp. 1927. 354, 361. l.

kezükben tartó patricius dinasztiák (elsősorban a BENKNEREK és CZAKIAK) Moldvában és Havasalföldén összevásároltak és az iskolának adományozták. FILSTICH a Corvinával⁸ kapcsolatosan csupán annyit mond, hogy ritka kódexei tették a brassói könyvtárat MÁTYÁS budai gyűjteményéhez hasonlóvá.⁸

A XVII–XVIII. század fordulóján Martin SEEWALDT és Thomas BARTOLINI (1709), továbbá Thomas TARTLER (cc. 1750) viszont ismét a Corvinából,⁹ LAMPE ismert egyháztörténete (1728) pedig újra a törökök elől menekített görög könyvtárakból származtatja a brassói gyűjtemény gazdagságát – szó szerint megismételve SCHESAEUS Berethalmán elhangzott kijelentését.¹⁰

Mindezek után nem lesz érdektelen megvizsgálni, hogy a SCHESAEUS által elindított irodalmi-tudós hagyomány mennyiben támasztható alá egykorú történeti adatokkal. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy a brassói Fekete-templom szentélyének falára a XVI. század közepén festett történeti feliratok semmit sem tudnak korvinák Erdélybe hozataláról, noha említik MÁTYÁS király gyűjteményének pusztulását.¹¹ Maga HONTERUS is a barcasági szász egyházak reformációjáról 1543-ban kiadott könyvében csak annyit mond, hogy Brassóban könyvtárat állított, amelyet szerény lehetőségeikhez mérten (*pro nostra mediocritate*) igyekezett az oktatás érdekében jól felszerelni.¹² A városi számadáskönyvek tényleg igazolják, hogy a tanács 1543 nyarán és őszén 312 Ft. fizetett ki a BÁLINT bibliopólától a könyvtár számára vásárolt könyvekért, valamint apróbb összegeket ezek bekötésért.¹³ A reformáció szolgálatára újjászervezett brassói iskolának azonban nyilvánvalóan nem bibliofil kéziratokra, hanem tankönyvekre és Németországból importált újszellemű kiadványokra volt szüksége. A fenti összeg tehát nem tekinthető Budáról Erdélybe menekített korvinák vételárának. A brassói könyvtárhoz fűződő, ismertett hagyomány alaptalansága egyébként legilletékesebb források, a könyvtárnak az 1689. évi nagy égés előtti időből való leltárai segítségével mutatható ki.¹⁴ A SCHESAEUS-féle értesülés hitelének elbírálása szempontjából különösen fontos az 1575. évi leltár bizonyágtétele. Az abban felsorolt kb. 100 kéziratos kötet közül azonban legjobb akarattal is csak egy PLUTARCHOSRÓL és az 1625. évi leltárban felbukkanó LUCRETIUSRÓL (*De rerum natura*) lehetne feltételezni, hogy a Corvinából került oda.¹⁵ A többi kéziratot az iskola könyvtára minden kétséget kizáróan a plébániától és a helybeli domonkos kolostortól örökölte. Hasonlóképpen semmi nyoma sincs az egykorú leltárakban a görög egyházatyák Konstantinápolyban, Moldvában és Havasalföldén vásárolt kéziratainak.

⁸ „Bibliotheca nostra ex bibliothecis urbis Constantinopolitanae per Turcas antea dirutis ac dissipatis suum accepit ortum, rarissimis patrum manuscriptis a Bankneriana, Czakiana, aliisque familiis Coronensium, apud quos specialium vigore privilegiorum a regibus datorum mercium Asiaticarum habebatur depositio, partim in Valachia, partim in Moldova coemtis, atque in usum docentium et discentium post reformationem in Gymnasio Coronensi oblatis. Quibus gazis sufficientissime haec Coronensium bibliotheca instructa omnibus per Transilvaniam et Hungariam existentibus praeipuit palmam excepta Budensium bibliotheca a Mathia Corvino instructa, cui raritate codicum similis reddita fuit Coronensium . . .” GROSZ: *I. m.* 597. 1.

⁹ GROSZ: *I. m.* 597–598. — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen.* Kronstadt, 1915. VI. 323, 571. 1.

¹⁰ Frid. Adolphus LAMPE, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania.* Trajecti ad Rhenum, 1728. 681.

¹¹ *Breve Chronicon Daciae.* Quellen . . . Brassó, 1903. IV. 6. („ . . . bibliotheca Matthiae regis incenditur . . .”)

¹² Újraaközlő: Joseph DÜCK: *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums.* Kronstadt, 1845. Anhang, 18.

¹³ *Quellen . . .* Kronstadt, 1889. II. 654.

¹⁴ Teljes szövegközlés: GROSZ: *I. m.* 603–708.

¹⁵ GROSZ: *I. m.* 616, 637. 1.

Ezek után felmerül a kérdés: megfelelő valóságos történeti alap hiányában hogyan kell elképzelnünk a Corvina és a brassói könyvtár közötti kapcsolat hagyományának kialakulását? Mint mondtuk, SCHESAEUST kell az 1570–1580-tól nyomon kísérhető irodalmi-tudós hagyomány elindítójának tekintenünk. SCHESAEUS nyilvánvalóan a HONTERUS alapította iskola humanista-tudományos tekintélyét kívánta öregbíteni azáltal, hogy könyvtárát a Corvina erdélyi utódjának tünteti fel. Ehhez az ötletet a szebeni származású Georg REICHERSTORFFER *Chorographia Transylvaniae* (Bécs, 1551) című munkájának Brassóról adott leírása szolgálhatta neki. Eszerint a törökföldi kereskedelméről híres városban nem régen olyan könyvtárat alapítottak, amilyen MÁTYÁS király gyűjteményének szétszóródása óta nem volt az országban.¹⁶ REICHERSTORFFERnek ezt a jogos büszkeségtől duzzadó megállapítását SCHESAEUS költői szabadsággal úgy fogalmazta át történeti eposzában, hogy azáltal a brassói könyvtár tűnjék MÁTYÁS király gyűjteménye örökösének. A hagyomány görög vonatkozású ágának kialakításához az indítást SCHESAEUS szintén REICHERSTORFFERnek Brassó keleti, görög és román kereskedelmi összeköttetéseit hangsúlyozó szövegéből nyerhette. Mi vezethette azonban a tudományos igényességgel dolgozó és általában jól értesült SCHESAEUST,¹⁷ hogy ennyire messze menjen REICHERSTORFFER megjegyzésének értelmezésében? Brassó abban az időben Erdély lelegevenebb művelődési központjának számított. Egyben úgy élt a köztudatban, mint a latin és a görög művelődési terület fontos érintkező pontja, mely kiemelkedő szerepet játszott a reformáció és az ortodox világ közötti kapcsolatokban.¹⁸ Minden erdélyi számára hihetőnek látszhatott, sőt egyenesen hízelgő lehetett tehát SCHESAEUS megállapítása, mely a későhumanizmus fellegrájának tekintett brassói könyvtár kezdeteit egyszerre kötötte a humanizmus latin ágában előkelő helyet élvező budai gyűjteményhez és Bizáncnak a hellén művelődési kincseket átörökítő nagymúltú görög könyvtáraihoz.¹⁹ Feltevésünk szerint azonban SCHESAEUST bizonyos tények ismerete szintén felbátoríthatta REICHERSTORFFER megjegyzéseinek a fenti értelemben való átfogalmazására. Aligha hihető, hogy SCHESAEUS, az élvonalbeli erdélyi humanista, ne szerzett volna tudomást budai eredetű könyveknek Erdélyben, s talán éppen Brassóban való felbukkanásáról. Ismeretes a bizalmas baráti kapcsolat HONTERUS és a ZÁPOLYÁK budai, majd erdélyi udvarában secretariuskodó PESTI Gáspár humanista között.²⁰ PESTI személyén keresztül adva volt a lehetőség, hogy ne csak a budai könyvtár sorsáról szóló hírek, hanem onnan származó egyes – talán nem is kéziratok – kötetek szintén eljuthassanak Brassóba. E lehetőség nyitvahagyása azonban semmiképpen sem gyengítheti azt az előbbi megállapításunkat, hogy a Corvina jelentős töredékeinek Brassóba kerüléséről szóló legenda történetileg nem igazolható. A lokálpatriotizmusnak hízelgő legendák kialakulásához

¹⁶ „... Corona ... civitas mercibus Turcicis celebris ... ibi nuper constructa bibliotheca, qua nulla in Pannonia post dissipatam Budensem Matthiae Corvini bibliothecam, cultior usquam fuit.” Joannes Bongarsius, ed., *Rerum Hungaricarum scriptores varii*. Francofurti, 1600. 574.

¹⁷ SZEKFI Gyula: *Schesaeus-kézirat a Nemzeti Múzeumban*. Magy. Könyvszle. 1906. 334. l.

¹⁸ „... emporium Coronense in ultimis partibus ecclesiae occidentalis constitutum assidue frequentari videamus a Graecis, Bulgaris, Moldavis et Valachis Transalpinis ...” HONTERUS: *Reformatio ecclesiae Corcensis ac tctius Barcensis prcvinciae*. 1543. Dück: *I. m.*, Anhang, 4. – Vö. TEUTSCH: *I. m.* II. 237.

¹⁹ A brassói könyvtárnak az erdélyi későhumanizmusban játszott kiemelkedő szerepe jut kifejezésre abban, hogy a fejedelmi udvar humanistái közül is hagynak ide könyveket. PL. GYULAY Pál 1592-ben kelt végrendeletében „deák és görög” könyveit hagyja „az Brassai város Bibliothecájának.” *Történelmi Tár* 1900. 146.

²⁰ Karl Kurt KLEIN: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt, 1935. 23. – Gustav GÜNDISCH: *Zur Lebensgeschichte des Humanisten Kaspar von Pest*. Magy. Könyvszle. 1965. 1–13. l.

azonban többnyire egészen kicsiny reális mag is elegendő. És ez a brassói tradíciónak a görög kéziratokról szóló részével kapcsolatosan a Corvina-hagyomány vonatkozásában bizonyítható is.

Honterus 1540-ben Brassóban kinyomtatta Nilus görög egyházatyja *Κεφάλαια* című munkáját.²¹ Ennek eredeti kéziratát a szász reformátor — az 1559. évi bázeli kiadást sajtó alá rendező Michael NEANDER közlése szerint — egyik régi havasalföldi (kolostori) könyvtárban találta.²² Minthogy NEANDER ezt az információt Brassóból és minden jel szerint éppen HONTERUS legközvetlenebb munkatársától, Valentin WAGNERTől nyerte, semmi okunk sincs az értesülés hitelességében kételkedni. Jóllehet NEANDER szövegéből az is kiderül, hogy HONTERUST és WAGNERT korai haláluk megakadályozta egyéb görög kéziratok felkutatásában, mégis REIPCHIUS néhány évtizeddel későbbben azt írta, hogy a brassói könyvtár a konstantinápolyi patriarchától szerezte meg a görög egyházatyák műveit. A HONTERUS-féle Nilus-lelet valóságára felépülő legenda azonban — amint előbb láttuk — a XVII–XVIII. században tovább terebélyesedett, és FILSTICH már azokat a családokat is megnevezi, amelyeknek köszönhette a város ezeket a művelődési kincseket. A Nilus-kódex Brassóba kerülésének ténye tehát — SCHESAUS idézett szövegének hatása alatt — egymagában elegendő volt a legendaképződés elindításához. További alakulását viszont nyilvánvalóan olyan közismert tények befolyásolták a későbbi nemzedékek tudatában, mint Brassónak a Kelettel való kiterjedt kereskedelmi összeköttetései, a görög és különösképpen a román művelődéssel való állandó kapcsolatai.²³ Pl. aligha lehet kétséges, hogy a BENKNEREK, CZAKIAK és egyéb brassói patriciusok havasalföldi és moldvai kézirat-vásárlásainak legendáját a XVIII. század folyamán annak a nagyméretű könyvkereskedelemnek az emléke alakíthatta ki, amelyet ezek a családok az előző században CORESI nyomtatványaival a két fejedelemségben folytattak.²⁴

Az erdélyi szász elbeszélő forrásoknak a Corvina és a brassói könyvtár kapcsolatairól szóló értesüléseit tehát a történelmi anekdoták birodalmába kell utalnunk. Különös ellentmondásnak tűnhet az az állítás, hogy ennek ellenére hiteles és közvetlen adatokkal bizonyítható, miszerint az erdélyi hagyománynak bizonyos történeti magva mégis csak volt. Arra vonatkozóan, hogy a szétszóródó budai királyi könyvtárból egyes darabok már a XVI. században Erdélybe sodródtak, SZAMOSKÖZY Istvánnak egy eddig figyelmen kívül hagyott közlését idézhetjük. A bibliofilként is kitűnő, humanista történész a kolozsvári jezsuita rendház és könyvtár 1603-ban történt feldúlásának²⁵ elbeszélése során a következőket írja a tulajdonában volt korvina-kódex pusztulásáról:

„In iis Flavii Proculi Iustini de origine regum et regnorum Epitomen, in membrana elegantibus characteribus manuscriptam, ex Mathiae regis bibliotheca Budensi casu quopiam ad me delatam, totius meae librariae suppellectilis principem, quam ante hanc bellorum voraginem non contemnendam habebam, eadem intemperie stolidae multitudinis amisi. Hunc librum paucis ante mensibus, quam haec clades patriae incumberet, Antonio Marietto erudito Jesuitae, malo codicis genio et meo fato utendum accomodaveram, quod ideo libentius in hac publicae privataeque cladis memoria refero, quod praeclarus

²¹ RMK II. 23. — Vö. BORSA Gedeon: *Kisérlet az 1539. évi brassói nyomtatványok megjelenési sorrendjének megállapítására*. Magy. Könyvszle. 1963. 266. l.

²² KLEIN: I. m. 74–75. — Josef TRAUSSCH: *Schriftsteller-Lexikon... der siebenbürger Deutschen*. Kronstadt, 1870. II. 208.

²³ Radu MANOLESCU: *Schimburi de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*. Studii și materiale de istorie medie. București, 1957. II. 117–204. — P. P. Panaitescu, *Inceputurile scrisurii în limba română*. Studii și materiale de istorie medie IV (1960), 152–155.

²⁴ *Magy. Könyvszle.* 1932. 40–41. l. — P. P. Panaitescu, *Inceputurile scrisurii în limba română. Noi contribuții*. Studii și cercetări de bibliologie V (1963), 121–122. — Panaitescu: I. m. IV. 158. — Eudoxiu Hurmuzachi: *Documente XI.* 656.

²⁵ VERESS Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*. Erdélyi Múz. 1906. 256–263. l.

auctor praenomine et nomine temporum iniuria amisso atque etiam libri titulo, quem adscripsi, intercepto solo cognomine residuo ex omnibus, opinor, typhographiis acephalus hactenus prodiit. De quo quid eruditi censeant, viderint, mihi satis fuerit ex fide haec referenti fidem haberi. Taceo multa alia quae in toto huius libri corpore aliter quam in vulgari legebantur.²⁶

SZAMOSKÖZY fenti leírásából úgy látszik, hogy a könyvtára díszét alkotó hártya Corvin-kódex humanista librariával íródott és feltehetőleg Marcus Iunianus IUSTINUS-nak ma *Epitomen historiarum Philippicarum Pompei Trogi* címmel nyilvántartott terjedelmes történelmi munkáját tartalmazta. Mégpedig a közkézen forgó szövegtől sok helyen eltérő variánsban. A IUSTINUS teljes neve és művének pontos címe körül egészen az újabb filológiai irodalomig kísérő bizonytalanság SZAMOSKÖZY fogalmazásán is megmutatkozik. Bár SZAMOSKÖZY nem árulja el, hogy honnan jutott e korvinához, legvalószínűbbnek az a feltevés látszik, hogy a BÁTHORY Zsigmond által első lemondásakor barbáruul elpusztított gyulafehérvári fejedelmi udvarból kerülhetett az akkor ott levéltároskodó SZAMOSKÖZYhez. Tudjuk, az ottani fejedelmi kincstárban őrizték MÁTYÁS király kardját és CORVIN JÁNOS keresztjét is, amelyek szintén Budáról kerülhettek oda.²⁷ A Budáról Erdélybe történt könyvtármenekítés kérdésének végleges eldöntéséhez a kulesot különben — úgy látszik — azoknak a könyveknek a módszeres átvizsgálása szolgáltathatja, amelyeket NÁPRÁGYI Demeter erdélyi katolikus püspök 1603-ban vitt magával Győrbe a gyulafehérvári fejedelmi könyvtárból.²⁸ Az eddigi szűkszavú közlések ugyanis megengedik azt a feltételezést, hogy a NÁPRÁGYI által elvitt könyvek között olyan kötetek is akadhatnak, amelyek Budáról kerültek le Gyulafehérvárra. Pl. ilyennek látszik az a budai scriptorium mellett működő könyvkötő műhely termékeire emlékeztető bársonykötésű, nyomtatott ERASMUS (Basel, 1516), amely — névbejegyzése bizonyossága szerint — egykor JÁNOS ZSIGMOND fejedelem tulajdonában volt.²⁹ Több hasonló kötet előkerülése esetén talán az válnék kézzelfoghatóan bizonyíthatóvá, hogy 1541-ben — ha nem is annyira az akkor már széthordott Corvina-kéziratokból, de a budai könyvtár egyéb, nyomtatott darabjaiból IZABELLA királynő udvarával és az ottani menekülőkkel együtt mégis csak komolyabb mennyiségű könyv kerülhetett Erdélybe. A budai királyi könyvtárnak ezek az esetleg JAGELLÓ, sőt ZÁPOLYA-kori nyomtatott darabjai, nagyobb számuknál fogva döntő módon hozzájárulhattak a fentebb elemzett helyi hagyomány kialakulásához. Néhány MÁTYÁS-kori kódex jelenléte csak igazolásul szolgálhatott ehhez a hagyományhoz az erdélyi köztudatban. Azt ugyanis minden további konkrét adat hiányában is joggal feltételezhetjük, hogy a SZAMOSKÖZYhez került kártyakódex nem egyedüli korvinája lehetett sem a gyulafehérvári könyvtárnak, sem pedig a XVI. századi erdélyi gyűjteményeknek.

Jelenleg azonban SZAMOSKÖZY kódexén kívül még csupán egyetlen korvináról bizonyítható, hogy már a fejedelmi korszakban is Erdélyben volt. Ezt a TIBULLUS, CATULLUS és PROPERTIUS verseit tartalmazó hártyakódexet jelenleg a bécsi National-

²⁶ SZAMOSKÖZY István: *Történeti maradványai*. Mon. Hung. Hist. Script. Bp. 1877. XXXIX. 105—106. — Magyar fordítása: SZAMOSKÖZY István: *Erdély története*, Monumenta Hungarica VII. Bp. 1963. 274. l.

²⁷ *Mon. Hung. Hist. Script.* XXVIII. 47—48.

²⁸ *Győri történelmi és régészeti füzetek* 1865. 144—145, 148. l. — ZALKA László: *A győri püspöki papnevelőintézet könyvtárának czímjegyzéke*. Győr, 1893. VI.

²⁹ KISFALUDY A. Béla: *A győri püspöki nagyobb seminarium könyvtáráról*. Magy. Könyvszle 1884. 30. l. — *Századok* 1876. 508. l. — HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 97, 500. l. Az irodalomnak az az állítása, hogy e kötet ZÁPOLYA János tulajdonából való, azon az alapon igazítandó helyre, hogy az „electus rex Hungariae” címet nem ő, hanem fia, JÁNOS ZSIGMOND használta.

³⁰ FRAKNÓI—FÖGEL: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Bp. 1927. 61. l.

bibliothek őrzi, ahová SAVOYAI Jenő könyvtárából jutott.³⁰ E kötet vándorlása azóta követhető nyomon, hogy APAFFI Mihály fejedelem könyvtárába került. Ismeretes, hogy az Érsekújvár ostromáról hazatérő fejedelem 1663-ban meglátogatta MÁTYÁS budai könyvesházát.³¹ Fel lehetne tehát tételezni, hogy e kódexet APAFFI akkor kapta ajándékba török patrónusaitól. Mindaz azonban, amit a királyi könyvtár kéziratának korai széthordásáról, illetve a Buda felszabadulásakor ott talált könyvekről tudunk, kevéssé valószínűsíti ezt a feltevést. Hihetőbbnek látszik, hogy ez a kódex is még a XVI. századi menekítés során Erdélybe került, esetleg szintén a gyulafehérvári könyvtárba, majd annak szétszóródása után valamelyik itteni gyűjtőtől jutott a könyveket kedvelő APAFFI fejedelemhez. Bizonyos azonban csupán annyi, hogy amikor a kincstár II. APAFFI Mihály halála (1713) után családí javait felleltározhatta, e kötet szerepelt az öreg fejedelemtől származó könyvtár anyagában.³² II. APAFFI Mihályné halálát (1725) követően aztán az Udvari Kamara sürgősen elrendelte, hogy az évtizedek óta Szebenben elraktározott Apaffi-ingóságokat árverés útján értékesítsék.³³ Az egykori fejedelmi könyvtár 1726. február 6-án került kalapács alá — teljes érdektelenség mellett. Így vásárolhatta meg a gyűjtemény legértékesebb darabját hat rajnai forinton NÁDUDVARI Sámuel († 1754) a későbbi nagyenyedi református pap.³⁴

A XVIII. század végén az erdélyi hagyomány már meglehetősen kiszínezve beszéli el e kódex további sorsát. Eszerint e korvina felbukkanására a Küküllővárott állomásozó Joseph Wenzel LIECHTENSTEIN herceg figyelt fel elsőnek. Miután Enyedre küldött megbízottja után a kódex egyetlen éjszakán át való tanulmányozásáért 30 rajnai forintot fizetett NÁDUDVARINAK, KÖLESÉRI Sámuel kérté meg, hogy a ritkaságot bármi áron szerezze meg neki. KÖLESÉRI a saját és az enyedi professzorátus tekintélyével kényszerítette NÁDUDVARI, hogy mondjon le értékes szerzeményéről, amelyet aztán saját ajándékként a hercegnek adott. Bár így mondja el a dolgot TELEKI Sámuel 1770. szeptember 27-én Christoph SAXIUS utrechti professzorhoz írt levelében és így jegyzi ezt fel a Nádudvarival személyes ismeretségben állott HERMÁNYI DIENES József is, mégis alapos okunk van kételkedni e történet egyes részleteiben.³⁵ Lehetséges ugyan, hogy az erőszakos könyvszerzésről és zsugoriságáról egyaránt hírhedt KÖLESÉRI LIECHTENSTEIN hercegre hivatkozva

³¹ *Cserei Mihály históriája*. Újabb Nemzeti Könyvtár. Pest, 1852. 11.

³² THALLÓCZI Lajos: *Öreg Apafi Mihály könyvtára*. Magyar Könyvszle. 1881. 131—132. l. — Vö. JAKAB Elek: *II. Apafi Mihályné, Bethlen Kata hagyatéka*. Századok 1883. 684. l.

³³ Jakab: *I. m.* 678—682.

³⁴ HERMÁNYI DIENES József: *Nagyenyedi Demokritus*. Magyar Könyvtár. Bp. 1960. 247. — Az árverés időpontjára: NÁDUDVARI saját kezű bejegyzése az RNK Akadémiája kolozsvári Könyvtára II. sz. (volt ref. kollégiumi) részlegében őrzött RMK 321. jelzetű könyvben.

³⁵ HERMÁNYI DIENES: *I. m.* 247. — TELEKI a következőket írta Saxiusnak: „Codex Ms. Tibullo-Corvinianus, quo usus est Samuel Köleserius, ex reliquiis celeberrimae Bibliothecae, quam Mathias Corvinus Rex, literarum non minus cultura, quam bellica fortitudine et rerum praeclare gestarum laude maiorum nostrorum memoria clarissimus in Regia sua Budensi circa A. 1476 instruxerat, fato nescio quo in Transilvaniam delatus, cum tota supellex Principis Apaffi II. Viennae demortui A. 1726 Cibinii sub hasta venderetur, vili admodum pretio, ut merces talis apud rerum imperitos venire solent, a studioso quodam Enyediensi Samuele Nadudvario emtus fuit. Quod ubi Principi Liechtensteinio, tunc in statione sua Küküllővár degenti, innotuit, egit cum Köleserio sibi admodum familiari, ut hunc thesaurum quocumque tandem pretio ipsi redimeret. Köleserius vero, ut erat vir magnae apud suos auctoritatis facile a Professoribus Enyedinis impetravit ut Nadudvarium vel invitum in gratiam ipsius Codice privarent; quem mox ipse, gratiam apud Principem initurus suo nomine dono Principi obtulit, et hodie etiam in Bibliotheca Liechtensteiniana extare existimo. Membranaceus aut chartaceus sit nescio.” Saját kezű fogalmazvány a marosvásárhelyi Teleki-théka *Epistolae variorum* c. kéziratok kötetében (p. 96.). Kelemen Lajos: Bod Péter levelei. Erd. Múz. 1907. 390 l.

csikarta ki NÁDUDVARITÓL a kódexet, HERMÁNYI DIENES József szövegéből azonban arra is lehet következtetni, hogy KÖLESÉRI egyidejűleg 100 tallért adott az örökösen pénzügyi zavarokkal küzdő NÁDUDVARINAK Frankfurtban levő szorongató adóssága kifizetésére. Bármiként jutott légyen is KÖLESÉRI a kódexhez, az kétségtelen, hogy e raritást nem ajándékozta oda az Erdélyből 1726. augusztusában végérvényesen távozó előkelő pártfogójának.³⁶ Az erdélyiek később bizonyára azért gondolták, hogy e kódex a LIECHTENSTEIN-könyvtárba került, mert KÖLESÉRI e kézirat alapján készített TIBULLUS-kiadványát a hercegnek ajánlotta.³⁷ Az eredeti kódexszel azonban KÖLESÉRI, a kézirat utolsó lapja versójára írt feljegyzésének biznysága szerint, SAVOJAI Jenő hercegnek kedveskedett. Bizonyára azért, hogy biztosítsa maga számára ennek jóindulatát a bárói cím elnyerésére indított akciójához.³⁸ Ez a korvina tehát 1729 körül került, KÖLESÉRI Sámuel ajándékaént, Erdély akkori legnagyobb magánkönyvtárából Jenő herceg, majd pedig a császári ház gyűjteményébe.

Az irodalom még egy harmadik erdélyi korvinát is nyilvántart. A marosvásárhelyi Teleki-theca egykori TACITUS-kötete azonban (melyet jelenleg a New Haven-i egyetem könyvtára őriz) Budáról még a mohácsi vész előtt nyugatra került, és Erdélybe csupán a XIX. század első éveiben jutott. TELEKI Sámuel erdélyi udvari kancellár 1804-ben Strassburgban vásárolta.³⁹ E kódex tehát semmiféle szerepet sem játszhatott a Corvinával kapcsolatos erdélyi hagyomány kialakulásában.

Erdély és a szétszóródó Corvina kapcsolata — láttuk — másként festett a valóságban, mint azt a közel négy évszázaddal ezelőtt kialakult helyi hagyomány kiszínezte. Azzal azonban, hogy a budai gyűjtemény talán nem is olyan jelentéktelen töredékeinek útja Erdélybe vezetett — azt hisszük — a fentebbi fejtegetések után komolyan kell számolni. E töredékeket azonban nem annyira a brassói könyvtárban, hanem elsősorban a ZÁPOLYÁK és BÁTHORYAK gyűjteményében kell keresnünk. Jóllehet az erdélyi forrásanyag tanulmányozása egyelőre csupán egyetlen elpusztult korvina-kódexszel gyarapította az egykor MÁTYÁS király könyvtárához tartozó kötetek számát, remény csillant fel arra vonatkozóan, hogy sikerül pontosabb képet nyernünk, milyen könyveket is hozhatott le 1541-ben IZABELLA királynő udvara Erdélybe. Feltevésünk szerint a budai gyűjtemény újabb, nyomtatott anyagát hozhatta magával és ennek Brassóba is elvetődő egyes darabjai játszottak szerepet SCHESAEUS véleményének kialakításában. A kérdés végleges eldöntéséhez az út a XVI. századi erdélyi fejedelmi könyvtárból származó töredékek felkutatásán és elsősorban a Győrbe került darabok alapos tanulmányozásán keresztül vezet.

JAKÓ ZSIGMOND

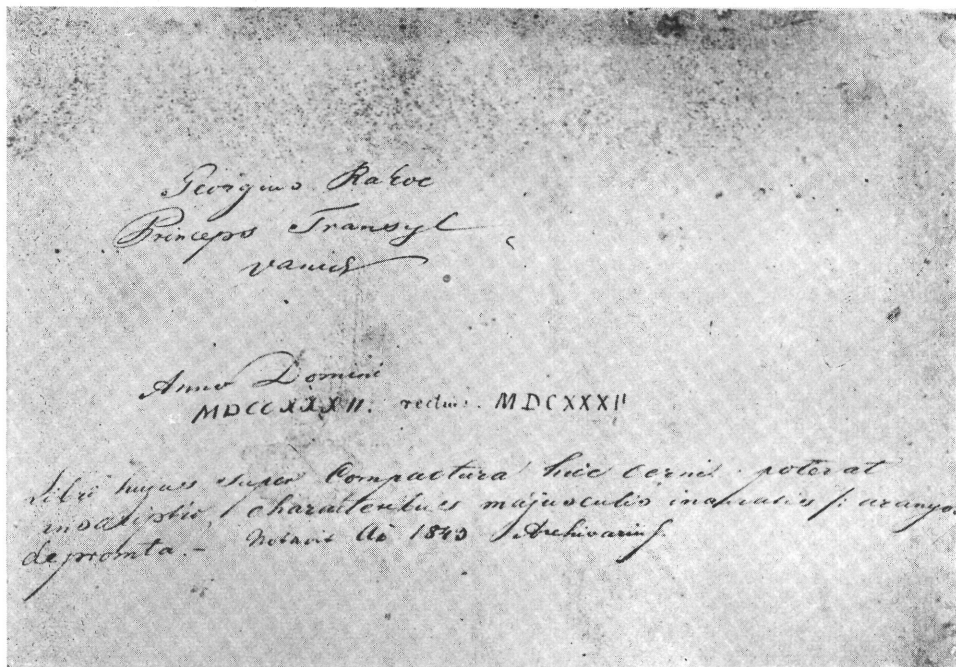
Rákóczi György könyvtárának történetéhez. Ismeretes, hogy RÁKÓCZI György korának egyik legértékesebb könyvtárával rendelkezett. E könyvtár könyveinek nagyrésze jelenleg a sárospataki Nagykönyvtár tulajdonában van. A most ismerttetendő adalék

³⁶ Samuelis KÖLESÉRI: *Protocollum expeditionum gubernium*, p. 307. Teleki-théka, Mss. fol. 1155.

³⁷ *Tibullus Corvianus*. Claudiopoli, 1727.

³⁸ FRAKNÓI—FÖGEL: *I. m.* 61. — Vö. JAKÓ Zsigmond: *Köleséri Sámuel irodalmi levelezése* (Kéziratban).

³⁹ A régebbi irodalomnak azt az értesülését, (Fraknói—Fögel, *i. m.* 69.) hogy e kódexet TELEKI 1759—1760. évi németországi tanulmányútja alkalmával vásárolta BORZSÁK István már helyesbítette (*Die Tacitus-Handschriften der Bibliotheca Corviniana, Annales Bibliothecae Univ. de R. Eötvös nominatae*. Bp. 1962. 142—143.) A megszerzés általa kikövetkeztetett időpontja TELEKI 1805. január 25-én ARANKA Györgyhez intézett levelével pontosan igazolható: CsÜRY Bálint: *Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek*. Irod. tört. Közl. 1935. 49—50. 1.



azonban arra utal, hogy ebből a könyvtárból több könyv más könyvtárakba is elkerült. Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár tulajdonában van MERCATOR híres atlasza (ATLAS sive COSMOGRAPHICAE MEDITATIONES de FABRICA MVNDI ET FABRICATI FIGVRA). Ez a könyv is RÁKÓCZI György fejedelem könyvtárából való. Ezt bizonyítják a következő adatok. Az Atlasz díszes külső kötés tábláján olvashatjuk: „Georgivs Rakoci, Princeps Transylvaniae, Anno Domini MDCXXXII.” A belső lapon pedig ezeket a sorokat találjuk: „Georgius Rakoc Princeps Transylvaniae, Anno Domini MDCXXXII. rectius. MDCXXXII . . . Libri hujus super Compactura haec cerni poterat inscriptio, characteribus majusculis inauratis (aranyos) depromta. — Notavit An. 1843. Arhivarius.”

A könyvet különben COMENIUS is gyakran forgatta Sárospatakon. Erre bizonyíték a könyv *leíró* részében található néhány mondat. Az idézett mondatokat szinte változtatlan formában olvashatjuk COMENIUS *Gentis felicitas* című írásának lapjain is: „Seythica utuntur lingua ab omnibus finitimis, diversa, quae tamen alijs cum linguis permixta est . . .” „Hungariae incolae artificii parum incumbunt et negotiationibus . . .” stb.

Az Atlasz néhány ábrája például szolgált Comeniusnak a Sárospatakon készített Orbis Pictus szemléltető rajzainak megalkotásában.

BAKOS JÓZSEF

Egy pesti görög könyvtára 1820-ban. A XVIII. sz. folyamán sok görög vándorolt Magyarországra az akkor még török fennhatóság alatt álló Makedóniából és Epirusból.¹

¹SCHÄFER L.: *A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában.* Bp. 1930.

Ezek a Magyarországra szakadt görögök több mint egy évszázadon át — a teljesen idegen környezet ellenére is — meg tudták őrizni nemzetiségüket. A beolvadástól ugyanis megővta őket az anyanyelvükhöz való ragaszkodásuk. Ennek egyik legfőbb megnyilvánulása az volt, hogy a családban és kereskedői tevékenységük közben² a görög nyelvet használták, jóllehet több nyelven beszéltek és némelyikük egész nyelvtelenség volt. Az anyanyelv ápolására és a tudományok átadására a szórvány görögség 26 magyar városban hozott létre iskolát.³ Ezek közül a legismertebbek voltak a Pesten, Miskolcon, Zimonyban és Brassóban működő görög iskolák. Tudomásunk van egy görög tanítóképző iskola megnyitásáról is 1812-ben Pesten.

Ugyanezt az anyanyelv-megőrző és ismeretterjesztő célt szolgálták a Magyarországon⁴ és külföldön megjelent görög nyelvű könyvek is. Ezekhez a magyarországi görögök előfizetés vagy vásárlás útján jutottak. Sok könyv elején ugyanis megtalálható az előfizetők lajstroma. Így pl. a MELETIOS-féle Egyháztörténet 1783-ik évi kiadására 12 magyar városban 170 görög fizetett elő 200 példányra. Továbbá a görögök a görög vegyeskereskedőknél is szerezhettek be könyveket. A görög kereskedők boltjának zárólásakor készített leltárakban ui. gyakran találkozhatunk görög könyvek számszerű említésével. Minden iskola, templom rendelkezett kisebb-nagyobb könyvtárral, amelyek nemcsak vallásos tárgyú könyveket tartalmaztak. Fennmaradtak a miskolci, kecskeméti⁵ és egri⁶ egyházközség könyvei.

Akadtak görög magánszemélyek is, akik ugyancsak hazafias és tudományos céltól vezéreltetve, egész könyvtárra való könyvet gyűjtöttek össze. A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Görög Intézetének könyvtárában őrzik Georgios ZAVIRAS⁷ könyvtárát, amelynek katalógusa meg is jelent.⁸ E könyvtár eredeti állományáról két kéziratot katalógus is előkerült.⁹ A görög származású Dionysios POPOVICS budai püspök a szentendrei könyvtárat gazdagította a görög nyelvű könyvekkel¹⁰ és kéziratokkal. A püspök fia, Euphronios Rafael POPOVICS könyvtárát szülővárosának, Kozáninak ajándékozta.¹¹ Van tudomásunk ZAVIRASZ tanítványának, Konstantin EMMÁNUELnek¹² könyvtáráról¹³ is.

A Budapesti Fővárosi Levéltárban előkerült Athanasios POLYZOIS pesti görög hagyatéki irata az 1820. évből.¹⁴ Az iratot Demetrius ANGELAKY örökös mutatta be. A leltár 67 főleg latin és német nyelvű könyv címét adja meg s utána még 100-ra becsüli a görög könyvek számát, amelyeket azonban sajnos nem sorol fel. A felsorolt könyvek kötettszáma 136. A könyvtár összértéke 150 Ft-ot tett ki. A kb. másfélszáz könyvből álló magánkönyvtár akkoriban még Magyarországon nagyon ritka volt. Egész kivételes volt pl. az 1819-ben elhunyt PRANTNER József ezüstműves 102 kötetből álló könyvtára.¹⁵ A 67

² A balkáni kereskedelem nemzetközi nyelve a XVIII. században a görög volt

³ HORVÁTH E.: *Újgörögök*. Bp. 1943. 73.

⁴ HORVÁTH E.: *Magyar—görög bibliográfia*. Bp. 1940.

⁵ HAJNÓCZY I.: *A kecskeméti görögség története*. Bp. 1939.

⁶ BIHARI J.—FÜVES Ö.: *Az egri görög sírfeliratok és könyvek*. Egri Pedagógiai Főiskola Füzetek 132. Eger 1959.

⁷ HORVÁTH E.: *Zavirasz György élete és munkái*. Bp. 1937.

⁸ GRÁF A.: *Jeorjiosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa*. Bp. 1935.

⁹ HAJNÓCZY: I. m. 41. FÜVES Ö.: *Neumas énekeskönyveknek és Zavirasz György műveinek kéziratai Szentendrén*. Antik Tanulmányok 1961. 296. l.

¹⁰ FÜVES Ö.: *Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν ἐντύπων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ ἐλληνορθοδόξου σερβικοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀπὸ Σαντ-Εντρε τῆς Οὐγγαρίας*. 'Ο 'ΕΠΑΝΙΣΤΗΣ. 1965. 97—105.

¹¹ Π. Λιοῦρη. *Ἱστορία τῆς Κοζάνης*. Athén 1924. 301.

¹² FÜVES Ö.: *G. Zaviras Übersetzer von Cornelius Nepos*. 'Ο 'ΕΠΑΝΙΣΤΗΣ 1964. 61.

¹³ Γ. Δ. Λαγᾶ-Αθ. Δ. Χατζηδήμου. *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία* Athén 1964. xδ'

¹⁴ Testamenta et Inventaria a. n. 377. — Ezúton mondok köszönetet MOESS Alfréd barátomnak, aki erre a kéziratra felhívta a figyelmemet.

¹⁵ *Élet és Tudomány*. 1964. X. 30. 2100. l.

felsorolt könyv tárgy szerinti megoszlása a következő volt: nyelvészet 22, filozófia 5, irodalom 20 és történelem 4. A lista csupán a szerzők nevét és a művek címét tartalmazza. A szerzők közül egyedül HORVÁTH Bapt. János neve ismétlődik többször, akinek 5 filozófiai-fizikai műve szerepel a leltárban.

Ki lehetett az örökhatározó Athanasios POLYZOIS? Az iratok szerint magányosan élő török alattvaló volt, vagyis nem lehetett állandó letelepült pesti lakos. A leltár szerint 3590 Ft-ot kitevő vagyonának nagy részét három adósának tartozása képezte. Egyébként lakásberendezése nagyon szegényes volt. Sajnos a pesti görög egyházközség anyakönyvei ebből az időből elvesztek s így közelebbit megállapítani nem tudunk személyére vonatkozólag. Az kétségtelen, hogy nem lehetett azonos a janinai származású író, Polyzois Kondos pesti majd tokaji pappal, aki a *Wiener Zeitung* tanúsága szerint 1801-ben már Bécsben tartózkodott.¹⁶ A könyvek címei arra engednek következtetni, hogy a könyvtár nem lehetett papé, hanem egy több nyelven olvasó, főleg természettudományok és irodalom iránt érdeklődő tanítóé, vagy egy ZAVIRÁSZ Györgyhöz hasonló polihisztoré. Hogy az eddig teljesen ismeretlen Athanasios POLYZOISnak milyen szerepe volt a pesti görögsg szellemi életében, egyelőre még nem tudjuk. Az azonban kétségtelen, hogy egy ilyen nagy könyvtárral rendelkező görög nem cél nélkül gyűjtötte könyveit, okvetlenül hatással kellett lennie honfitársaira.

Az örökös Demetrios LASKARIS—ANGELAKY LASKARIS gazdag pesti görög kereskedő leszármazottja lehetett, aki az 1770. évi összeírás szerint 1746 óta volt pesti lakos és 1773 óta a pesti kereskedői társaság tagja.¹⁷ Arra vonatkozólag, hogy Athanasios POLYZOIS könyvtára hova került Demetrios ANGELAKYtól, s hogy hogyan szolgálta a hazai görögsg művelődését, sajnos nem rendelkezünk semmiféle adattal.

FÜVES ÖDÖN

Fülöp Zsigmond és a Darwin című folyóirat. Amikor Budapest székesfőváros polgármestere, 1912. július 8-i kelettel engedélyt adott a *Darwin* c. természettudományi folyóirat megindítására¹ és 1912. október 1-én az első szám megjelent a könyvkereskedések kirakataiban, még a természettudományok iránt érdeklődő közönség körében is felmerült a kérdés: mi szükség van erre? Az 1841-ben megalakított Természettudományi Társulat és 1869-ben megindult folyóirata, a *Természettudományi Közöny* elégnak látszott ama szűk réteg természettudományi érdeklődésének a kielégítésére, amely réteg Magyarországon a túlnyomórészt humanista szellemű iskolázás mellett is lépést kívánt tartani a természettudományok fejlődésével. A Természettudományi Társulatnak a *Darwin* megindítása évében, 1912-ben 10.100 tagja volt, folyóirata, a *Természettudományi Közöny* pedig 11.500 példányban jelent meg. Ez a szám, ha az ország lakosságához viszonyítva alacsony is, más tudományos folyóiratok példányszámához viszonyítva példátlanul állt hazánkban. Nem kis fába vágta tehát fejszjét FÜLÖP Zsigmond, a *Darwin* szerkesztője és kiadója, amikor minden külső anyagi támogatás nélkül, saját pénzén vállalkozott egy új természettudományi folyóirat kiadására.

FÜLÖP Zsigmond neve a *Darwin* megindításakor már nem volt ismeretlen a természettudomány hazai művelői és olvasói körében. Az 1882-ben született szerkesztő a budapesti tudományegyetem természettudományi karának elvégzése után Budapesten tanárkodott. Doktori disszertációja (Az átöröklési probléma története Hippokratéstól napjainkig. 1906) már jelezte érdeklődési irányát. Az *Ébresztő-füzetek*ben két kis munkája

¹⁶ 32—33. ápr. 22—25.

¹⁷ GÁRDONYI A.: *Pest város keleti kereskedelme a XVIII. században*. Bp. 1930. 43.

¹ Az engedély száma 80944/1912—XI.

jelent meg *Mi az élet?* és *A föld története* címmel (1909). BÖLSCHÉ HAECKEL, FOREL, DARWIN-fordításával a modern materialista természettudomány nagyjainak magyarországi népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult. Szinte ontotta a cikkeket, egymás után tartotta népszerűsítő természettudományi előadásait, elsősorban a munkásságnak, valamint a radikális gondolkodású haladó polgárságnak (tagja volt a Radikális Pártnak, az Országos Reform Clubnak, a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének, a Darwin Körnek, a Társadalomtudományi Társaságnak, a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének stb.) és élete főfeladatának a természettudományok népszerűsítését, a széles néptömegekkel, elsősorban a munkássággal való megismertetését tekintette. E célok érdekében vállalkozott a *Darwin* megindítására is.

A *Darwin* kéthetenként jelent meg és évi előfizetése 10 koronába, egy-egy száma pedig 50 fillérbe került. Ezek az alacsony díjak aligha fedezték még a nyomdaszámlát is. FÜLÖP Zsigmondnak azonban nem is ez volt a fontos. Szerkesztői beköszöntőül Wilhelm BÖLSCHÉ *Népszerű természettudomány* c. cikkét hozta. Ez a cikk — a lap programjaként — igen érdekes szempontokat vet fel a tudománynépszerűsítés problémájáról. Hangsúlyozza, hogy „valamennyien annak a természetkutatásnak a diadalában élünk, amelyik új törvényeket adott kultúránknak, amelynek eredményei a mi mindennapi győzelmi távirataink, amelyek dönt egészségünk és erőnk fölött. Ebből a természettudományból minden művelt embernek ki kell vennie a részét. Ugyanakkor a műveltség fogalma is másmilyenné fejlődött . . . bebizonyult, hogy igen sok föld, amelyet régebben a műveltségi magvetés szempontjából köves talajnak tartottak, ma már befogadja a magot és termést hajt. Egyszerűbb szavakkal: több ma a „nép” amely jelentkezik a részéért, mint amennyi azelőtt a történésznek, az esztétikusnak, a bölcsésznek rendelkezésére állott és ezek is ki akarják venni a maguk részét a természettudományos műveltségből”. BÖLSCHÉ cikkében szembeszáll a szűkebb területen kutató specialistának a tudománynépszerűsítés elleni azzal a kifogásával is, hogy „avult és meghaladott tudományt közöl”. A népszerű munkának — hogy jó legyen — mondja BÖLSCHÉ, a művészi termékek nyugodtságára és érettségére van szüksége. „Inkább egy kissé régibb, de közben megérett tanításokat (kell) továbbadni, mint túlzott, ellenőrizhetetlen újdonságokat”. BÖLSCHÉ cikke végén a tudománynépszerűsítés és a világnézet kapcsolatáról ír: „A kételkedők kedvenc utolsó ellentétele a külsőségekre vonatkozik. A népszerű természettudomány túl sok vásári lármával és tarka menaszéria-képekkel dolgozik, melyek a komoly kutatásnak nem tesznek szolgálatot. De éppen ezen a téren erősen túloz az ellenfél. Egyesek a kissé festői stílust már vásári színezésnek tartják. Mások megint a világnézet kérdésének a bevonását jogosulatlan hozzáadásnak és hamis feldíszítésnek mondják, de elfeledik, hogy éppen a mai természettudomány oly nagy és mindenütt oly mélyen markol dolgainkba, hogy egyáltalán lehetetlen róla és belőle nyilvánosan előadni anélkül, hogy világnézeti kérdéseket ne érintenénk”.

FÜLÖP Zsigmond BÖLSCHÉ sorai után maga is írásba foglalta szerkesztői elveit: „Folyóiratunk címe egyáltalán nem akar csatakiáltás lenni és nem jelent egyoldalú biológiai művelést sem. Egyszerűen címül választottunk egy nevet, amely név ma már fogalom: azonos a felvilágosodás, a haladás fogalmával s az marad még akkor is, ha tanai valaha megdőlnének”. A szerkesztő e bevezető sorai után közölte, hogy az általános tárgyú cikkeken kívül *A technika haladása*, *Az orvostudomány haladása* c. állandó rovatokban e két, a XX. század emberének életére oly fontos tudomány fejlődéséről kíván állandóan tájékoztatni, *A mikroszkóp csodái* c. minden második számban megjelenő rovatban pedig „egy, a közönség előtt kevésbé ismert csodás és érdekes világot” kíván bemutatni. A *Krónika* c. rovat a természettudományok történetének érdekesebb és fontosabb eseményeiről akar megemlékezni, az *Új könyvek* c. rovat pedig „olyan magyar és idegen nyelvű könyveket kíván ismertetni . . . amelyek a természettudományok legújabb eredményeit az

egyetemes emberi kultúrába kapcsolják bele". „Az előadás élvezetes és világos volta, az elfogulatlan tudományos igazságra való törekvés lesznek vezérlő csillagaink.”

Ha ma, ötven év távlatából ismét kézbe vesszük a *Darwin* nyolc évfolyamát, megállapíthatjuk, hogy derekasan megfelelt mind a bölscsei, mind a szerkesztő által megszabott programnak. Bebizonyította, hogy szakmai tolvajnyelv nélkül is lehet tudományos eredményeket közölni és a közérthetőség egyáltalán nem jelent színvonalcsökkentést, ellenben új világot nyit meg olyan emberek előtt, akik az egyes tudományos szaknyelveknek nem voltak birtokában. FÜLÖP Zsigmond szerkesztői gyakorlatában mindig arra törekedett, hogy folyóiratának cikkeit az egyszerű emberek is megértsék és ezt sajátos didaktikai szemlélettel, világos stílussal kívánta megvalósítani. A *Darwin* sokszor szóltaltott meg neves külföldi tudósokat és egyetemi tanárokat is. Elég, ha Emil ABDERHALDEN hallei biokémikus (1877–1950), Konrad BLEULER zürichi ideggyógyász, DU BOIS REYMOND berlini egyetemi tanár (1818–1896), Alexis CARREL angol biológus, (1873–) Jean Henri FABRE francia természettudós (1823–1915), Sigismund GÜNTHER müncheni geográfus-professzor (1848–1923), Gottlieb HABERLANDT berlini botanikus (1854–1945), Martin KIRCHNER berlini egyetemi tanár (1854–1925), F. von KÖNIG marburgi sebész (1862–1910), LASSER-COHN königsbergi kémikus (1858–1922), Otto LUMMER breslauer fizikus (1860–1925), Max SCHOTTELIUS freiburgi biológus-professzor, August von WASSERMANN berlini egyetemi tanár (1866–1925) neveit említjük, nem is beszélve DARWINTÓL, BÖLSCHÉRŐL, HAECKELRŐL, akiknek nevével gyakran találkozunk a *Darwin* hasábjain.

A magyar munkatársak egy része azok közül került ki, akik a *Természettudományi Közlönynek* is állandó cikkírói voltak. BEHYNA Miklós, CSERNY Dezső, az állatpszichológus FEHÉR Jenő, FENYŐ Béla, HALTENBERGER Mihály, HILLEBRANDT Jenő, LAMBRECHT Kálmán, MENDE Jenő, MOLNÁR Jenő RÉVÉSZ Béla, SZILÁDY Zoltán, WELWART Benő nevét már ismerte a magyar természettudományos olvasóközönség. Mellettük azonban oly tömege jelentkezett a népszerű természettudományi íróknak – középiskolai tanárok, orvosok, mérnökök stb. – akiknek felsorolása is kötetet tenne ki. Itt jelentkezett népszerűsítő írásaival BARTÓK Imre, a ma is praktizáló orvos, BENKE Albert, a biológus DÉNES Ferenc, GOTTHARD Sándor, JANKÓ Elemér, LÁSZLÓ Arthur, a szociálhigiénikus MADZSAR József, PRAGER Márton, az ipari ártalmak későbbi kiváló szakembere, VEKERDI Béla, a csillagász és mellettük sok-sok, a *Darwin* megjelenése idejében még ismeretlen, vagy kevésbé ismert természettudományi népszerűsítő szakíró. Maga a szerkesztő, FÜLÖP Zsigmond negyvennégy nagyobb, szignált cikket írt a folyóiratba, nem beszélve a névtelen, kisebb cikkek óriási tömegéről.

A *Darwin* mind a tiszta természettudományok, mind az alkalmazott tudományok minden ágával foglalkozott. Ha a matematika terén keveset is nyújtott, annál többet foglalkozott a csillagászzal, amelyet FLAMMARION magyarra is lefordított munkái igen népszerűvé tettek a nagyközönség előtt. A fizika terén sok az alapproblémákkal foglalkozó tanulmány, a kémiával foglalkozó cikkek nagy számát pedig az a fokozott szükségesség magyarázza, amely elé a kémiát a világháború állította. Az ásványtani, geológiai cikkek is igyekeztek újabb híveket szerezni e nem nagy népszerűségnek örvendő tudományoknak. Az oceanográfiai cikkeket a magyar tengerkutató expedíciók és a *Najade* kutatóhajó működése magyarázza, amelyekről annak idején a napisajtó is gyakran beszámolt. A meteorológia, a pelontológia és az antropológia területén a cikkek főleg aktuális témákat tárgyaltak. A szerkesztő érdeklődésének megfelelően igen gazdag a folyóirat biológiai anyaga. Az általános biológia nagy kérdései mellett (Az élet keletkezése stb.) a botanika és a zoológia ismeretterjesztő cikkeiben vonul fel. A zoológiai anyagban tekintélyes helyet foglal el az ornitológiai és entomológiai rész, amelyek iránt hazánkban mindig nagy volt az érdeklődés. A szerkesztő aktualitás-érzéke kiváló; hogy

csak egy példát említsünk, CAREL kísérleteiről már 1912-ben nagy cikk számol be FENYŐ Béla tollából. Az orvostudományi cikkek főleg az egészséges élet feltételeivel, valamint a népbetegségekkel foglalkoznak. A technikai rovat figyelemmel kíséri a fejlődést és a kor nagy találmányaival (autó, szikratávíró, repülés stb.) sokat foglalkozik. BECK Szilárd 1914-ben már a hangos mozi problémáját feszegeti.

Külön értéket jelentenek a folyóiratban a tudománytörténeti cikkek: a nagy természettudósokról való megemlékezések, egyes találmányok, tudományágak történetével foglalkozó írások. A filozófia, a szociológia, a pedagógia mind a természettudományokkal való kapcsolatukban jelentkezik. (POLGÁR Gyula: Természettudomány és filozófia, RÉVÉSZ Béla: Az elemi gondolatról — R. POTONÉ: A háború és a darwini létért való küzdelem, HERBERT SPENCER: A társadalom jövője és a háború — FÜLÖP Zsigmond: A természettudomány az iskolában stb.) GYÓRY Lajos az akaratszabadságról szóló cikkében leszögezi: „Az ember akarata sosem szabad, ellenkezőleg mindig determinált és az egész életen át a külső viszonyok és az agydiszpozíciók függvénye”.

A világháború nem nagyon segítette elő a *Darwin* és szerkesztője által kitűzött feladatok megvalósítását. FÜLÖP Zsigmond az 1918. december 1-i számban nagy várakozással köszönti a forradalmat, mint amely „a természettudományos kultúra harcosainak is új hajnalhasadást jelent”. Eddig „a művészeti, irodalmi, történeti ismeretek (és ezek is meghamisítva) tették a műveltséget, a természettudományoknak kussolni kellett, mert ez veszedelmes volt: ez gondolkodni tanít”. Mit vártak a természettudósok az új korszaktól? „Az úgynevezett általános műveltségnek egészen természettudományos alapokra való fektetését”. „A műveltség alapjává kell tenni a természettudományi ismereteket, be kell vinni a *falusi elemi iskolákba is csak mikroszkópot, a távcsövet, a vegytani laboratórium egyszerűbb eszközeit, mert a többtermelés is csak utópia a népszerű természettudományi műveltség nélkül.*” „Háborút pedig viseljünk ezután is, de nem egymás ellen, hiszen csak másfél milliárd ember él a földön, pedig kellő előkészítés után húsz milliárd embernek nyújthatna bőséges megélhetést. Hanem harcoljunk a természet mostohaságai és az ellenünk dolgozó természeti erők ellen. Ez a nagyszerű és igazi feladata az emberiségnek: legyőzni és rabszolgasorba hajtani a természet erőt. Ez az igazi feladat, mert ez a létért való küzdelem teszi az életet, ez a munka az, amely igazán nemesít.”

1919. május 1-ével új korszak kezdődött a *Darwin* életében. A kiadást a Közoktatásügyi Népbiztoság vette át. Egymás után jelennek meg a folyóiratban az iránymutató, programot adó cikkek (LÁSZLÓ Artúr: A földreform mezőgazdasági technikai szempontból, FÜLÖP Zsigmond: Tudományművelés és kommunizmus, KILIÁN Zoltán: Szocializmus és darwinizmus, KÓSA Pál: Természettudományos gondolkodás és kommunizmus stb.) amelyek azonban már nem jutottak el a megvalósulás stádiumáig, mert a szocialista Magyarország megalapításának első kísérlete elbukott és az ellenforradalom a *Darwin*t is betiltotta (utolsó száma 1919. július 1-én jelent meg), szerkesztőjét pedig a hatalom még tanári katedrájától is megfosztotta és kényszernyugdíjba küldte.

A *Darwin* olvasóközönsége nemcsak megbecsülését fejezte ki gyakran a folyóirat iránt, hanem szeretetet is. Nem lehet meghatottság nélkül olvasni ma sem a szerkesztőséghez intézett és fennmaradt levelek egyikét-másikát. GOTHARD Sándor így írt: „... nagy örömmel köszöntöttem a *Darwin*t, mikor első példányát egy barátom asztalán megláttam és olvastam. Nálunk a művelt elemek a természetek ismeretében analfabéták. Több! Akkora tökfilkók, hogy semmiről, ami körülöttük történik, sejtelmük sincsen.”² Az olvasók között nagy számban találunk tanyai tanítókat, vidéki iparosokat, a monarchia hadihajóin szolgáló magyar matrózokat. FEKETE Imre tanító 1916. február 15-én a habarovszki fogolytáborból sürgeti a folyóirat megküldését, azzal, hogy ha majd

² A levél a család birtokában.

hazatér, az előfizetést rendezni fogja.³ És folytathatnánk még nagyon soká. A *Darwin* kb. 2000–2500 példányban jelent meg. Fenntartása szerkesztőjének nem kis anyagi áldozatába került. Maga írta 1919. március 21-i keletű és a Magyar Tudományos Tanácshoz intézett levelében, hogy „Nyolc évig tartottam fent a lapot (*Darwin*) és 20.000 aranykoronát fizettem rá.”⁴

FÜLÖP Zsigmond természettudományos népszerűsítő munkáját a *Darwin* betiltása és kényszernyugdíjazása után sem hagyta abba. Sok önálló könyve és fordítása mellett közel 1000 népszerűsítő cikket írt a legkülönbözőbb folyóiratokba és napilapokba, elsősorban a *Népszavába*. A Társadalomtudományok Szabad Iskolájában ő kezdte meg elsőnek a rendszeres munkásoktatást. Sajnálatos, hogy e kiváló tudománynépszerűsítőt, nagy elődök méltó utódát az Új Magyar Lexikon meg sem említi.

GALAMBOS FERENC

Péter László—Reguli Ernő: A Szikra kiadó szegedi tevékenysége. A főlzabradulás utáni magyar könyvkiadás Szegeden kezdődött. „A magyar könyvtermelés — írta CZIBOR János — a Szikra könyvkiadó működésével indult újra.” „Első kiadványai azt a célt szolgálták, amelynek elérése akkor a legsürgősebb volt: tájékoztatni a félrevezetett tömegeket a Szovjetunió belső, állami, gazdasági, erkölcsi életéről.” „A Szikra Könyvkiadó munkája kezdetének — mondja BORÚS József — legjellemzőbb sajátossága és egyben legnagyobb nehézsége az volt, hogy az adott szervezeti kereteket betöltő, politikailag és szakmailag megfelelő káderek a megindulásnál nem állottak rendelkezésre. A szocialista könyvkiadást Magyarországon marxista — leninista művek kiadásában járatlan gárdával, fordítókkal, szerkesztőkkel és lektorokkal kellett elkezdeni, ilyeneket a munkával egyidejűleg, a munkán keresztül kellett kinevelni!”

CZIBOR János úgy tudta, hogy a Szikra HÁY Gyula kezdeményezésére alakult meg. HÁY Gyula azonban 1964. dec. 9-i levelében közölte velünk, hogy nem ő, hanem öccse, HÁY Károly László (1907—1961) Munkácsy-díjas festőművész és grafikus volt a kezdeményező. A bori haláltáborból hazatérőben, Budapest főlzabradítására várva időzött Szegeden, s mint a munkásmozgalom régi harcosa látott tüstént munkához.

BORÚS a kiadó működésének második jellemző sajátóságaként és nehézségeként említi, hogy kiadandó művek sem állottak rendelkezésre. Ezen segített a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, amely kész, már szerkesztett magyar nyelvű kéziratokat, illetőleg magyarul megjelent kiadványokat adott át hazai kiadás, újrakiadás végett. Így jelent meg elsőként LENIN életrajza, BORÚS szerint 1944-es évszámmal, de 1945-ben. Ez azonban aligha így történt. Kortársi emlékezésekből tudjuk, hogy az első kiadvány a kiadó megindulását követő két hét alatt, tehát 1944 novemberének végére készült el. Vele részben párhuzamosan, részben ezt tüstént követve jelent meg még ebben az évben 13 kisebb-nagyobb kiadvány a gyomai KNER-nyomdában, továbbá debreceni és más szegedi nyomdáknban. „A Szegeden, Gyomán előállított füzetek, könyvecskék — írta ugyancsak CZIBOR János — gyorsan terjedtek az országban, s tudunk olyan esetről is, hogy több helyre hamarabb érkeztek, mint a főlzabradító seregek.” A kiadó egyik munkatársa, TARDOS Béla pedig följegyezte: „Már itt tartalékoltak egy jelentős példányszámot, hogy azt majd Budapesten a főlzabradulás után terjesszék.”

BORÚS szerint 1945. január 25-ével költözött Pestre a Szikra Könyvkiadó. Szegedi működése alatt — mint bibliográfiánkból kitűnik — több mint harminc kiadványt jelentetett meg, jórészen kis füzetet, az akkor divatosá lett szóval: brosrát. Ezeket még

³ Levele a család birtokában.

⁴ A levél másolata a család birtokában.

a könyvtárak sem igen őrizték meg, jobbára elveszelődtek, összegyűjtésük, időrendbe sorolásuk ma már nem is könnyű feladat.

Az MSZMP Párttörténeti Intézetének könyvtára, az Országos Széchényi Könyvtár, a szegedi városi Somogyi-könyvtár, a szegedi József Attila Tudományegyetem Könyvtára, valamint néhány magángyűjtemény anyagából sikerült rekonstruálnunk az első kiadványok jegyzékét. Soknak szegedi mivoltát — impresszum-adatok híján — a tipográfia segített eldönteni. Időrendbe sorolásukat részint az egyes kiadványok utolsó lapjain, borítóin hirdetett — megjelent vagy megjelenendő — könyvek jegyzékéből, részint a helyi lapok hasonló hirdetéseiből kapott adatok egybevetése tette lehetővé. A *Munka* című szegedi hetilap 1945. jan. 28-i számának hirdetéséből tudjuk, hogy a kiadó a Kígyó u. 1. sz.alatt működött. A 25. évfordulón talán sor kerülhet az új magyar könyvkiadás bölcsőjének emléktáblával való megjelölésére.

Bibliográfiánk közzétételét sürgeti a *Magyar Könyvészet* retrospektív kötetének folyamatban levő megjelentetése is. Az 1945-től 1960-ig terjedő időszak termését tartalmazó sorozat eddig megjelent 1. és 4. kötetének anyagában a felszabadult Magyarországon még 1944-ben megjelent kiadványok nem szerepelnek. Jó lett volna pedig az erre az időszakra eső, mindössze 14 darab — számunkra mégis becses — kiadványt legalább függelékben szerepeltetni, hiszen ezek a majdan elkészülő korábbi ciklus (1921—1944) anyagában elvesznek a kutató számára.

Az 1945-ben megjelent kiadványok — a 25. tétel kivételével — a *Magyar Könyvészet* említett kötetiben budapesti impresszummal szerepelnek, holott ezek bizonyíthatóan Szegeden készültek még, sőt: megjelenésük időpontjában Budapest még föl sem szabadt. Bibliográfiánk tehát helyesbítést is szükségessé tesz.

A magyar könyvkiadás az igénytelen külsejű kis szegedi füzetektől máig óriási utat tett meg. Ám a szegedi kiadványoknak, a szabad írás első fecskéinek művelődéstörténeti jelentősége mindig is emlékezetes marad.

Bibliográfia

1944

1. LENIN Vladimir Iljics. *Életének és tevékenységének rövid rajza*. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 320 p. 20 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]
2. *Sztálin rövid életrajza*. Kommunista Magyarországi Pártja [kiadása] [Szeged], 1944. 71 p. 20 cm. [Kner-nyomda, Gyoma.] Marx—Engels—Lenin Intézet, Moszkva.
3. [FEDOROV] Fjodorov, F.: *Vallás és egyház a Szovjetunióban*. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 32 p. 20 cm. [Kner-nyomda, Gyoma.]
4. *Hogy mondjuk oroszul? Magyar—orosz beszélgetések szótárral*. Szeged, 1944. [4], 156 p. 15 cm. [Szegedi Új Nemzedék nyomdája.]
Boríték cím: Magyar—orosz szótár és társalgó. 2. kiad. is.
5. GERŐ Ernő: *Lesz magyar újjászületés!* — a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségi tagjának beszéde a november 7-én megtartott szegedi nagygyűlésen. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 15 p. 17 cm. Sz[egedi] Ú[j] N[emzedék nyomdája] Dugonics tér 12.
U. a. 2. kiadás. Szalagszöveg: Második kiadás. Az első kiadás 2 hét alatt elfogyott. 10.001 — 30.000 [r[ész]idány].
6. *Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja*. A Magyar Kommunista Párt javaslata. [Szeged, 1944] 8 p. 20 cm. [Kner-nyomda, Gyoma.]
7. *Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja*. A Magyar Kommunista Párt javaslata. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. [1944.] 14 p. 11 cm.
8. *A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szegedi nagygyűlése* [1944. december 3-án.] [Szeged, 1944.] [1], 32 p. 14 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]
PÁLFY György megnyitója, BALOG István, ERDEI Ferenc, RÉVAL József, ÖRLEY Zoltán, VALENTINY Ágoston, KOMÓCSIN Mihály beszéde, határozat, üdvözlőtávíratok és program.
9. VAS Zoltán: *Tizenhat év fejjében*. Budapest, Kommunista Magyarországi Pártja kiadása. 1944. 167 p. 23 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]

10. *Kommunisták a nemzetgyűlésen.* [Szeged], „Szikra” kiadása. [1944]. 24 p. 20 cm. „Szabadság” nyomda- és kiadványvállalat, Debrecen. Előszó (a kiadó); GERÓ Ernő, KERESZTES Mihály és RÉVAI József beszédei.
11. RÉVAI József: *Kossuth Lajos.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 97 p.
12. [GROSZSZMAN] Groszman, Vaszilij [Szemenovics]: *Írások a háborúból. Az öreg tanító.* [Elbeszélések.] Fordította GYÁROS László. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 111 p. 20 cm.
13. [LAVRENEV] Lavrenyev, Borisz [Andreevics]: *Egyszerű emberek.* [Elbeszélések.] [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1944. 114 p. 17 cm. [Szegedi Városi Nyomda.]
14. *A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.* [Szeged], 1944. 7 p. 16 cm.

1945

15. [GROSZSZMAN] Groszman, Vaszilij [Szemenovics]: *Élet.* [Elbeszélés.] [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 48 p. 14 cm.
16. *Gyűlölet. Történetek a nagy honvéd háborúból.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 95 p. 14 cm.
17. TITO, Josip Broz: *A leigázott Jugoszlávia népeinek harca.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 55 p. 14 cm.
18. *A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.* [Szeged], 1945.
19. SZTÁLIN, [Joszif Viszszarionovics]: *A Szovjetunió nagy honvéd háborúja.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. [1945]. 219 p. [Kner-nyomda, Gyoma].
20. *Kommunisták a nemzetgyűlésen.* 2. kiadás. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 29 p.
21. *A Magyar Kommunista Párt ideiglenes szervezeti szabályzata.* [Szeged], 1945. 7 p. 16 cm. „Szabadság” nyomda, Debrecen.
22. SZTÁLIN, [Joszif Viszszarionovics]: *A leninizmus alapjai.* A Szverdlov-Egyetemen 1924. április elején tartott előadások. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 83 p. 21 cm. Szabadság nyomda, Makó.
23. SZTÁLIN, [Joszif Viszszarionovics]: *A dialektikus és történelmi materializmusról.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 63 p. 17 cm.
24. KARPINSZKI [J], V[jacseszlav] A[lekszееvics]: *Hogyan kormányozzák a Szovjetországot? A Szovjetunió államszervezete, a szovjetpolgárok jogai és kötelességei.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 84 p. 15 cm.
25. LENIN, [Vladimir Il'ics]: *Az ifjúsági szövetségek feladatai.* Beszéd az Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetség 3. összoroszországi kongresszusán, 1920. október 2-án. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. [1945.] 32 p. 17 cm.
26. KALININ, M[ihail Ivanovics]: *Lenin a szocialista haza védelméről.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 23 p. 16 cm.
27. KONONOV, [Alekszandr Terent'evics] Alexander: *Igaz történetek Leninről.* Fordította SÍK Endre. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. (1945.) 63 p. 21 cm. „Szabadság” nyomda, Makó.
28. KALININ, M[ihail Ivanovics]: *Miért erős a szovjetállam?* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 38 p. Olvashatatlan nevű nyomda, Kisújszállás.
29. HÁY Gyula: *Végeladás.* Színmű. [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 84 p. 20 cm.
30. *Bíróági tárgyalás a német-fasiszta rabló-hódítók és cinkosaik által Krasznodár városában és vidékén az ideiglenes megszállás alatt elkövetett vadállati kegyetlenkedések ügyében.* [Szeged], „Szikra” könyvkiadó. 1945. 48 p. Új Dunántúl nyomda, Pécs.
31. RÁKOSI Mátyás: *Föld, kenyér, szabadság.* (A Magyar Kommunista Párt 1945. február 11-iki debreceni nagygyűlésén tartott beszéd.) [Szeged], „Szikra” kiadás. 1945. 23 p. 20 cm. „Szabadság” nyomda, Debrecen.

Föltételezett vagy lappangó kiadványok

32. *A Szovjetunió Kommunista Pártjának története*
33. LENIN: *Allam és forradalom*
34. SZTÁLIN: *Leninről*
35. SZTÁLIN: *Az októberi forradalom 27. évfordulója*
36. SZTÁLIN: *A leninizmus kérdései* [1944.]
37. [GIL, Sz. K.] Gill: *Hat esztendő Lenin mellett.*

Irodalom

- CZIBOR János: *Az új magyar könyvtermelés mérlege*. Valóság. 1945. okt.—dec. 1. évf. 2—4. sz. 67—74. l.
- A Szikra tíz éve*. Kézirat a Kossuth Könyvkiadó irattárában. [1954.]
- Beszámoló a Szikra Könyvkiadó működéséről. 1945—1948*. Szikra [1949.] Számozatlan.
- Tízéves a „Szikra”*. Szabad Nép. 1954. nov. 10. 12. évf. 314. sz. 3. l.
- TARDOS Béla: *A Szikra könyvkiadó első éveiről*. A Könyv. 1962. ápr. 2. évf. 4. sz. 9—10. l.
- BORÚS József: *A hazai marxista könyvkiadás néhány kérdése (1944—1956)*. Párttört. Közl. 1964. 10. évf. 2. sz. 1—28 l.
- PÉTER László: *Szegeden született a Szikra. A huszadik évfordulóra*. Dél-Magyarország. 1964. nov. 29. 54. évf. 280. sz. 5. l.
- BALOGH Sándor: *A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből*. Századok, 1965. 99. évf. 3. sz. 469. l.
- A Párttörténeti Intézet könyvtárának anyagában való tájékozódásért, szíves segítségéért köszönetet kell mondanunk PRÁCER Miklósnak.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A Ponciánus históriája XVI. századi kolozsvári kiadásának töredékéről. PONCIÁNUS császár, a gonosz császárné, a császár DIOCLETIANUS nevű fia és a hét bölcs a szereplői annak a keretes elbeszélésbe foglalt, Európa-szerte népszerű novella-gyűjteménynek, amelynek a XVI. századból két magyar fordítását is ismerjük. Az elsőt, egy névtelennek latin eredetiből készült munkáját EBERUS Balázs adta ki Bécsben 1573-ban.¹ Ezzel nagyjából egy időben Kolozsvárott idősebb HELTAI Gáspár ültette át, mégpedig németből. WALDAPFEL József megállapította ugyanis, hogy a bécsi kiadás szövege eltér a XVII. századi lőcei kiadásokban található fordítástól.² Ennek oka, hogy a bécsi a *Pontianus, dicta et facta septem sapientium* című latin, a lőceiek viszont a *Die sieben weisen Meister* című német változat alapján készültek. Ezen kívül még a lőcei kiadásokban olvasható *Az kegyes olvassonak közzenetet mond az könyvnyomtato* című előszó, valamint magának a fordításnak tartalmi, nyelvi, szókincsbeli sajátosságai az idősebb HELTAI Gáspárra vallanak. A nyelvi érveket nyomatékoztta még az a megfigyelés is, hogy 1577 és 1636 között a kolozsvári nyomda több kiadványában felbukkan nyole olyan azonos méretű (55×68 mm) fametszet, amely a *Ponciánus históriája* egy-egy jelenetét ábrázolja és amelynek mintája — egy kivételével tükörképben — a *Die sieben weisen Meister* 1565-ben és 1570-ben Frankfurtban megjelent kiadásában látható. Ezek a metszetek elsődleges céllal egy PONCIÁNUS-kiadáshoz készülhettek, amelyet HELTAI fordított és amelynek szövege a lőcei kiadásokban élt tovább. Ez a nyomtatvány 1577 előtt, pontosabban az idősebb HELTAI életének utolsó éveiben, 1571 és 1574 között jelenhetett meg. Ezekben az években ugyanis BÁTHORY István fejedelem cenzúra-rendelete miatt az öregedő HELTAI-nak fel kellett hagynia a vallási vonatkozású nyomtatványok kiadásával és inkább a nyomda fennmaradását biztosító népszerű világi irodalom terjesztésére vállalkozott.³

Ennek a feltételezett kolozsvári PONCIÁNUS-kiadásnak példányát mindmáig nem ismertük. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában azonban nem régen előkerült egy XVI. századnak látszó PONCIÁNUS-töredék, amely WALDAPFEL következtetését igazolja. A töredék betűtípusai, helyesírási sajátosságai ugyanis egyaránt a XVI. századi kolozsvári könyvnyomtató műhelyre vallanak, szövege pedig — csekély helyesírási módosítással — a lőcei kiadások szövegével teljesen azonos. Ez a töredék az élőfej tanúsága szerint is a PONCIÁNUS HISTORIANAC ötödik, E-vel jelölt ívéből négy csonka és négy ép levelet tartalmaz. A nyilvánvalóan áztatásból származó füzet nem bekötött könyvből

¹ RMK I. 92.

² RMK I. 630., 872. és 1203.

³ WALDAPFEL József: *Heltai Gáspár és a magyar Ponciánus*. Irod. tört. Közl. 1938. 31—44, 119—129. l. WALDAPFEL József: *Egy népkönyv illusztrációinak vándorlása*. Magy. Könyvszle. 1965. 64—69. l. A kolozsvári PONCIÁNUS-illusztrációkra vonatkozólag lásd: SOLTÉSZ Zoltánné: *A XVI. századi kolozsvári nyomtatványok könyvdíszerei*. Műv. tört. Ért. 1957. 141—160. l. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 62—65. l.

esett ki, hanem a könyvkötő krudából, makulatúraként használhatta fel és ma is hajtogatott állapotban található. Az E1 és E2 foliók felső harmadán a XIV. fejezet („RÉSZ”) második negyedének néhány töredékes mondata olvasható. Az E3–E6 foliók épek és rajtuk a XIV. rész második fele, valamint teljes egészében a rövid XV. rész van meg. Az E7 és az E8 foliók az első kettőhöz hasonló mértékben csonkák. Ezek a XV. rész utolsó kilenc során kívül a XVI. rész címerének töredéke olvasható; ugyanennek a fejezetnek szövege töredékesen körülbelül az egynegyedéig követhető.

A leírt nyomtatvány-töredékekben nincsenek illusztrációk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyomtatvány többi, ma hiányzó részében nem lehettek meg. Ez a hiány nem ok arra sem, hogy a WALDAPFEL által kikövetkeztetett egyetlen XVI. századi kiadás helyett esetleg kettőt: egy illusztráltat és egy, az E-ívben töredékesen reánk maradt illusztráció nélkülit kellene feltételeznünk. A képek ugyanis a kolozsvári kiadásban nem feltétlenül a töredékből ismert fejezeteknél lehettek, amint ez az alábbiakból is kitűnik. Nehezen képzelhető el továbbá, hogy ezek a metszetek, amelyek a töredék tükrének szélességével pontosan egybevágnak és amelyek 1577-től már másodlagos helyeken szerepelnek, ne kerültek volna bele egy XVI. századi kolozsvári PONCIÁNUS-kiadásba. A mintának tekinthető frankfurti német kiadásban mind a harminennyolc fejezetnél egy-egy illusztrációt találunk. Ezek közül ugyan egyik-másik (pl. az akasztási jelenetet, a lakomát vagy a felesége szobájába lépő PONCIÁNUST ábrázoló) több helyen is előfordul, mégis a kolozsvári kiadásba valamennyinek másolata aligha kerülhetett át; még akkor sem, ha egy-két dúcnak nyomtalan elveszésével is számolunk.⁴

Az Akadémia könyvtárának PONCIÁNUS-töredékén meglevő három fejezethez a másodlagos előfordulásból ismert nyolc kép közül csupán kettőt lehetne elképzelni; azokat sem okvetlen szükségszerűséggel, mert a tartalom szerint más fejezetekhez is illenek. A XIV. résznek tartalmát a német címe így foglalja össze: *Desz andern Meiszters Lentuli Beyspiel wie ein Römerin jren Mann gab in Tod mit einem falschen geschrey*; a magyarban: *Mint beszéllette-meg Lentulus az ő példabeszédét a tsászárnak, és mint szabaddította meg a' tsászár fiát az akasztó fától*. Az eredeti kiadásban ennél a fejezetnél a képen ablakon kitekintő öreg férfi látható, az udvaron pedig csapodár fiatal felesége, aki a kútba nagy követ dob. A kép megfelel a címben jelzett „példabeszéd” tartalmának. A kép magyar megfelelőjét nem ismerjük. A XV. fejezetnek sem a németben, sem pedig a magyarban nincsen külön címe. A benne olvasható történet lényege, hogy a kudarca miatt síró és jelenetet rendező császárné szobájába belép PONCIÁNUS, hogy megvigasztalja. Az eredetiben szereplő illusztráció másolatát Aeneas Sylvius PICCOLOMINI *Eurialus és Lucretia*jának magyar átdolgozásáról ismerjük, amely 1592-ben Kolozsvárott jelent meg.⁵ Az eredetiben azonban ez a kép mindazoknál a fejezeteknél megtalálható, ahol *Ponciánusnak* síró feleségéhez való bemeneteléről van szó. Feltűnő, hogy a históriának ezt a többször ismétlődő motívumát a magyar fordítás is mindig szinte szó szerint azonos fordulattal adta vissza. Így például a IX. rész elején: „Es estve bé-menvén a' Tsászár a' kamorába, találá a' feleségét nagy sirásban és jaगतásban . . .”; vagy a XXVII. részben: „Mikoron a Tsászár meg hallotta volna az Tsászárnének kiáltását és sirását, Bé méne az feleségének házába . . .”; ugyanez a XV. résznek elejéről a kolozsvári töredék helyesírással: „Mikoron meghallotta volna à Cszaszárné, hogy fel nem ackasztottác volna à Cszászár fiát, be méne à kamoraba, és igen kezdé sirni és iaygatni, és magát körmelmiszaggatni, monduán fel szoual: Aszt akarnám, hogy soha nem születtettem volna ez világra, Mert eszt è nagy szégyent műuelte raytam és ninczen ki boszszut állyon érötte etc. Midön eszt meg értötte volna à Cszászár, be méne hozzáia à kamoraba, es szólla à Cszaszárnének,

⁴ Az említett képeket lásd: SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XXIII. tábla 2. és 5. ábra; *Magy. Könyvszle* 1965. 67. 1a–b és 2a–b ábrák; *Műv. tört. Ért.* 1957. 152. l. 65. ábra.

⁵ *RMK* I. 259.

monduan . . .". Az illusztráció tehát a magyar kiadásban is – miként a szöveg fordulatainak ismétlődése sugallja – több fejezetnél elképzelhető; annak nem kellett szükségszerűen a XV. résznél szerepelnie. A XVI. rész címe a németben: *Das dritt Beyspiel der Kayserin*; a magyar fordításban: *Mikeppen altatta-el a tsaszarne a' tsászárt az harmadik példával, az nemes vitéztől, etc.* Ehhez a fejezethez tartozna a frankfurti minta szerint a kincsrabló apát és fiát ábrázoló, 1590 és 1597 közötti kolozsvári nyomtatványokban négyszer is előforduló fametszet.⁶ A töredék azonban, amint az a leírásból is kitűnik, ennek a viszonylag hosszabb fejezetnek csupán egy jelentéktelen részét tartalmazza. Ennek az A7 levélen levő darabján a képnek nincs nyoma; aminek a meglevő csonkon látszania kellene. Az E8 levélen csupán hat sor olvasható, a hetediknek csak a nyoma látszik. A fejezetnek azonban a nagyobbik része, mintegy kilenc oldalnyi szöveg hiányzik; erre az ide tartozó illusztráció bőven elérhető. Az ismert kolozsvári metszeteknek tehát a XVI. századi PONCIÁNUS-töredékben nem okvetlenül kellett előfordulniuk. Ha pedig a nyolc képnek a harminnyolc fejezetben a tartalom szerinti elhelyezkedését is megfigyeljük kiderül, hogy a kolozsvári könyvnyomtatónak bőven volt alkalmja a metszeteket egyenletesen úgy eloszlatni, hogy abból a fennmaradt töredékbe egy se jusson:

1. Lakmározó társaság. Ez a kép a mű elejére illik: PONCIÁNUS lakomával fogadja messze földről hazaérkezett fiát. Elsődlegesen a VI. fejezethez tartozik. A frankfurti kiadásban a XXXI. és XXXVIII. fejezeteknél ismétlődik.⁷
2. PONCIÁNUS a császárné szobájába megy. A német kiadásban a IX., XIX., XXIII., XXVII. részeknél ismétlődik.⁸
3. DIOCLETIÁNUS-t akasztani vizik. A német kiadásban ismétlődik a X., XIII., XXI., XXV., XXIX. és XXXII. részeknél.⁹
4. BANCILLÁS példázata a hú kutyáról, A német kiadásban csak a XI. résznél.¹⁰
5. A kincsrabló apa és fia. A német kiadásban csak a XVI. résznél.¹¹
6. A császárné hatodik példája egy királyról és az ispánjáról. A német kiadásban csak a XXVIII. résznél.¹²
7. A hatodik böles példája a három lovagról. A német kiadásban csak a XXX. résznél.¹³
8. DIOCLETIANUSnak, a császár fiának példázata a fülemüléről. A német kiadásban csak a XXXVI. résznél.¹⁴

Végül az akadémiai könyvtár PONCIÁNUS-töredékének terjedelmét az E-ívből megmaradt szövegrészek és a lőcei negyed- és nyolcadrét nagyságú kiadások lap- és

⁶ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XXIII. tábla 4. ábra; *Magy. Könyvszle.* 1965. 68. l. 5a–b ábra.

⁷ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XXIII. tábla 2. ábra; *Magy. Könyvszle.* 1965. 67. l. 2a–b ábra. Másodlagos előfordulásai: 1577 (*RMK I.* 128.), 1578 és 1583 között (*RMK I.* 343.).

⁸ *Műv. tört. Ért.* 1957. 152. 65. ábra. Másodlagos előfordulása: 1592 (*RMK I.* 259.).

⁹ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XXIII. tábla 5. ábra; *Magy. Könyvszle.* 1965. 67. l. 1a–b ábra. Másodlagos előfordulása: 1578 (*RMK I.* 144.).

¹⁰ *Magy. Könyvszle.* 1965. 68. 4a–b. ábra. Másodlagos előfordulása: 1631 (*RMK I.* 600.).

¹¹ SOLTÉSZNÉ *i. m.* XXIII. tábla 4. ábra; *Magy. Könyvszle.* 1965. 68. l. 5a–b. ábra. Másodlagos előfordulásai: 1590 (*RMK I.* 234.), 1592 (*RMK I.* 257. és 259.), 1597 (*RMK I.* 292.).

¹² Másodlagos előfordulása: 1578 (*RMK I.* 143.).

¹³ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XXIII. tábla 3. ábra. Másodlagos előfordulásai: 1578 és 1583 között (*RMK I.* 343.), 1578 (*RMK I.* 157.).

¹⁴ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XXVI. tábla 1. ábra; *Magy. Könyvszle.* 1965. 68. l. 6a–b. ábra. Másodlagos előfordulása: 1591 (*RMK I.* 243.).

sorszámának arányos összevetésével tudjuk rekonstruálni. Ezek szerint az 1 levélnyi címlapot 4 levélnyi ajánlás és 134 levélnyi szöveg követhette. Ha ehhez még az illusztrációk elhelyezésére 5 levelet számítunk, a nyomtatvány A-S jelzésű 18 nyolcadrétű íven 144 levél terjedelmű lehetett.

HOLL BÉLA

Hornius György Szent genealógiájának magyar kiadása. (RMK. I. 938.) BOD Péter *Magyar Athenasában* arról emlékezik meg, hogy „Hornius György a' Historiában hires Leidai Professor, írt egy Könyvet, mellyet nevezett: Sz. Genealogiának; a' mellyet Magyarra fordított és ki botsátott P. J. Váradon 1658-dik eszt. Volt Váradon azon időben Professor Püspöki János; Pap Putnoki János, mellyik tselekedte, bizonytalan.”¹ E feltevést SZABÓ Károly, sőt eleintén ZOVÁNYI Jenő is átvette,² későbbben azonban már megállapította, hogy PUTNOKI 1646 táján elhunyt s ezért a szerző csakis PÜSPÖKI lehetett. De ugyancsak ZOVÁNYI bizonyította be, hogy ez a nemrégén hazatért egyházi férfiú e könyv megjelenése idején Ecseden rektoroskodott.³ Kétség nem fér hozzája, hogy a magyar szerző azonosságát ZOVÁNYI helyesen állapította meg s csupán PUTNOKI elhunytának időpontjában tévedett, minthogy az 1642-ben következett be.⁴

Ennek a P. J. által fordított munkának eredetije — eddigi tudomásunk szerint — nem maradt reánk; címét egyedül BOD Péter könyvtárában találjuk meg.⁵ Csatoljuk ehhez hozzá még azt a körülményt is, hogy e könyvnek ZOVÁNYI teológiai lexikonának 1940. évi adattárában — forrását nem nevezvén meg — teljesebb címe: *Orthodoxae religionis genealogia sacra*. Emellett gondolhatunk arra a körülményre is, hogy a könyvek fordításában általában eléggé gyakran más címet ad a fordító, mint amit az eredeti mű szövege elé illesztett a szerző, különösen akkor, ha a magyar munka csak sűrített tartalmilag egyezik az eredetivel. Ezért nincsen semmi értelme annak, hogy a további kutatást feladjuk, mert hiszen éppen nem lehetetlen, hogy ZOVÁNYI forrása BOD Péternek netalán harmadik, teljesebb adatmegnevezése lehet.

Bizonyos, hogy BOD mind külső országokbeli tanulmányai közben, mind pedig az itthoni könyvtárakból már ismerte az eredeti szerző nevét és munkáját, s ezért netalán emlékezetből nevezhette meg a tudós író könyvének címét.

Tudjuk, hogy HORN György történetíró 1620 táján született Greussenben, Felsőpfalzban, a harmincéves háború miatt azonban Bayreutban vonta meg magát; majd Nürnbergbe s más szomszédos helységekre költözött. Felnevekedve, Haagában egy angol nemesnek lett udvarmestere. Angliába menve, ott még jobban megerősödött a felfogásává lett puritánus nézetekben. Útjából visszatérve, a harderowicum akadémiára választották meg a történelem, politika és földrajz professzorának. Majd innen a leydai egyetemre ment át. JÖCHER szerint: „er war zwar ein trefflicher Orator, Historicus, Politicus, schrieb aber seine Sachen meist aus eigenem Kopfe bey der Pfeife Taback, ohne andere Autores nachzuschlagen; daher er oft geschlägelt.”

JÖCHER megnevezte HORN munkáit, de közöttük egyet sem találunk, amelyik cím szerint megegyeznék a BOD Pétertől felsorolt könyvvel, ellenben tartalmilag legjobban megközelíthetik: *dissertatio de aetate mundi, auctarium defensionis pro vera aetate mundi*,

¹ BOD Péter: *Magyar Athenas*. Nagyszében, 1766. 194—95. l.

² RMK. I., 938. és ZOVÁNYI Jenő: *Theológiai Ismeretek Tára*.

³ ZOVÁNYI Jenő: *Könyvészeti és irodalomtörténeti apróságok*. Magy. Könyvszle. 1909. 316—17. l. és ZOVÁNYI lexikoni cikkei. Bp. 1940. 369. l.

⁴ D. *Parei Thesaurus Biblicus*. Heidelberg 1620. ? c. s a debreceni nagykönyvtárban őrzött példány 17. l.-ra írott bejegyzése.

⁵ B. K. P.: *Gróf Bethlen Kata magyar könyvtára lajstroma*. Erdélyi Múz. 1912. 164. 171. l.

*historia ecclesiastica et politica, orbis imperans, arca Noae és arca Mosis.*⁶ Nem lehetetlen, hogy az utolsónak említett mű azzal a Debrecenben őrzött kéziratból azonos szövegű, amelynek magyar címe: *Horniusn[a]k az Ecl(es)iakrol irt Historiából valo rövid Memoriale. Az Ecl(esi)a dolgain[a]k fojása. Világ Teremtetéstől fogva a Mosesig egy Szakasz[n]a]k mondatik.*⁷ Ennek folytatásául van feljegyezve: *Constantinus Magnus Csász.-tól az Antixtusig, tovább pedig A Reformatiotol fogva az mái időig.*⁸ Sajnos, hogy HORNÍUS többi munkáihoz nem tudtam hozzájutni.

Ugyancsak a debreceni református nagykönyvtár őriz egy 8° nagyságú, két különböző, mégpedig egy XVII. s egy XVIII. századbéli kézzel folytatólagosan másolt kéziratot, amelynek tartalma: „A Kegyes Olvasohoz” 3 lap magyarul, azután 42 lap párhuzamos latin-magyar szöveggel. A címlap felirata pedig „Scala Triumphalis | Qua Protestantium verè Christia- | na Professio, a Christo, et ejus Apostoli | ad praesentem aetatem descendit; et ea | ad Deum. Authorem Suum, Sine inter rup- | tione Continuante Serie ascendit. | Avagy Győzödelem Lajtor | jaja. Melyben az igaz Vallá | son levőknek, igazán keresztyeni | Vallások a Christustól, és az ő Apostolitol, a jelen valo időre le száll, vi- | szont az is az Istenhez mint szerző | okához minden közben vetett meg | szűnis nélkül következő | rend szerint fel | mengyen | - | Anno MDCLVIII.” címezést tartalmaz.

Ezt figyelembe véve, egybevetésül, illetőleg mintegy mutatványul idézem az ajánlás mondatát, nemkülönbén a latin szöveg kezdő mondatát, azután a 3. + 5. + 6. „Állatás”-t; végezetül pedig a zárómondatot.⁹

Az ajánlás első mondata: „Az Igazságot Szerető követő kegyes olvaso az oltatol fogva kezdé Romát nagj tisztelettel imádni e tetovázó világ miolta születese után az Anti cristus annyira nevedekék, hogj az ü nagj Paráznságának czégéirivel szilajkodo Bucéfalussát hizelkedve tapogató Simogatással, és törölgetessel magához edesgetvin meg nyergelé azonban hirtelen reá ülvin hankodasa miatt noha nap kelet felől valo része el szakada, de ugjan csak Sebessigiben meg maradtott felit vitezi modon nyargallya e mái nap is.” . . .

„1. Ubi fuit vestra Ecclesia ante Zvinglium et Lutherum? Aamane Papistae. Reclamant Protestantes: Ubi fuit vester Papat, Anti christian, ante Hildebrandum?” . . .

„3. Annak okéért csak új a Papistaság: de regi az Apostoli és igaz valláson levőknek Ecclesiájok. A melynek eredetirül, nevedesirül, változásáru apadasarul, harezairul, Martyromság szenvedesirül el nyomattatásáru, üldözetesirül es vegezetre meg ujtásáruól, az Ecclesiastica Hystoria szerint rövideden kell szolanunk.” . . .

„5. Két nagj állapoti voltanak peniglen az Ecclesiának: első Christ, ideitül fogva az Antichristusig. A másik az Antichristustól fogva a meg ujulásig.” . . .

„6. Az Ecclesiának elso állapottya ezer esztendőknek Historiáját foglalja be, és ismét az ü reszeire mint egj nigj idejire alá számláltatik: arany időre, ezüst időre, réz időre, és vas időre, a Nabugodonozor látott képének hasonlatosságára.” . . .

Majd ezenközben rövid és általános egyháztörténetet mond el, mígnem legvégső mondatl zárja: „Mit csudálad hát mint ha mint egj tellyességesen el fogjásban ered,

⁶ JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon.* Leipzig, 1750. II. 1708. l.

⁷ Preces Communes Conscriptae per Josefum Kolosvári (1741. okt. 1.) A debreceni ref. nagykönyvtárban R. 551. jelzésű kézirat 53. l.

⁸ Uott. 64. és 68. l.

⁹ Könyvtári jelzése: R. 545. — 1. + 6—7. + 8. + 42. LUGOSSY József gyűjteményéből. Itt mondok köszönetet MÓDIS László főigazgatónak, amiért nemcsak a könyvtári kutatást s a kiválasztott munkákban talált adatok felhasználását engedélyezte, hanem hogy véleményével e cikkem kidolgozásában is segítségemre volt.

hallod, és látod az Ecclesiát, midőn énnyi ártatlanoknak ezerit ölik meg az Antichristusnak katonái. | Vege.”

Mindezekben a sorokban valóban reátaláltunk az egyház leszármazására, amely legalább tartalmilag megegyezik a *Szent genealógia* fogalmával. Ennél azonban még sokkal nyomósabb bizonyíték az ajánlásnak zárómondata, vagyis „Teneked K. O. üdvessíges jodat kevannya | több hasznodra köteles szolgálattyat is ajánlya *Váradon 1658. Maji 20 P. I.*”

Ez az utolsó sor csaknem bizonyossá teszi a BOD Péter tulajdonában volt könyv címlapjának hiányát és a *Győzedelem Lajtorjaja*-nak a *Szent genealógiával* való azonosságát s így a könyvnek netalán BOD-tól történt önkényes megnevezését.

Ehhez az érveléshez sorozzuk még hozzá, hogy mind HORNÍUS; mind pedig PÜSPÖKI a puritánus hitelveket vallotta s amellet az előbbi Leydában tanára volt ennek a magyar diáknak, aki amannak irányítása mellett 1655 március 20-án „De Origine, Incrementis et variis Rerum Publicarum Mutationibus” tárgykörből vitatkozást is tartott.¹⁰

HEREPEI JÁNOS

¹⁰ RMK. III. 1939.

FIGYELŐ

A „Magyar Könyvészet” újabb kötetei. Az 1964. évi kumuláció és a felszabadulásunk utáni első ciklus (1945—1960) I. kötete.¹ 1. Gyorsan követte az 1963-as kumulációt az 1964-es.² Szerkezete megfelel az előzőknek, de a kutatót megörvendeztetni a mutatók további gazdagodása. Visszakerült az 1963-as kumulációból lemaradt betűrendes *Tárgymutató* az ETO-táblázatokhoz. Ennek tárgyszavai most már a szakrendi címjegyzék — tehát a főrész — megfelelő lapjára irányítják a szakcsoportot keresőt.

A kötet terjedelme a könyvtermelés növekedése következtében további 92 lappal nőtt. Nyomdai kiállítása is tovább javult. Szerkesztője az OSzK Bibliográfiai osztálya élén Fügedi Péterné.

2. 1966 elején megjelent a felszabadulásunk utáni első (16 éves) ciklus már ismertett IV. kötete után az *I. kötet*. (Általános Művek. Vallás. Filozófia. Társadalomtudományok. Nyelvészet.)³ Ezzel a kötetel a 16 év könyvtermése címanyagának a fele immár a kutató asztalán van. A mű jól beütemezett megjelenése, de méginkább az *Előszó* tartalma megerősít bennünket abban a bizakodásunkban, hogy retrospektív nemzeti bibliográfiánk régi ügyei-bajai végül is tisztázódni fognak.

Ez az *Előszó* ugyanis fontos dokumentum, — külön kell róla beszélnünk, mert az Országos Széchényi Könyvtár további vállalkozásairól van benne szó.

Előjáróban tömör összefoglalást kapunk retrospektív nemzeti bibliográfiánk történetéről a XVIII. századdal kezdődően a mai napig. Nyilvánvalóan nem azzal a céllal, hogy az előszó műfajának hagyományai és követelményei szerint történeti bevezetést adjon, hanem azért, hogy teljes nyíltsággal adjon képet arról: miként állt elő az a helyzet, hogy az Országos Széchényi Könyvtár — amikor a felszabadulás után hamarosan — 10 évvel az 1956. évi V. t. c. kibocsátása előtt — újra vállalta a Magyar Nemzeti Bibliográfia ügyét és elindította havi majd kétheti könyvészetét és cikkrepertóriumát — a retrospektív bibliográfia körüli múltbeli mulasztások valóságos esődtömegével találta magát szemben. Elmondja az *Előszó*, hogy a feladatok sorrendjének megállapításában a Könyvtár — korábbi tervekkel szemben — elfogadta 1954-ben a MTA akkori Könyvtár-tudományi Főbizottságának döntését arról, hogy egyelőre ne az ellenforradalmi korszak (1921—1944) könyvészetének, hanem felszabadulásunk utáni tízéves ciklusának előmunkálataira kerüljön sor, és elfogadta azt a döntését is a Bizottságnak, hogy a készülő ciklus

¹ Vö. *Magy. Könyvszle.* 1965. 2. és 3. sz.

² *Magyar Könyvészet 1964. A Magyarországon megjelent könyvek, zeneművek, térképek és hanglemezek címjegyzéke.* Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Szerk. az OSzK Bibliográfiai Osztálya. Fel. szerk. FÜGEDI Péterné. Bp. 1965. XXII, 829 l.

³ *Magyar Könyvészet 1945—1960. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke.* Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. I. k. Általános Művek. Vallás. Filozófia. Társadalomtudományok. Nyelvészet. Főszerkesztő: SEBESTYÉN Géza. Szerk. az OSzK Bibliográfiai Osztályának retrospektív csoportja KOMJÁTHY Miklósné vezetésével. Bp. OSzK 1965. 719. l.

szakrendi legyen. Ez utóbbi döntés nem volt nehéz, hiszen VARJAS Béla, az OSzK akkori főigazgatója 1946-ban már az ETO szerinti szakrendben indította el a kurrens nemzeti könyvészetet és ezt a gyakorlat azóta is igazolta.

Tíz évi kemény munka árán ma ott tartunk, hogy rendbe van téve két 1945 után vállalt feladat: a kurrens könyvészet évi kumulációs köteteinek megjelentetése (ez megtörtént 1961–1964-ig terjedően kétévi és egyévi összefoglalókban) és szinte bevégezettnek tekinthető a nagy – a Széchényi Könyvtár eddig legnagyobb – vállalkozása, a tizenhat éves ciklus (1945–1960) Magyar Könyvészeté.

Az *Előszóról* mindenképpen beszélnünk kell, mert több, más okból is fontos *dokumentum*. Főként azért, mert teljes határozottsággal vállalja benne az OSzK: a) felszabadulásunkkal induló korszak retrospektív könyvészetének kiegészítését a határainkon kívül megjelent magyar nyelvű sajtótermékek címanyagával; b) az ellenforradalmi korszak és általában az 1945 előtti retrospektív könyvészetek kiáltó hiányainak pótlását.

A külföldön megjelent magyar könyvek dolgában azt mondja az *Előszó*: „... nehéz lenne nekünk érvet találnunk a magyar nyelvű (külföldi) művek kihagyására.” „... 1945–1960 között nem állt az Országos Széchényi Könyvtár rendelkezésére a teljes (vagy relative teljes) külföldi anyag, így a feladat számunkra egyelőre megoldhatatlannak bizonyult. Magától értetődik azonban, hogy később egy kiegészítő kiadványnak (*Külföldi Magyar Könyvészet*) kell pótolnia a keletkező hiányt.”

Természetesen ezzel a *hungarica* probléma nem nyer teljes megoldást. A századunk eleje – de különösen az első és második világháború után külföldre telepedett tudósaink életrajzi adatai, publikációik címanyagának begyűjtése valóban beleillik a kiteljesedő nemzeti bibliográfia rendszerébe, de úgy véljük, ez a feladat csak nagy könyvtáraink, szakkönyvtáraink kollektív munkájával oldható meg. Az OSzK új kezdeményei között – SZENTMIHÁLYI János javaslatára – kialakult már egy *hungarica* életrajzi referenzs – *katalogus*⁴ terve. Ez alapja lehet a javasolt kooperációnak.

Az ellenforradalmi korszak könyvészeinek összefoglalása ügyében egy korábbi döntése az OSzK-nak úgy szól, hogy egyetlen kiadványban adja közre a címanyagot. „A Horthy korszak összefoglalását – így az *Előszó* – fölösleges is indokolni, hiszen egy történetileg lezárt, szellemében egységes korszakról lévén szó, az anyag együtt tartása minden tudományág szempontjából előnyösebb.”

Hogy a Könyvtár korábbi szándékával szemben helyes volt az akadémiai Bizottság döntése, hogy előbb a felszabadulás utáni ciklus kerüljön sorra, ezt az *Előszó* így nyugtázza: „A döntés természetes volt: a szocializmust építő társadalom nem nélkülözheti azt a nagy összefoglaló bibliográfiát, mely a kultúrája, tudománya, irodalma és a könyvvel kapcsolatos egyéb gyakorlati tevékenysége számára a műben adódní fog.”

Nemzeti bibliográfiánk nagy gazdagodása, hogy a térképek, zeneművek s újabban a hanglemezek címanyagát is magában foglalja. Ez a megjelenésben levő öt kötet azonban csak a „könyvek szakosított jegyzéke”. Az *Előszó* bejelenti: „Párhuzamosan azonban (ugyanebben az évkeretben s hasonló szerkezetben) a *térképek* és a *zeneművek* bibliográfiáját is közre fogjuk adni. E kötetek a könyvek jegyzékének megjelenését közvetlenül követik.” Ami az *időszaki kiadványokat* illeti, a már megjelent tizedes sajtóbibliográfiához (DEZSÉNYI Béla – FALVY Zoltán – FEJÉR Judit: *A magyar sajtó bibliográfiája 1945–1954*. Bp. 1956.) előreláthatólag újabb tizedes kiadvány csatlakozik.”

*

⁴ BERLÁSZ Jenő: *A tudománytörténetírás és a könyvtári munka*. (Beszámoló egy szakmai megbeszélésről az OSzK-ban, melynek előadója VEKERDI László, korreferense SZENTMIHÁLYI János volt.) OSzK Híradó. 1966. 2–3. sz. 27 l.

Idáig főként az Országos Széchényi Könyvtárnak a retrospektív bibliográfiáinkat teljesebbé tevő vállalkozásairól volt szó. Szól az *Előszó* a munkálatokat irányító alapelvekről is. Ezeket három pontban foglalja össze:

„1. a fejlődés adott szakaszára vonatkozólag összefoglaló képet kell adnia a nemzeti kultúra, a tudomány és irodalom helyzetéről;

2. alapul kell szolgálnia a tudománytörténeti kutatás számára;

3. ki kell egészítenie a nemzeti szakbibliográfiai rendszer hiányosságait, általában *forrásanyagot*⁵ kell bocsátania a további bibliográfiai munkálatok rendelkezésére.”

Eddig az alapelvek. Kiindulásnak, irányításnak kielégítők.

A gyakorlat itt három kérdést vet fel. Az elsőről — a külföldi magyar irodalomról — már volt szó. A második: a műfajok problémája együtt jelentkezik a harmadikkal, a „teljesség” kérdésével. Korlátozásokra minden nemzeti bibliográfia rákényszerül, ha nem akarja kockáztatni a műhasználhatóságát. Egyes kiadvány- és nyomtatványfajták kirekesztését indokoló fejtegetéseivel az *Előszónak* általában egyet is lehet érteni, különösen ama megnyugtatás alapján, hogy „feltétlenül vigyáztunk arra, hogy sértetlenül maradjon, ami primér irodalom, ne maradjon ki, ami a korra jellemző, aminek dokumentatív értéke van”. A kirekesztett anyagok felsorolásában jelentkezik az *f)* pontban a sokszorosított egyetemi, ill. főiskolai jegyzetek. Itt a műfaji kérdés eldöntése a tudománytörténeti kutatást is érdekli. A ciklus évkeretében ezekben a jegyzetekben jelentkezik *első megfogalmazásban* a marxista dialektika tanításaihoz igazodó új szellemű felsőfokú oktatás, a tudományos eredmények addig elért eredményeinek materialista kritikája. Az *Előszó* bejelenti, hogy az ugyancsak kirekesztett általános és középiskolai tankönyvekről a jelen kiadvány megjelenése után az Országos Pedagógiai Könyvtárral együttműködve speciális bibliográfiát szándékozik kiadni a Könyvtár. Indokolt volna tehát egy speciális bibliográfia szerkesztésének kezdeményezése kooperációs alapon az egyetemi, ill. főiskolai jegyzetekről is.

A 16 éves ciklus könyvészetének előkészítése — mint írtuk — kerek tíz esztendő munkáját vette igénybe. A cingyűjtés és a cédulaanyag felállításának munkálatai még 1954-ben indultak meg BÉLLEY Pálnak, a Bibliográfiai osztály akkori vezetőjének irányításával, a Magyar Tudományos Akadémia által nyújtott célhitellel. Az anyag áttekinthető szerkezetének kialakítása S. LENGYEL Márta munkája volt. A ciklus főszerkesztője SEBESTYÉN Géza főigazgató helyettes, szerkesztője az OSzK Bibliográfiai Osztályának retrospektív csoportja KOMJÁTHY Miklósné vezetésével.

Magyar vonatkozású tudományos tájékoztatásunknak értékes szerszáma lesz ez a kiteljesedő könyvészet. Ha sok a még megbeszélni való retrospektív nemzeti bibliográfiánk körében, párbeszédünket a jövőben jobb „bibliográfiai közérzettel” fogjuk folytatni.

KÖHALMI BÉLA

A hungarica-dokumentáció néhány vonatkozásáról. Mind általános tájékoztatási, mind pedig magyar szempontból figyelemre méltó kiadványt adott ki az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala „Foreign Social Science Bibliographies” c. sorozata keretében.¹ A sorozat 13. számaként megjelent *Magyarország* füzetet megelőzően jelent meg hasonló összeállítás Romániáról, Bulgáriáról, a két Kínáról, Görögországról, Dániáról stb.

⁵ Kiemelés tőlem. K. B.

¹ *Bibliography of Social Science Periodicals and Monograph Series: Hungary, 1947—1962.* U. S. Dept. of Commerce, Bureau of the Census. Washington, 1964, Supt. of Docs. 137 old. (Foreign Social Science Bibliographies Series P-92, no. 13).

A sorozat gazdája érdekes módon a Népszámlálási Hivatal Foreign Demographic Analysis Division-ja és a vállalkozást támogatja a National Science Foundation. A sorozat célja, hogy hozzáférhetővé tegye a szocialista országok és a nyelviileg nehezen hozzáférhető országok folyóirat és sorozati szakirodalmát. A sorozat feltehetően „mellékterméke” a Népszámlálási Hivatal külföldi népmozgalmat elemző tevékenységének, másképp alig volna érthető a kiadó érdeklődése.

A sorozat számbaveszi és mind szerkezetileg, mind tipográfiaailag kitűnő megoldásban (úgyiszlólván nincs sajtóhiba a füzetben) adja közre az 1947–1962 közötti időszak magyar társadalomtudományi folyóiratait és sorozatait (vagy annak minősített kiadványait), szám szerint 114 folyóiratot és 644 sorozatot a Library of Congress állománya alapján. Az összesen 758 címet 15 ágazat szerint csoportosítja: társadalomtudományok általában, kulturális antropológia (néprajz), közgazdaság, jog, nyelvészet, közegészségügy, statisztika stb. Mennyiségileg a vezető ágazatok: gazdaságtudományok (145 cím), történelem (144 cím), jog (120 cím). A bevezetés *statisztikai táblázatban* foglalja össze a folyóiratok és sorozatok ágazati megoszlását és egyéb hasznos útmutatásokat is nyújt a magyar társadalomtudományi kiadványok keletkezési idő szerinti megoszlásáról, a kiadó testületekről stb.² Nem nagy horderejű adatok ezek – hiszen a tartalmi kérdésekről mitsem árulnak el, nem is ez a feladatuk – mégis, mint a magyar társadalomtudományi folyóirat- és sorozati irodalomról mennyiségileg, földrajzi megoszlás szerinti stb. orientáló statisztikai adatokat és ezekhez hasonló elemzéseket szívesen látnánk a hazai hungarica-dokumentációs kiadványokban is.

A kiadvány egyéb *szerkesztési tapasztalataira* is érdemes felfigyelni. Az egyes címek leírása sokoldalú tájékoztatást nyújt a szóban forgó kiadványok profiljáról, szerkezetéről, rovatairól és az azonosításhoz szükséges valamennyi adatáról (kiadó, periodicitás stb.), a sorozatokba tartozó monográfiák esetében pedig *rövid tartalmi ismertetést* is közöl. (A tételeknél szerepel a Library of Congress folyóirat- raktári jelzete is). A 15 szakcsoportban közölt tételekben való eligazodást többoldalú, alapos *mutatórendszer* segíti elő, úm. tárgy, cím, szerző, testületi mutatók (a címmutató egyaránt tartalmazza a folyóiratok, a sorozatok és a sorozatokon belüli monográfiák címét).

A bibliográfia a teljességre törekszik, abban az értelemben, hogy minden a Library of Congress állományában, a témakörbe vágó kiadvány szerepel benne, tehát mellőz mindenféle válogatást. Jónéhány könyvtári sorozat is szerepel (OSzK, MTA Könyvtára, Közgazdasági Egyetem Könyvtára stb.) és könyvtári-könyvészeti monográfia (a 15. szakcsoport egyébként „Bibliográfia”, itt szerepelnek a könyvtári sorozatok, a Magyar Könyvszemle stb.).

A feldolgozott tételek gazdagsága és a teljességre törekvés – aminek egy ilyen típusú kiadványban létjogosultsága *elvileg vitatható, gyakorlatilag pedig megvalósíthatatlan* – mellett még futólagos átnézés is mutat hiányokat (pl. sorozatokból való kihagyások, többek között az MTA Könyvtára Kiadványai c. sorozatban a tárgyalt időszakban nem mindössze 3 füzet jelent meg 1., 10., 14.), ami nem más, mint a Library of Congress állományában levő sorozatok hiányainak tükrözése. Nincs itt hely annak megvitatására, hogy egy-egy ország nemzeti könyvtárán, vagy a nemzeti irodalom dokumentálásával megbízott szervén kívül máshol elvegezhető-e egyáltalán akár egy-egy részterület fo-

² Érdekes adat a kiadó testületeket illetően: a legjelentősebb a Magyar Tudományos Akadémia 115 sorozattal és 30 folyóirattal (az MTA természetesen nem az Akadémiai Kiadót jelenti, hanem az MTA-t mint *szellemi* kiadót, tehát az intézeti sokszorosított kiadványokat is), ezt követi a Központi Statisztikai Hivatal 91 sorozattal és 9 folyóirattal, majd a Szegedi Tudományegyetem következik 21 sorozattal és 2 folyóirattal. A kiadványok több mint 90%-a Budapesten jelenik meg, 23 Szegeden, 15 Gyulán, 15 pedig megoszlík különböző városok között.

lyóirat és sorozati irodalmának még egy periodust illetően is teljességre törekvő bibliográfiai számbavétele; az ilyen feladatok ellátását *elvileg a nemzeti bibliográfia és dokumentáció* feladatkörébe tartozónak tartom, más kérdés, hogy a gyakorlatban ennek ellátása hogyan történik. Erősen *válogatott, tematikus* összeállítások esetében persze a helyzet más. Minden esetre a jelen kiadványt példás szerkesztése mellett, tartalmilag az minősíti legjobban, hogy — a teljességre való törekvés nehézségei ellenére — a magyar könyvtáros, bibliográfus, vagy kutató is kitűnően használható munkaeszközt talál benne.

És ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés: vajon a *magyarországi hungarica-dokumentáció* nem tudna-e elsősorban hazai, de külföldi használatra is, hasonló munkaeszközöket produkálni? Pontosabban, most hogy már megjelennek a *magyar könyvészet kumulatív* kötetei (l. KŐHALMI Béla értékelését a *Magy. Könyvszle.* 1965. 3. és jelen számában) — amelyek maguk is azt tanúsítják, hogy teljességre törekvő bibliográfiát csak nemzeti keretben lehet megoldani — a hungarica dokumentációnak a hazai könyvtermésen kívüli vonatkozásával kell foglalkozni.

Tévedés ne essék: hungarica-dokumentáció alatt nemcsak a nemzeti könyvtárt értem (jóllehet ez *primér* nemzeti könyvtári feladat), hanem azt a tevékenységet és annak termékeit, amelyre a mi adottságainkat tekintve, kizárólag a funkcióiknál, állományuknál és szolgáltatásaiknál fogva, illetékes és érdekelt *magyar könyvtárak* (és dokumentációs központok) *együttesének összefogása* képes. Adottságaink alatt azt értem, hogy a teljes értékű nemzeti könyvészethez hozzátartozik a külföldön megjelent vonatkozó irodalom is az ismert kritériumok szerint, márpedig ennek a nemzeti könyvészet szempontjából történő feltárását nem végezheti egyetlen intézmény, különösen ha külföldi irodalma minimális — amint ez a mi nemzeti könyvtárunk esete — de talán még olyan nemzeti könyvtárak sem, amelyek egyben általános tudományos könyvtárak is. Így például a szakosított és kurrens szovjet társadalomtudományi bibliográfia elsődrendű műhelye a Szovjetunióban a Fundamentálnaja Biblioteka, nem pedig a Lenin Könyvtár, és az előbbiben folyik a külföldi *Sovietica* dokumentáció tekintélyes része is.

De még a hungarica-dokumentáció nehezebben megoldható külföldi problémái előtt vannak egyéb olyan hazai vonatkozások, amelyek figyelmet érdemelnek. Ilyen a *magyarországi folyóirat és hírlap bibliográfia*. A hazai — de a külföldi tájékoztatást is jól szolgálná, ha éves kiadásban sokszorosított formában, statisztikai elemző bevezetéssel megjelenne, akár két sorozatban (A. folyóiratok, B. napi- és hetisajtó; én idevenném periodicitástól függetlenül a képes magazinokat, a „kalauz” jellegű ismertetőket — de ezek már részletkérdések, amelyeket a szakértők megoldanak).³ Ha az éves kiadás túl nagy teher volna, lehetne — de rendszeresen — két, vagy háromévenként megjelentetni.*

A hungarica-dokumentációnak alighanem egyik legfontosabb feladata ez volna.

Visszatérve a *külföldi hungaricák* problematikusabb dokumentációjára, a megoldás alighanem csak az lehetne, hogy a nemzeti könyvtár a tudományos nagykönyvtárakkal *kooperálva* oldja meg ezek dokumentációját, nem az a fontos, hogy a külföldi hungaricák Magyarországon hiánytalanul meglegyenek — ez amúgy is irreális — hanem, hogy

³ Jelenleg a tapasztalatok szerint meglehetősen erőfeszítést kíván és csak külön feladat keretében oldható meg még egy körülhatárolt terület kurrens folyóiratainak számbavétele is, amint az például az Index Bibliographicus „Sciences Sociales” kötete magyar anyagának összeállítása esetében is történt, l. MTAK Publicationes 40. sz. 6. o.

* Az éves periodika-bibliográfiát a múlt században SZINNYEI tette közzé a *Vasárnapi Ujságban*, majd a *Magyar Könyvszemlében*. Ez a bibliográfia 1914-ben akadt el; 1927-től 1941-ig magánkiadványként, legutóbb *A magyar sajtó évkönyve* címmel folytatódott. Munkálatait 1958-ban újra felvette az OSZK, de csak az 1957-re vonatkozó füzet jelent meg a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a mellékletként. Az éves periodika-bibliográfia munkálatait idén az OSZK Bibliográfiai Osztálya újból megkezdte. (Szerk.)

megközelítő teljességgel regisztrálásra kerüljenek, mégpedig könyvek és folyóirat cikkek egyaránt.

A külföldi hungaricák magyarországi nyilvántartásával kapcsolatos ezen elgondolások nem újak, éppen e folyóirat hasábjain fejtette ki ezeket 1962-ben alaposan dokumentált közleményében SZENTMIHÁLYI János.⁴ Kézzel fogható folytatása azonban javaslatainak nem lett.

Egy ésszerű munkamegosztás keretében azokkal a könyvtárakkal, amelyek jelentékeny külföldi szakirodalmi bázissal és a profil szerinti témakör ismeretével rendelkeznek, számottevő cédulanyilvántartás szervezhető, amelynek alapján azután a későbbiekben bizonyos kiadványjellegű szolgáltatás is elképzelhető volna.

Aligha tekinthető megnyugtatónak, hogy a külföldi hungarica-irodalom rendszeresen nem hozzáférhető (még leszűkítve sem) és valójában az egyetlen olyan hungarica bibliográfiái „célkiadvány”, amely ugyan elsősorban a magyar és szovjet források alapján, de az egyéb külföldi hungarica-irodalmat is feltárja, a Fundamentálnaja Biblioteka Obszesztvennüh Nauk im. V. P. Volgina (a SZUTA Társadalomtudományi Alapkönyvtára), *Novaja Literatura po Vengrii* c. havi szemléje.⁵ Ez egyaránt felöleli a könyv-, folyóirat- és hírlapirodalmat, sőt a fontosabb tárcaközlönyöket is (a könyveknek megadja a lelőhely-raktár jelzetét is). A kiadvány profilja széles értelemben vett társadalomtudományok (és a külföldi hungaricák szempontjából ez is a legfontosabb), de szakcsoportjai között szerepel az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, a műszaki fejlesztés is.⁶ Számonként 250–400 tételt sorol fel és ha még ezek nagyobb része magyarországi publikáció is, évente jelentős mennyiségű külföldi hungarica tétel szűrhető ki belőle. De vannak persze még más források is. A magyar szépirodalom külföldi megjelenéséről tájékoztatnak DEMETER Tibor (egyéni munkában készült) kéziratok kötetei (amelyek néhány nagy könyvtárunkban hozzáférhető), jelentékeny bibliográfiai feltárást végeznek a különböző *Ostforschung*-kiadványok, a szocialista országokkal foglalkozó strassburgi egyetemi intézet stb. stb.⁷ Mindezeket összevéve tehát rendelkezésre áll nem kis mennyiségben, megfelelő és folytatólagos kicédulázással külföldi (szocialista és nyugati) provenienciájú külföldi hungarica dokumentáció. Ezt fel lehet használni a magyarországi külföldi hungarica-dokumentációban — felhasználni igen, de azt nem pótolhatja. Annak kialakítása pedig ismétlem: nemcsak egyetlen intézmény feladata, hanem, ha szabad némi túlzással, tudományos könyvtári „közügy”.

A könyvtári együttműködés, a munkamegosztás formái kialakíthatók, nyilván meg lehet találni a megfelelő módozatokat — ha egyetértés van a feladat, a koncepció tekintetében. Alighanem a szakosítás volna célravezető (egyes tudományterületek iro-

⁴ L. A társadalomtudományok szakbibliográfiáinak néhány kérdése. Magy. Könyvszle. 1962. 2—3. sz. 16—17. 1. A szerző megállapításaival, amelyek szervesen illeszkednek be a közlemény címében jelzett témakörbe, mindenben egyet lehet érteni.

⁵ Ez a bibliográfiai szemle is a népi demokráciákról kiadott egyéb füzetekhez hasonlóan *együttműködés terméke*: résztvesz benne az Idegennyelvű Irodalom Össz-szövetségi Könyvtára és a Moszkvai Állami Egyetem (MGU) Gorkij-könyvtára.

⁶ E kurrens bibliográfia külföldi anyagának rendszeres kicédulázása már számottevő dokumentációs bázisul szolgál, mert *meglehető teljességgel tartalmazza a Szovjetunióban megjelent hungarica-irodalmat és kisebb, de nem elhanyagolható mértékben az egyéb külföldi hungarica-publikációkat is.*

⁷ Az *Ostforschung*-termék folyóiratok, itt abban az értelemben jönnek számításba, hogy nem egy közülük jelentékeny *szakosított és kurrens* bibliográfiai feltárást végez és leszámítva az általuk regisztrált magyarországi irodalmat, bizonyos mértékig bibliográfiai bázisul szolgálnak a külföldi hungaricák dokumentációjához (különösen a nyugati publikációkat illetően.) Az *Ostforschung*-irodalom problematikája egyébként túlmegy e közlemény keretein.

dalmának figyelemmel kísérése az állományilag legalkalmasabb könyvtárak részéről), pontosabban *szakosított feldolgozás és központi nyilvántartás*. Ennek módozatai, feltételei, a hasznosítás lehetőségei mind-mind kidolgozásra várnak.

RÓZSA GYÖRGY

Kellner Béla állami díjas. A megyei könyvtárak eredményeit statisztikai mutatók tükrében nézve, Somogy megyét az elsők között találjuk, Kaposvár is az élenjárók sorában áll a városok lakosságának olvasói aránya tekintetében. Közművelődési könyvtárainkat látogató külföldi könyvtárosok a legnagyobb elismerés hangján szólnak a kaposvári új megyei könyvtár nagyvonalú, impozáns, nemzetközi mértékkel mérve is korszerű belső tervéről, szervezettségéről, olvasószolgálati rendjéről, sokoldalú művelődési tevékenységéről. Az utóbbi néhány évben a magyar közművelődési könyvtárügyre vonatkozó külföldi publikációk közül szinte egy sincs, amely ne emlékezne meg a kaposvári könyvtárról, annak munkájáról.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a könyvtári munka társadalmi megbecsülése hol tart az ország különböző tájain, ugyancsak Somogy megyét látjuk az elsők között, ahol a munka jó szervezettsége, szolid vitele, a művelődés egyéb területével való szoros egybefonódása méltán adott alapot e megbecsülésnek.

Az eredmények mögött az okokat keresve kirajzolódik előttünk a tevékeny, lelkes könyvtáros, akinek nevéhez nem kis részben fűződnek e sikerek. KELLNER Béla derűs kedélye, soha nem esüggendő optimizmusa lendületet ad munkatársainak, határozottsága és tekintélye az ügynek, amelyet képvisel. Személye elválaszthatatlanul beletartozik szűkebb hazája, Somogy megye kulturális képébe, de az egész magyar közművelődési könyvtárügynek is jelentős személyisége.

Könyvtárosi tevékenységét 1952-ben kezdte Kaposvárott, mint városi könyvtáros, tehát közművelődési könyvtárügyünk „pionír” korszakában. A városi és a körzeti könyvtárból létrejött megyei könyvtár helyettes igazgatója, majd 1957-ben igazgatója lett.

Az egész magyar könyvtári közvélemény, de különösen a közművelődési könyvtárosok tábora nagy örömmel és meglelégedéssel fogadta a hírt, hogy Népköztársaságunk KELLNER Bélát állami díjjal tüntette ki. Kossuth-díjas könyvtárosaink — KÓHALMI Béla és LIPTÁK Pál — után ő az első állami díjas könyvtárosunk. Örömlünk kettős: egyrészt a könyvtárakért és a könyvtárosok ügyéért mindig kiálló könyvtárost ért a kitüntetés, másrészt abban az egész magyar könyvtáros társadalom megbecsülése is kifejezésre jut.

KELLNER Béla mint fáradhatatlan szervező tűnik ki, éppen a legnehezebb területen, a falusi könyvtárak megszilárdítása, a falusi könyvtárosok módszertani irányítása területén. A megyéből származó nem egy módszertani tapasztalat jutott el az ország minden könyvtárába. De ha a könyvtári szakirodalmat, vagy a könyvtári publicisztikát tekintjük, ott is igen gyakran találkozunk nevével. Aligha van vidéki közművelődési könyvtáros, akinek munkássága a könyvtári publicisztika területén felvehetné vele a versenyt. A Könyvtáros, a megyei lap, az országos lapok és külföldi szakfolyóiratok hasábjain mindig időszerű, a könyvtárügy érdekeinek megfelelő, lényeges témákról szól, agitál vagy tapasztalatot ad át.

Módszertani téren végzett munkássága régóta túljutott a megye határain. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ jó néhány útmutatóját adta közre, jelentős volt a szerepe a falusi könyvtárak állománygyarapításának irányelveit kialakító együttesben, a mezőgazdaság szocialista átalakításával járó könyvtári feladatok kialakításában, s nemrég hagyta el a sajtót a falusi könyvtárak módszertani irányításának átfogó munkája,

a *Módszertani munka a falusi könyvtárakban* c. összefoglalás, amelyben e téren a maga és munkatársai évtizedes tapasztalatait sűríti össze.

Szakirodalmi munkássága köréből e lap hasábjain tudományos munkásságáról is ejtsünk néhány szót. Szerkesztésében a vidéki közművelődési könyvtárak közül az elsők között jelent meg a megyei könyvtár évkönyve, amelynek tanulmányai — nem egy közöttük KELLNER Béla írása — példát adnak a közművelődési könyvtárügy problémáinak tudományos igényű elemzésére. A Somogy megyei évkönyvek hatására megyei könyvtáraink egész sora jelentkezőt évkönyvekkel. A helyismereti bibliográfiai munka terén is határkőnek számít a *Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája* c. munkája, amely a megyére vonatkozó elsőrendű forrásmunka.

Kívánjuk, folytassa munkáját tovább jó egészséggel. Munkájával szerzett s e kitüntetéssel is emelt tekintélyét vesse latba továbbra is a könyvtárügy megbecsüléséért.

SALLAI ISTVÁN

J. Voorhoeve. Alig több, mint hetvenéves korban távozott az élők sorából a dokumentáció és a szabványügy nemzetközileg egyik legszámontartottabb egyénisége, Dr. J. VOORHOEVE.

A Philips-művek mérnökeként kezdte pályáját, ő szervezte meg a közismert nagy nyugati cég elektromos — gépgyártó üzemét, majd a cég szabványosító osztályát.

Helyettes vezérigazgatóként ő vezette a Philips-művek nemzetközi szabványosító bizottságát, majd a holland szabványügyi intézet helyettes elnöke lett. Ebben a minőségében hívták meg a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (250) 46. sz. „Dokumentációs” Bizottságának elnöki székébe, amelyet ismételt egyhangú választás alapján nyugalomba vonulásáig betöltött.

Az 1958-i ülészakon, Hágában, amelyen először volt képviselve a magyar könyvtárügyi és dokumentációs szabványügyi bizottság, még ő elnökölt, az 1964-ben Budapesten tartott jubileumi ülészakot már utóda, M. VAN DIJK vezette. Nyugalmozása után, tevékeny élete utolsó szakaszában választották meg a FID főtitkárává. Működése a nemzetközi dokumentáció területén is maradandó emléket hagyott maga után. Hét évvel ezelőtti hágai találkozásunkról VOORHOEVENAK nemcsak tekintélyét, nagy tudását, de végtelenül rokonszenves, közvetlen emberi tulajdonságait is emlékként hoztuk magunkkal.

DEZSÉNYI BÉLA

Orvosi szakkönyvtáros konferencia. Május 10—11-én zajlott le az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ rendezésében az orvosi könyvtárosok és orvostanácsadók IV. országos értekezlete. A konferencián 230-an vettek részt, közöttük sok orvostanácsadó (ők segítik és irányítják orvosi-szakmai szempontból a szakkönyvtárosokat).

Az előadások az OOKDK munkájáról és terveiről; a hálózat helyzetéről és fejlődéséről; a szakkönyvtárak közötti kapcsolatokról; az orvosi dokumentáció és a *Magyar Orvosi Bibliográfia* szakrendjéről valamint a lyukkártyák használatáról szóltak. Az előadások után az egyes szakkönyvtári típusok (alközpont, tagkönyvtár, országos intézményi könyvtára, egyetemi könyvtár) dolgozói külön-külön, szekcióüléseken beszéltek meg speciális problémáikat.

A szakkönyvtári hálózat a legutóbbi, 1963-ban rendezett országos értekezlet óta sokat fejlődött szervezeten is, szakmailag is. A tagkönyvtárak száma 1962—1965 között

367-ről 451-re, a hálózatban működő szakképzett könyvtárosok száma 65-ről 140-re, a könyvtári munkát végzők száma 426-ról 494-re emelkedett. Ennek megfelelően fejlődött a könyvtárhálózat tevékenysége is, amely fejlődésnek nem utolsósorban az lett a következménye, hogy rendkívüli módon megnövekedtek a könyvtárakkal szemben támasztott igények. Ezeket az igényeket már a „klasszikus” módszerekkel nem lehet kielégíteni. At kell térni a dokumentációs módszerek fokozott alkalmazására.

És éppen e tekintetben bizonyos elmaradás van a többi szakkönyvtári hálózathoz képest. A konferencia egyik főcélja tehát az volt, hogy erre a problémára terelje a figyelmet. A konferencia megállapította, hogy a központi dokumentációt illetően csupán a hazai szakirodalom feldolgozása tekinthető kielégítőnek (teljes bibliográfiai feldolgozás valamint referálás a külföld számára). A külföldi irodalmat feldolgozó referáló kiadványok átfutási ideje túl hosszú, tárgyörük — részben — periférikus. A tagkönyvtárak közül csak kevésben végeznek dokumentációt és alig van közöttük olyan, amely korszerű módszerekkel (pl. lyukkártyák) is dolgozik. A dokumentáció gépesítése tekintetében még komoly kísérletek sem indultak meg, és rendkívül elmaradtak a reprográfiai lehetőségek is (pl. egyetlen xerox sincs az orvosi szakkönyvtárakban).

Az értekezlet a dokumentáció fejlesztése érdekében a következő ajánlásokat fogadta el:

1. Az OOKDK indítsa meg a gyorstájékoztató illetve témafigyelő szolgálatot, nyújtson folyamatosan bibliográfiai adatokat majd referátumokat 30—40 figyelt témáról.

2. A külföldi irodalom feldolgozását elsősorban a belgyógyászat és a gyermekgyógyászat területére kell kiterjeszteni — erre a két szakterületre jut a betegellátás több mint 60%-a.

3. Az alközpontok és az országos intézmények könyvtárai a legegyszerűbb módszerekkel (pl. tartalomjegyzék-sokszorosítás) fokozzák a külföldi szakirodalom használatát.

4. A szűkebb tematikával foglalkozó intézetek könyvtárosai a lehetőségekhez képest vezessék be a szakirodalom többdimenziós feltárását lyukkártyákon.

5. Az egyetemek központi könyvtárai törekedjenek korszerű reprográfias berendezések beszerzésére és üzembe helyezésére. Budapesten az OOKDK szervezze meg korszerű reprográfias módszerrel a folyóiratcikkek gyorsmásolat-szolgáltatását.

6. El kell készíteni a hálózat fejlesztési tervét a 3. ötéves terv időszakára különös tekintettel a szolgáltatások, a dokumentáció fejlesztésére.

A dokumentáció problémáin kívül természetesen a többi fent jelzett témát is alaposan megbeszéltek. A résztvevők megállapították, hogy a tanácskozás hasznos tapasztalatcsere-lehetőséget nyújtott azon kívül, hogy meghatározta a következő években elvégzendő munka fő célkitűzéseit.

Sz.

1970-ben új épületbe költözik a belgrádi Nemzeti Könyvtár. A Szerb Nemzeti Könyvtár (Narodna biblioteka Srbije) 1832-ben alapították. A könyvtár története folyamán jelentős és gazdag állományra tett szert. Olyannyira, hogy nemcsak Szerbia, hanem a Balkán-félsziget legjelentősebb kulturális intézményévé fejlődött. 1941. április 6-án a fasiszták bombázása következtében az épület, és teljes állománya elpusztult. A tűz mintegy 500 000 könyvet, hírlapot és folyóiratot semmisített meg. Ezenkívül elpusztult még

1390 — többnyire publikálatlan — kézirát a XII—XVII. századból, és 800 db. régi — ritka könyv.

A második világháború után Belgrádban hozzáfogtak a Nemzeti Könyvtár megújításához. Napjainkban a könyvtár állománya 491 374 könyv, 53 260 évfolyam folyóirat, 17 480 évfolyam hírlap, 670 régi kézirat, 63 ősnymtatvány és 10 085 régi-ritka könyv, folyóirat, hírlap, zenemű stb.

Miután eddig a könyvtár egy volt szállodában nyert elhelyezést, nem teljesíthette

azt a kulturális és közművelődési célkitűzést, ami feladata lett volna.

Az új épület a Karagyorgye-park mellett épül fel. A szerb főváros városrendezési tervei szerint a Karagyorgye-park lesz Belgrád legjelentősebb kulturális központja, közel az ún. Szlavia-negyedhez, ahol a közigazgatási központ épül.

Az új Szerb Nemzeti Könyvtárnak több olvasóterme lesz, összesen mintegy 500 férőhellyel. A központi olvasóterem férőhelyeinek száma 300. A raktárakban mintegy 3 millió könyv számára lesz hely. A muzeális értékű könyvek részére külön földalatti helyiségeket terveznek, melyeket különlegesen biztosítanak mindennemű károsodás ellen. Ezenkívül kiállítási helyiségeket is terveztek. 300 férőhelyes előadótermet, mely filmvetítésre is alkalmas lesz, és az olvasók részére egy kisebb éttermet.

A Szerb nemzetgyűlés határozata szerint az új épület 1970-re készül el.

D. GY.

Nem rossz üzlet az ingyen képmelléklet.

Amikor az angol újságmágnások közt sorrendben az utolsó, Roy THOMSON (ma már ő is Lord, mint NORTHCLIFFE és ROTHERMERE és még annyi elődje) a *Sunday Times* mellett négyszínnyomású színes mellékletet indított, és azt ingyen adta az előfizetőknek, a tapasztalt szakemberek fejüket csóválták, jól tudván, hogy ez a kiadónak több milliós kiadást fog jelenteni. És amikor példáját az *Observer*, majd egy heti melléklettel a *Daily Telegraph* is követte, a vállalatok deficitje csillagászati magaslathoz ért el.

Csak hogy a színes mellékletokon hamarosan eddig nem látott nagystílusú, szép külsejű hirdetések jelentek meg, egyre jobban duzzasztva a melléklet terjedelmét, 24, majd 54 végül 64 lapig. Ma már e vastag különszámok felét a reklám tölti meg. Amiből a szakemberek ma már könnyen ki tudják számítani, hogy a színes mellékletekre fordított költség hamarosan megtérül, nem is szólva a szép színes lapok olvasókat vonzó propagandisztikus hatásáról.

Da.

A mai észtl exlibris. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 1965 decemberben. A kiállítást Paul AMBUR és BÉLLEY

Pál rendezte, a Kisgrafika Barátok Körének közreműködésével. A Könyvtár immár ötödik exlibris kiállításán 100 észtl exlibris került bemutatásra.

A kiállítás egy kis lélekszámú nép nagy könyvkultúrájáról, képzőművészeti igényességéről tanúskodik. Célja megismertetni a magyar közönséggel a mai észtl-szovjet könyvgyegy művészetét. Statisztikai kimutatások szerint az egész világon az Észtl-Szocialista Szovjet Köztársaságban jut a legtöbb könyv egy személyre.

A tizenkét mai kiállító művész munkásságának csak csekély százaléka kerülhetett kiállításra, a művek a művészeknek betűrendjében nyertek elhelyezést. A kiállító grafikusok a következők: Henno ARRAK exlibris művészetét szolid modernség jellemzi, Johannes JUHANSOO az autodidakta művész nagyon hatásosan ábrázolja a különféle mesterségek és hivatások exlibriszeit. Richard KALJO a kiváló fametsző, a figurális kompozíció híve. Enn KERRA színházi díszlettervező, de e mellett a kisgrafika lelkes művelője is. Ernst KOLLOM, a polgári korszak legérdekesebb és legkeresettebb exlibris művésze, Esko LEPP a tájképmotívumok, különösen a tenger kedvelője, — az exlibrist sajátos műfajnak tartván, — a megrendelővel szemben saját elgondolásait helyezi előtérbe. Richard MUTSO exlibrisi város-történeti értékűek az általa ábrázolt tallini motívumok következtében. Ewald OKAS, az észtl legtermékenyebb exlibris grafikus, változatos technikával dolgozik, nemzetközileg is elismert, népművész. Vive TOLLI, főleg rézkarcban dolgozik, műveit egyszerűség, tárgyilagosság és archaizáló törekvés jellemzi. Asta VENDER a családi exlibris műfaj különös kedvelője, jellegzetesek gyermekek számára készített exlibrisai. Silvi VÁLJAL különösen a gyermek exlibrisek műfaját kedveli, mint illusztrátor sokat dolgozik gyermek-lapoknak. Edgar WALTER az ismert szovjet karikatúrista exlibrisi között mesterségéhez híven több humorisztikus hatású található.

A kiállítás anyagát leíró katalógus örökíti meg. Az ízléses kivitelű illusztrált katalógushoz két melléklet csatlakozik: 1) a Tallini Gorkij Könyvtár, 2) NAGY Árpád Dániel emlék exlibrise, melyet erre a kiállításra készített.

MUNKÁCSI PIROSKA

SZEMLE

Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I. köt. Budapest—Szeged 1965, XI, 627 l.

A szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti intézete a MTA Irodalomtörténeti Intézetének támogatásával figyelemreméltó vállalkozásba kezdett e kötet megjelentetésével. A XVII. századból ugyanis, amely az utóbbi időben egyre inkább az érdeklődés és kutatás tárgyává vált, már lényegesen nagyobb számú dokumentum maradt reánk, mint az azt megelőző korszakból. Áll ez különösen Erdélyre, ahol a szellemi élet egyben a legpezsgőbb is volt ezekben az időkben. Módszertanilag is érdekes és helyes ez a kezdeményezés, amelynek során igényes kivitelű sokszorosításban — a nyomtatásnál tehát lényegesen olcsóbb megoldásban — adnak közre a XVII. század szellemi mozgalmainak történetére vonatkozó adatokból.

A most megjelent első kötet HEREPÉI János cikkeit, ill. adatgyűjtését tartalmazza *Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében* címmel. A fentebb említett ok miatt helyesnek látszik, hogy az *Adattár* elsősorban HEREPÉI gazdag erdélyi forrásanyagából merít. A szerző neve ismerősen cseng a könyvtörténettel foglalkozóknak, hiszen számos cikke éppen a *Magyar Könyvszemle* hasábjain látott napvilágot az utóbbi években. Az *Adattár* első kötete is több ilyen vonatkozású közlést tartalmaz, jóllehet az összeállítást elsősorban irodalomtörténeti szempontok vezették.

A kötet szerkesztője KESERŰ Bálint az anyagot tíz fejezetre osztotta. Az összefoglaló bevezetón kívül ezek mindegyike elé néhány oldalas áttekintést is írt. Ez a keret a különben meglehetősen heterogén forrású és értékű adatközlés áttekinthetőségét és rendjét lényegesen fokozta. A most publikálásra került forrásanyag egy része — nem egyszer igen nehezen hozzáférhető — már korábban megjelent ugyan, de még ezeken is csiszolt a szerző a mostani publikálásuk előtt. Így általában új és hasz-

nálható forrásanyag vált a kutatók számára hozzáférhetővé.

A források zöme, mint említettük, erdélyi. Ezeken belül HEREPÉI különös érzékkel és vonzódással a kolozsvári sáfárpolgárok feljegyzéseit vette bonckés alá. A hétköznapi eme igénytelennek tűnő könyvelése a szerző hozzáértő feldolgozásában igen értékes, nem egy esetben valóban páratlan adatokat nyújt. Az *Adattár* azonban nem csupán a korábbi erdélyi adatgyűjtéséből áll, hanem azt szerencsésen kiegészítik a debreceni és sárospataki nagykönyvtárak gazdag könyvanyagának bejegyzései, amelyeket HEREPÉI a közelmúltban tárt fel. Ez is jó példa, hogy a régi könyvekkel történő sokoldalú foglalkozás milyen széles körben használható adatokat tud feltárni.

A kötet használhatóságát igen hathatósan fokozza az ilyen adattárnál elengedhetetlen általános névmutató, amely a személyneveken kívül a földrajzi neveket is tartalmazza. Ez utóbbiak aláhúzással történő kiemelése helyes, viszont sajnálatos, hogy a különböző névalakok összevonására (Szeben-Nagyszeben, Várad-Nagyvárad stb.) nem került sor. Ez a kötet használóját könnyen megtévesztheti.

BORSA GEDEON

Uhlmann Aladár: A kohászat az Egyetemes Tizedes Osztályozás keretében. Az ETO 669 teljes táblázata. Kiad.: Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, (Bp). 1965. 207 l.

A kohászat ETO táblázata UHLMANN Aladár bevezető tanulmányával, magyarázataival és összeállításában három évi munka eredményeként jelent meg. Keletkezéséről szólva a kötet előszavában ZSIDAI József, a könyvtár igazgatója hangsúlyozza, hogy amikor régi tervükhöz hozzákezdtek, az ETO teljes magyar kiadásának megvalósulása még nem látszott közel levőnek. Ennek ellenére, hogy ma

már ez is a magvalósulás szakaszába jutott, úgy vélik, hogy a kötet megjelentetése indokolt. Valóban ez a kiadvány a kohászati irodalmat gyűjtő könyvtárak számára már most nagyon segítség. A kiadók szándéka szerint a kötet valamivel több, mint az ETO 669 szak teljes kiadása. A kezdő, vagy a kohászat irodalmában kevésbé tájékozott szakozók számára a bevezető tanulmány a kohászati fogalmakkal, terminológiával is foglalkozik, a táblázatokban pedig a FID hivatalos táblázataiban közölt részeket is itt-ott kibővíti, hogy a jelzetelési megoldások tekintetében segítséget nyújtsanak. Ezt a célt szolgálják a fémek periódusos táblázata, a fajsúly és olvadáspont szerint összeállított táblázatok is. A bevezető tanulmány szerzője és a táblázati részek összeállítója komoly szakozói hozzáértéssel és a kohászat irodalmának és problémáinak alapos ismeretében végezte munkáját, melyet nem lehet egyszerűen fordítói és szerkesztési feladatnak tekinteni. Maga az, hogy a szakterület ETO számok tekintetében korszerű és az érvényes szakjelzeteket pontosan állította egybe, e recenzió megjelenésekor talán már nem is látszik akkora feladatnak, mint amekkora az az egybeállítás idején volt, hiszen közben a 8. nemzetközi teljes kiadás (német nyelven) szintén megjelent. Ha ezzel egybevetjük a magyar kiadást, világossá válik annak jelentősége, hogy ezt a munkát egy nagy nemzetközi kiadással párhuzamosan magas színvonalon megoldottuk és azzal egyidőben adhattuk a táblázatot a szakozók kezébe. A magyar táblázat kiadásában a legnehezebb feladat azonban nyilván a kohászat megfelelő, egységes magyar terminológiájának áttekintése és egyeztetése volt. A szerkesztőknek kohász szakértők bevonásával ezzel a feladattal is sikerült megbirkózniuk. A kiadvány egyik legfőbb jelentősége éppen ebben van. De nem kevesebb az a gyakorlati haszon sem, mely a táblázathoz csatolt három nyelvű (magyar, angol, német) betűrendes tárgymutatóban rejlik. Ezek rendkívüli mértékben megkönnyítik a szakozók munkáját az idegen nyelvű szakirodalom osztályozásában. Egyúttal a táblázat esetleges külföldi felhasználását is elősegítik a magyar kohászati irodalom osztályozásában.

Talán csak néhány olyan hiányosságot lehetne felhozni, ami a kiadványban elkerülhető lett volna. A szerző az ETO sajátos szakkifejezései tekintetében eltér a magyar közhasználattól. Ez addig még nem zavaró, amíg a rosszhangzású „alszak” kifejezés mellőzéséről van szó, de nem helyeselhető, hogy a megszokott korlátozottan közös alosztások mellett a „különleges

csatlakozószámok” elnevezést tartja helyesebbnek. Zavaró a táblázatok közti magyarázó szövegekben használt ETO kifejezések között is több, pl. az „ETO számok közvetlen alosztásai” vagy „visszatérő jelzetek segítségével” vagy „Részletezés kettőspontos: 621 785 kapcsolással” vagy „Az egyes elemeket :669... kapcsolással jelöljük, vagy „közelebbi megjelölés: 621 365 viszonyítási formával”, vagy „Viszonyítással kifejezett alkalmazás: pl. alumíniumoké” (értsd: az egyes fémek alkalmazását viszonyítással jelölhetjük), stb.

Zavarja a használat az is, hogy a számok után a nagy ill. a kisbetűs sorkezdés nem következetes. Ha a számhoz több fogalom tartozik, előfordulhat, hogy a német jelzős szerkezet nyomán azt kis betűvel kezd, de a pont utáni második fogalom már nagybetűvel következik. Helyesebb lett volna minden szám után nagybetűvel kezdeni a sort. Nem sikerült a fölrendelt fogalmak nyomtatott sorok beiktatásával való kiemelése sem teljes mértékben, a nyomtatással szedett címek harmadik fokozata ugyanis lényegesen kisebb és vékonyabb lett, mint a gépírási szöveg, s így tulajdonképpen ellenkező hatást ér el: előbb a részleteket veszi észre a szem, s keresnie kell a fölrendelt fogalmat.

Nem következetes az utalások tekintetében sem. Néha csak az utalt számot tünteti fel, máskor szövegét is megadja. Több esetben elmaradt a korlátozottan közös alosztásokat jelölő függőleges vastagvonal. Nem sikerült a *Rokon területek* fejezetében a 621—1/—8 és néhány egyéb szakcsoport kiemelése. Ezeket a *Rokon területek* végére, az ETO számok sorrendjétől függetlenül toldották oda, s így lényegében megnehezítették a szakozóknak felismerésüket.

A fenti nem túl lényeges hibákon kívül néhány érvényes jelzet és párhuzamos felosztásra való utalás kimaradására lehetne még felhívni a figyelmet. A kiadvány egészében véve magas színvonalú és minden bizonnyal igen nagy haszonnal fogják addig is forgatni könyvtárainkban még — amint azt az előszó végén hangsúlyozák — a 669 szak táblázatait tapasztalataikkal és ismereteikkel a teljes magyar ETO kiadás rendelkezésére bocsáthatják.

BABCZY BÉLA

Clair, Colin: A history of printing in Britain.
London 1965. Cassell, [12], 314 l. 18 t.

A szerző maga említi könyve egyik helyén, hogy Stanley Morisonnak a nyomdász-művészet világtörténetét illusztráló könyvében (ismertetve *Magy. Könyvszle*

1963. 281. 1.) Angliának egészen 1702-ig nem jutott hely, egyetlen angol könyv képe sem szerepel benne a nyomtatás első másfél századából. Persze, ez nem jelenti azt, hogy nem volt angol könyvművészet, de nem vehette fel a versenyt például Franciaországgal, még kevésbé az olaszokkal. Az első angol nyomdász, William CAXTON is, jellemzően, Hollandiában sajátította el mesterségét és nem francia földön, ahonnan sokkal különb példákat hozhatott volna. Jellemző továbbá az angol nyomdászat őskorára a klasszikus szövegek teljes elmellőzése: a már fejlett humanizmus-kori igényeknek megfelelő tudós szövegek előállítására nem vállalkoztak. Késői indulás, lemaradás a művészi és tudós követelmények mögött egyaránt — ez jellemző az angol tipográfiát. Jellemző részletadat még, hogy a papírgyártás is később kezdődött, mint máshol. Angliában sok volt a bárány, tehát olesó volt a pergament... A könyvillusztráció terén sem voltak versenyképesek: a korai fametszet itt volt a legprimitívebb. A hatósági és az állami rend is gátolta a fejlődést: a nyomdák számát Londonban korlátozták, vidéken eleinte csak Oxford és Cambrigde tartott nyomdaműhelyt. És tilos volt fordításban kiadni a Bibliát...

Későn indult a hírlapirodalom is. Érdekes, hogy az első 1621-ből való, angol *Coranto* teljes címében 5 országot sorol fel, köztük Magyarországot is. Az első újságok csak külföldi híreket közölhettek.

A külföldi, főleg a holland uralomnak egy csapásra véget vetető William CASLON, az első nagy angol betűöntő, majd a nála is sokkal tehetségesebb BASKERVILLE. BASKERVILLE betűi már a világalom felé viszik az angol könyvnyomó ipart. Egyébként CASLON betűöntő műhelye 1941-ig fennmaradt, sőt tevékenykedett, 1941-ben bombatámadás pusztította...

A 18. század végétől Anglia hátrányos helyzetéből minden tekintetben az élre szökik: itt alakulnak az első gépi berendezésű papírgyárak, itt működik az első gyorssajtó, itt kísérletezik ki a rotációs nyomást, az offset-technikát, a fotokémiai illusztrációs eljárásokat, meg még előbb a tarka-barka színes litográfia ezerféle csinját-binját. CLAIR egészen napjainkig kíséri a nyomdaterritória fejlődési vonalát: szól a fotosetterről, a teletypesetterről, az elektronika és az automatizáció szerepéről a nyomdászatban.

De láthatólag a könyvművészet alakulása áll ennek a nehezen megfogható szempontú könyvnek az előterében. A könyv címe névelővel kezdődik: *egy* történetét írja az angol nyomdászatnak — tehát maga sem tekinti végleges szintézisnek, de

még központi szemponttal bíró monográfiának sem egyébként rendkívül szorgalmasan szerkesztett, megbízhatóan dokumentált és mégis olvasmányosan megírt művét. „Minden benne van”, lexikonszerűen tömör, de teljes adatszerűségben. Gazdag irodalomra támaszkodik jegyzeteiben, de lemond teljes igényű bibliográfiai jegyzék összeállításáról.

Az időszaki sajtó kezdeteiről szóló fejezetnél nem említi Joseph FRANK: *The beginnings of the English newspaper c. könyvét* (Cambridge, Massachusetts, 1961. Ism. *Magy. Könyvszle.* 1962. 379. 1.) A FUGGER-féle gyűjtemény újságleveleit a régi tradíciókhoz híven összefüggő kéziratos újságnak tekinti. A STEELE-féle *Tallert*, a jellegzetesen polgári, felvilágosult ideológiájával ható folyóiratot „újságnak” minősíti, amely szerinte főleg a külföldi híreknek ad teret.

A néhány felfogásbeli és tárgyi hiba aligha von le az adatgazdag könyv értékéből, amelynek gyorsan használható adattár-szerepét kítűnő indexe is támogatja. Hasonló jellegű munkánál azonban — és olyan munkánál, amelynél a szép kiállításra is látható gondot fordítottak — felötlő, ha mégis akad sajtóhiba, mégpedig kurzív szedésű fejezetcímben is. (47. 1.) És az illusztrációkat tartalmazó táblák közül kétónél is találunk hibás nyomást, — legáltalában az elöttünk fekvő példányban.

D = a,

Livois, René de: Histoire de la presse française. I. Des origines à 1881. Lausanne 1965, SPES. 8, 318 l. 20 t.

Albumszerű, gazdagon illusztrált mű, a francia sajtó változatos történelmi képcsarnoka. Egyfajta ünnepi hang járul az ünnepi külsőhöz: dicsérete inkább a zsurnalisztikának, mint igazi, adatról-adatra mérlegelt élettörténete. De kétségtelen érdeme, hogy néhány az utóbbi években megjelent összefoglaló munkánál kiterjedtebb az anyaggyűjtése és érdekesen, olvasmányosan emeli ki a sokfelől összegyűjtött adatok mögött rejtőző társadalmi mozgalmakat, a publicisztikai forgalom eleven hátterét. Az összefüggő előadást a különösen drámáinak érzett fordulópontok szemléltetésére meg-megszakítja — összesen 19 esetben — egy-egy kiemelkedő újságíró-egyéniség részletesebb bemutatása: ezeket a betét-fejezeteket (Theóphraste RENAUDOT, Emile de GIRARDIN, Armand CARREL, Henri ROCHEFORT, stb.) nem a szerző, hanem általa felkért újságírók vagy közéleti személyiségek vállalták, köztük WEYGAND tábor-

nok, Henri MASSIS, André MAUROIS —, hogy csak a nálunk is legismertebb neveket említettük.

A részletes bibliográfiát a szerző a második kötet végére ígéri: annak megjelenéséig a mű mögött rejlő tudományos eredmény mélységét nem lehet teljes mértékben méltányolni. Csak két előzetes észrevételt teszünk: a könyv bevezetésében leszögezi a szerző, hogy vezető szempontja a sajtó történelmi szerepe, sajtó és történelem kölcsönös összefüggése. Ezt néha oly következetesen viszi keresztül, hogy a sajtó belső fejlődésének, önmagából folyó összefüggéseinek bemutatása szenved rövidséget. Így például a *Journal de Paris* bemutatása rövid, igen sikerült jellemzés — de kimaradt belőle, ami szerintünk a leglényegesebb: hogy ez volt Franciaországban az első napilap.

Másrészről: egy széles szintézis többet mondhatna a nemzetközi összefüggésekről. Ma már nagy hiba, hogy minden egyes ország sajtótörténete úgy dolgozik, mintha a sajtó fejlődésének egyes állomásai mindenhol új eredményként mutatkoznának. És olyan hibák folynak belőle, mint az a régen megcáfolt, de itt is újra felbukkanó vélemény, amely a FUGGER-családot, mint korai lapkiadót tünteti fel, holott az úgynevezett *Fugger-újságok* nem újságok, hanem egy sokfelől összeszedett levélújság-gyűjtemény darabjai.

A könyv illusztrációs anyaga igen gazdag, tudományos értéke is komoly, Néhány oklevél — faksimile mellett kiaknázza a Bibliothèque Nationale és más francia gyűjtemények metszetanyagát. Különösen a színes reprodukciók szépek. A könyvet Hollandiában nyomtatták.

D. B.

Ranganathan, S. R.—A. Neelamegham: *Classified catalogue code with additional rules for dictionary catalogue code.* 5. ed. London, 1964. 644 l.

A magyar könyvtárosok nagy tisztelettel emlegetik RANGANATHAN nevét és műveit. Ennek jelentőségét az sem csökkenti, ha megjegyezzük e mellett, hogy lényegesen kevesebben vannak azok, akik olvassák, értik és hasznosítják is munkájukban azok elméleti eredményeit. Ranganathan műveinek, így a most 5. kiadásban megjelent *Classified catalogue code* c. művének tanulmányozása azonban jó néhány tanulsággal hasznosítható a magunk számára.

Első kiadása 1934-ben jelent meg. Azóta a kiadások során kétszeres terjedelműre nőtt. A kiadások egybevetése, tartalmá-

nak bővülése, anyagának alakulása önmagában is igen tanulságos. Nem véletlen, hogy maga a szerző bevezetésében részletesen elemzi a mű keletkezésének és az újabb kiadások létrejöttének indítékait, körülményeit és munkamódszereit a kiadások előkészítésében. A mű keletkezése a húszas évek közepére nyúlik vissza, amikor a szerző a londoni egyetem könyvtáros szakán az angol-amerikai katalogizálási szabályzatot tanulmányozta. Indiába visszakérülve értek meg gondolatai ottani könyvtári gyakorlata során. A mű első megfogalmazására osztályozási rendszerének megjelenése után került sor. A szerző módszere a „végtelen spirális” elve szerint a kérdések újabb és újabb megfogalmazásában, a rögzített eredmények felülvizsgálásában, a terminológiai tisztázásban, majd az így kimunkált anyagnak a különféle egyéb szabályzatokkal való összehasonlító tanulmányok sorozatának eredményeként végrehajtott korrekciókban, pontosabb átfogalmazásokban, definíciókban és az anyag szükséges átrendezésében rejlik. A szerző a szanszkrit hagyományokra támaszkodó sutra-stílusban, aforizma-szerűen fogalmazza meg alapszabályait.

A mű új kiadásában külön hangsúlyozni kell az anyag átcsoportosítását, és azt, hogy a címek sokszor új megfogalmazásban térnek vissza. A fejezetek új alá és főlérendeltségi viszonya a fejezetek új jelölésében is kifejezésre jut. A két nagybetűvel világosabban tagolt, önálló fejezetek keletkeztek. A címek átfogalmazásában egyetlen szónak is elvi jelentősége van, pl. a periodikus kiadványokról szóló fejezetben a folyóiratok egyesítésével járó katalogizálási problémákkal foglalkozó szakasz címét az előző kiadásokkal szemben nem elnyelés (absorption) hanem összeolvadás, ötvöződés (amalgamation) szóval fejezik ki. Az ehhez hasonló apró finomítások igen jellemzőek az új kiadásra. Jelentkeznek természetszerűleg művében a könyvtári és dokumentációs munka során kialakult modern problémák is mint új fejezetek, új bekezdések. Így szól a megjelenés előtti katalogizálási problémáiról, a folyóiratok kivonatolásának szabályairól, a mikromásolatok, az audio-vizuális anyagok katalogizálásáról stb. Művének 5. kiadása hat új fejezettel (A szimmetria törvénye. A könyvtári katalógusok fizikai formái. A központi katalógusok. Homonimák a szakmutatók rendszőiben. Tárgyszó fajták. Nem hagyományos dokumentumok) bővült. Az elvi fejezetek előbbre, a formai kérdések tárgyalása hátrább került a fejezetek sorában. A problémák külsőleg és tartalmukban rendeződtek, a tények és

szabályok felsorakoztatása mellett kibontakoznak az elméleti megfogalmazások.

A könyvtártudomány általános törvényeiből kiindulva vizsgálja a katalógizálás általános érvényű szabályait, értelmezésüket és a kérdésekkel kapcsolatos egyes törvényszerűségeket, mint pl. az elfogulatlanság, a szimmetria, a takarékoság, a helyi variációk és a különféle szabályzatok egymásba való átszivárgásának (ozmózisának) törvényeit.

A katalógusok problémái közül külön tárgyalja a könyvtári katalógusok, a központi katalógusok, a dokumentációs címjegyzékek és a bibliográfiák, továbbá a szakkatalógus, a tárgyszó-katalógus és a szótárkatalógus kérdéseit.

A személynevek elemzésével foglalkozó fejezetekben kitér a különféle, nem-európai (ázsiai, arab, izlám, ind stb.) nevek sajátosságaira is, bőségesen sorol fel példákat, sőt jegyzékeket közöl. Egyik fejezetében a leggyakoribb rövidítések (utónevek, földrajzi nevek, általános rövidítések stb.) felsorolási is megtalálhatók. Ily módon az elméleti megfogalmazások és a gyakorlatilag hasznosítható szabályok és összeállítások szoros egységben jelentkeznek az egyes fejezeteken belül.

A szerző a betűrendes szerzői és betűrendes tárgyi katalógus szabályait is egységben szemléli. Kifejti a katalógizálás törvényeit, az általános irányelveket, fejlődésének problémáit és a terminológia kérdéseit. Tárgyalja a „szerzőség konfliktusát”, a személynevek és egyéb nevek besorolásának, az utalások és az indexekbe való besorolás problémáit. Foglalkozik az egyes kiadványfajták (egykötetes, többkötetes, gyűjteményes és sorozati művek és a periodikus kiadványok) katalógizálásával. A könyvek és a periodikus kiadványok központi katalógusainak, a nemzeti bibliográfiák címlírásainak, továbbá a periodikák indexelésének és kivonatolásának kérdéseivel. Utolsó fejezeteiben az őnyomtatványok és a nem könyv jellegű anyagok katalógizálását tárgyalja. Függelékében a katalógizálási szakkifejezések angol és hindi szójegyzékét, a mű bibliográfiái hivatkozásait és tárgyszavas indexét adja.

Meg kell említeni végül, hogy a szerző műve új kiadásának átdolgozását munkatársával 320 munkaóra alatt végezte el. Ez az adata önmagában is sokat mond Ranganathan alkotó módszeréről. Elméleti és gyakorlati szempontból érdeklődésre méltó részletein felül számunkra a mű állandó, következetes továbbfejlesztésének módszere szolgálhat fő tanulságul.

Paupié, Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. Band II.: Die zentralen pressepolitischen Einrichtungen des Staates. Wien—Stuttgart 1966. Braumüller, 3, 200 l.

PAUPIÉ alapvető műve — az 1848 utáni osztrák sajtótörténet első tudományos rendszerezése — eredetileg két kötetre volt tervezve. Az első még 1960-ban megjelent,¹ és az általános sajtófejlődést, a sajtójogi vonatkozásokat, végül a sajtó megosztásának háttérét képező osztrák pártpolitikát tárgyalta, majd részletes képet adott a bécsi sajtóról, annak legfontosabb orgánumait monografikus ábrázolásokban mutatva be. A második kötetnek a vidéki sajtóról, a hírgyűnésekről és a hivatalos sajtótájékoztató és irányító szervekről kellett volna szólnia. De munka közben az anyag szétfeszítette az eredeti kereteket és így a most hozzánk érkezett 2. kötetet szerzője kizárólag az 1848-tól máig tartó korszak osztrák állami sajtópolitika intézményeinek és szerveinek, az ő meghatározásának szavait használva „a pozitív sajtópolitika műszereinek” szentelte. A vidéki sajtó története egy később megjelenendő harmadik kötet tárgya lesz.

Paupié hű maradt eredeti alapfelfogásához és a mai német sajtótudomány fogalmi meghatározásaihoz; a sajtó mint aktuális tudattartalmak közlő eszköze, ugyanakkor mint véleményformáló és irányító tényező jelenik meg nála. Megmarad eredeti célkitűzésénél is, amely pedig a mű fejlődését figyelve ma már inkább túlszerűnek látszik: csupán tudományos segédeszköznek számla a könyvet, előmunkaként a még meg nem írt teljes osztrák sajtótörténethez.

Ezen a legjobb német hagyományokhoz csatlakozó „Grundriss”-igényen valójában már túljutott a szerző. Egy még teljesebb szintézisnek mindenestre legalább a vezető szempontjait megadja. Nemesak az anyaghoz vezet el és nem csupán körvonalakat vázol fel. Ilyen vezető szempont a jelen kötetben a pozitív sajtópolitika kialakulása és fokozatos megvalósulása, ami jellemzi a negyvennyolc utáni kort az azt megelőző kizárólag negatív állami szemlélettel szemben, amely a sajtó kezelésében jóformán csak rendőri feladatot látott. 1848-ban változik az állam, a császári udvar magatartása a sajtóval szemben, mint ahogyan a sajtó maga is megváltozott. Tudatára ébredt tényközlő feladatán túl véleményformáló és irányító szerepének is. Míg az addigi állami sajtóirányítás aktívabbá tételét legfeljebb a külpolitika vonatkozásában kísérte némi siker (meg, hozzátehetnénk, talán a magyar sajtó Habsburg-szempontú

aktivizálásáról folyt több vita a kormánytényezők körében, mint amennyi eddig nyilvánosságra került) — addig a forradalom éve megérlelte a sajtó belpolitikai fontosságának belátását is. Felállították az ausztriai lapok figyelésére és irányítására hivatott *Centralbureau*-t. De az új intézmény igazi kiépítése elmaradt, mert a forradalmat levették, s így nem volt akadálya a rendőri módszerekhez való visszatérésnek.

1852-ben létesült a *Pressleitungscomité*, amely a belpolitikában megint a régebbi fegyverekre szorítkozott, cenzúrával és gazdasági nyomással fegyelmelte az ellen-szegülő orgánumokat. A külpolitikában azonban már nagyvonalúbb kampányt kezdett: újságírók és lapok rendszeres irányított információján keresztül törekedett a fenyegetett osztrák hatalmi pozíciók megerősítésére a Német Birodalom keretében.

Solferino és Villafranca után a BACH-korszaknak ez a politikája végleg csődbe került. A kormányzat levonta a tanulságot, figyelmét a belpolitikára vonta össze, a központi sajtóhatóságot *Pressleitungs-bureau* névvel 1860 decemberében újjáalakították. További fordulatot hozott a kiegyezés. Emelkedett a sajtópolitika aktivitása a nyugati nagyhatalmak és a balkáni államok irányában, ugyanakkor belpolitikai vonatkozásban a nemzetiségi helyzet figyelése és aktív befolyásolása lett a másik főcél. Ezekkel a feladatokkal alakult az 1867-ben felállított *Pressdepartement im Ministerratspräsidium*, voltaképpen az osztrák-magyar államszerződés alapján újonnan létesült közös külügyminisztérium III. Osztálya. (*III. vagy Pressdepartement.*) Az új hivatal az osztrák belügyminisztérium keretében meghagyott (de jóformán csak a hivatalos *Wiener Zeitung* és társai kezelésére korlátozott hatáskörű) sajtóosztállyal éppolyan fokon tartotta a kapcsolatot, mint a külföldi (a diplomáciai hálózatba épített) sajtóreferensek jól szervezett együttesével és mint az új magyar minisztérium (miniszterelnökség) sajtóosztályával, amelynek első vezetője, LUDASSY-GANS Mór a bécsi sajtóhatóság aktáiban is ismételtelen szerepel. A külügyi sajtóosztály magyar kapcsolatai — a dolog természeténél fogva — ettől az időponttól az első világháború végéig a legelénkebbek. A *III. Departement* (amelyet a későbbiek folyamán legtöbbször a *Literarisches Bureau* elnevezéssel illetnek) gyúleges ügyrendjét 1876-ban ANDRÁSSY Gyula gróf adta ki, mint közös külügyminiszter. Igaz, hogy ezen túlmenően PAUPIÉ adatai szerint ANDRÁSSY személyes szerepe inkább negatív volt, nem volt érzéke a hírlapokhoz és a hírlapíráshoz, az osztály régi vezetője és

nagymúltú szervezője, HOFMANN báró a nézeteltérések megamiatt, hogy ANDRÁSSY rendszeresen elmulasztotta a sajtóosztály informálását fontos diplomáciai ügyekről, le is mondott. A hivatal ügyköre fokozatosan bürokratikus ténykedésre szűkült. A továbbiakban egyébként a *Literarisches Bureau*-nak magának is volt két magyar vezetője: 1895-től kezdve néhány évig DÓCZI Lajos, 1905—1913 között KÁNYA Kálmán.

A pozitív osztrák sajtópolitika negyedik fázisa az első világháború éveire esik. A háborús sajtóirányítás szervei — *Kriegsüberwachungsamt*, *Kriegspressesequatier*, *Pressediens für die Allerhöchsten Herrschaften* — főleg a központi hatalmak szerepének, hadvezetésének, hadicéljainak védelmét és magyarázatát szolgálták szemben a nyugati hatalmak nagyhatású propagandájával. A sajtóhadiszállásnál akkreditált újságíróknak a PAUPIÉ által ismertett iratok közt levő jegyzékében csak egy magyar név szerepel: MOLNÁR Ferencé, aki mint *Az Est* tudósítója van a névsorban felemlítve.

PAUPIÉ előadásában az osztrák sajtópolitika utolsó, ma is tartó fázisa az 1918-ban alakult új polgári köztársaság érdekében folytatott propagandát és tájékoztatást veszi központi feladatának. Célja az induláskor a volt ellenség megnyerése volt, főleg a szomszédállamok Bécsellenes „resentiment”-jának feloldása. 1918-ban eredetileg két állami sajtószerv létesült: *Pressedepartement im Staatsamt für Äusseres* és *Pressestelle in der Staatskanzlei*. Ezeket központosította, majd a náci megszállás és a második világháború után az egész hivatalos sajtópolitikát újra felbresztette a *Bundespressediens*.

PAUPIÉ könyvének minden fejezetét a benne tárgyalt sajtóhivatalra vonatkozó levéltári anyag — hol csak utalás formájában megadott, hol gazdagon kivonatolt, vagy éppen teljes szövegben közölt — ismertetése és bibliográfiai áttekintése kíséri. Nem világos, miért hozza a *Pressleitungs-bureau*-ra vonatkozó forrásokat is a *Pressedepartement*-től szóló fejezet, után. Így éppen az a két fejezet látszik némileg összefolyni, amelyet pedig a világháború idejéig legfontosabb korszakhatár, az 1867-es év választ el. Részletes aktaközlési néha túl vezetnek fejezeteinek kijelölt keretén, de az Ausztrián kívüli sajtókutatás ezekért bizonyára éppoly hálás lesz, mint egyébként mindig tőmör, a logikus fonalat soha el nem engedő összefoglaló ismertetéseiért. Ilyen szempontból különösen érdekes az egykorú német sajtó vezető orgánumainak nyilván német szakemberek számára is sok újat mondó ismer-

tetése az osztrák sajtóbüro irataiból. Ezek a kis lexikon-cikkyszerű feljegyzések közlik a lapok szerkesztői és munkatársai, különösen az osztrák (benne természetesen egyben a magyar) kérdésekkel foglalkozók nevét, felfogásuk jellemzését, a lapok irányát, a mögöttük álló állami és gazdasági tényezőket, a példányszámot, a felvevő területet, az olvasóközönség összetételét stb.

Részletes bibliográfiai függelék zárja le a kötetet, valamint az I. és II. kötet együttes (de nem egybeolvasztott) mutatója.

Érdeklődéssel kell várunk a nagy alaposságú, amellel részletmegfigyeléseiben is mindig érdekes, szép előadásban megírt könyv további folytatását. Vagy folytatásait, mert a sajtó tudományos kutatói bizonyára csak örömmel fogják fogadni, ha PAUPIÉ műve anyagának és szempontjainak további gazdagodása miatt a harmadik kötetrel sem lesz befejezhető.

DEZSÉNYI BÉLA

Alexander Hyatt King két könyvéről.¹

Örvendetesen megszapordtak azok a művek, melyek az angol zenei könyvtáros gárda mindinkább erőteljessé váló munkálkodását tükrözik. Ez a csoport, mely az angol zenetudósok élvonalába tartozik, jelentős, kétirányú — zenetudományi és zenei könyvtári — tevékenységet folytat. Működésük egyrészt felöleli az angol zene valamennyi nagy korszakát, mind a történeti vizsgálatok, mind a forrásanyagok feltárásában. Másrészt fontos és alapvető dokumentumokkal gyarapítják a zenei könyvtári szakirodalmat. B. BANNER, Ch. CUDWORTH, R. J. HAYES, R. W. HUNT, V. LEACH, M. LINTON, A. N. L. MUNBY, P. MUIR, J. PEMBERTON, W. STOCK, A. P. VLASTO, J. A. WESTRUP ma már világviszonylatban is igen jelentős és ismert tagjai annak a zenetudós csoportnak, melyhez többek között Alexander Hyatt KING is tartozik. Sokoldalú érdeklődése a zenetudomány kérdései iránt, már „hivatalból” is alátámasztást nyer, hiszen A. H. KING a British Museum zenei osztályának vezetője. Régóta foglalkozik a zenetudományi kutatás periferikus kérdéscsoportjába tartozó olyan problémákkal, mint a zenemű-nyomatás, vagy a zenemű-gyűjtés története.

A *zenemű-nyomatás 400 esztendeje* című rövid összefoglalásában azon kisszámú és alapvetően fontos dokumentumoknak egyikét üdvözölhetjük, mely e tárgykörben

megjelent. A zenemű-nyomatás, mely a könyvnyomatás alapjaitól jelentősen eltér, a tárgyalt időszak alatt hatalmas fejlődésen ment keresztül. Mai ismereteink szerint a legelső zenei kiadványa a kb. 1473-ban készült, kézzel rubrikált, kettős nyomtatású, gótikus notációjú *Constance Gradual*; tőle hosszú út vezet a fa-, kő-, rézmetszésen keresztül a modern zenei nyomtatásig. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy már az ősnymatvány-korszak 270 liturgikus zenei nyomtatványt eredményez a számos egyéb, zenével illusztrált kiadványon kívül. KING könyvében a zeneműnyomatás legfontosabb állomásait tárgyalja felkülönös tekintettel a német, olasz, francia, angol és holland nyomdatermékekre, de az áttekintés az amerikai zenei nyomtatás kezdeti időszakára is kiterjed. A kis és igen hasznos könyvecskét a benne levő számos szép illusztráció csak vonzóbbá teszi.

KING másik könyve a *Néhány angol zenemű-gyűjtő 1600–1900 között* a maga nemében eddig páratlan mű. Mind a mai napig az egyetlen olyan összefoglaló írás, mely — ha egy országon, Anglián belül is — egy eddig teljesen feltáratlan kérdéssel foglalkozik. A kötet KING Sanders-i felolvasásait tartalmazza. A források és alapelvek sommás tisztázása után a mű négy nagy korszakra bontja a vizsgálatot. Az első korszak kb. 1600–1799-ig, a STUARTOK és GYÖRGYÖK korára, a második 1800–1849-ig a nagy GYÖRGYÖK és kisebb viktoriánusok, a harmadik a nagy viktoriánus aranykor idejére 1850–1899 között, végül a negyedik a huszadik századi periódusra tagolódik. A négy nagy fejezetet két függelék egészíti ki. Az egyik a Royal Music Library — mely többek között a HÁNDEL-kéziratokat őrzi — gyűjteményének rövid történetét, valamint Frederic NICOLAY-nek, CHARLOTTA királynő zenei könyvtárosának munkásságát tárgyalja. A másik függelékben KING kronologikus táblázatok formájában ismerteti a 18–20. századi és anonim angol gyűjtőket, vagy gyűjteményeket. E fejezet, az érintett korok legfontosabb dokumentumai, az árverési és könyvkereskedői katalógusok alapján készült. KING könyvében fel-

¹ KING, Alexander Hyatt: *Four hundred years of music printing* London, 1964, British Museum. 48 p. 2 t.

KING, A. H. *Some British collectors of music, c. 1600–1960*. Cambridge, 1963, Univ Press XVI, 178 l. 4 t. 150. pp.

használ minden, — többségében igen nehezen — elérhető forrást és ezeket érezhetően nagy szeretettel, gondnal és odaadással tárja fel. A zenei magángyűjtemények sorsára, azok fejlődésére vonatkozóan szá-

mos lényegre ható megállapítása van, melyek általános és fontos értékűek, mind zenetudományi, mind könyvtári vonatkozásban.

PETHES IVÁN

BIBLIOGRÁFIÁK

Gábor Imréné: Kommunista röplapok bibliográfiája. 1919—1944. 1—2. Bp. 1965, MSzMP Párttörténeti Int., Kossuth Kiadó soksz. 535 l.

A két kötetes 1316 tételt magában foglaló bibliográfia értékes forrásanyag, fontos kortörténeti dokumentumgyűjtemény a tudományos kutatóknak és az olvasóknak. Az 1919 és 1944 között illegálisan kiadott röplapok komoly segítséget nyújtanak a párttörténet tanulmányozásához.

A két kötetes mű négy fejezetre oszlik: 1. az illegális kommunista mozgalom röplapjai 1919—1944. 2. egyéb forradalmi munkásszervezetek röplapjai 1925—1929. 3. a hitlerellenes antifasiszta harc röplapjai 1942—1944. 4. az úgynevezett Függetlenség az viszonylag kis számú röplap-anyagot tartalmazza, amelyek szorosan nem tartoznak a magyarországi mozgalomhoz, de azokkal mégis összefüggnek. A röplapok tematikája igen változatos, a Kommunista Magyarországi Pártja és a forradalmi munkásszervezetek felhívásait kiáltványait tartalmazza az ország különböző társadalmi rétegeihez az ország sorsát érintő legégetőbb problémákról.

A gyűjtemény nem teljes, mert sok illegális kiadvány megsemmisült a harcok során. GÁBOR Imréné azonban a Párttörténeti Intézet Archivumának anyagát kiegészítette az Országos Széchényi Könyvtárban, a Legújabbkori Történeti Múzeumban, a Hadtörténeti Múzeumban és a Fővárosi Levéltárban található röplapok, röpiratok adataival.

Az egyes fejezeteken belül a röplapok, a közrebocsátó szervek szerint a megjelenés sorrendjében követik egymást, ezen belül pedig abc-rendben vannak sorolva.

A könyvtári szabályoktól eltérően a szerző a megszólítást tekintette címnek, mivel azonban a megszólítás több röplapnál ugyan az, ezért az egyes tételek közlik a röplap első sorait is, amennyiben az első sorokból nem világos a röplap fő mondanivalója, rövid annotáció következik.

A címleírások után az impresszumadatok, a röplapok jelzetei és a lelőhely megjelölése következik.

A tájékozódás megkönnyítését magyarázó jegyzetek és mutatók szolgálják.

Egy tárgy, illetőleg téma mutató, rajzos röplapok mutatója, egy helymutató, mely vidéki városok mellett budapesti utcákat, a reket és vendéglőket is jelöl, melyek egy-egy fontos gyűlés, tüntetés színhelyei voltak.

A jól olvasható szöveg az egyes tételek helyes elosztása és az izléses címlap a Kossuth Könyvkiadó Sokszorosító Üzemének jó munkáját dicséri.

GÁBOR Imréné alapos, nagy körültekintéssel, szakmai felkészültséggel és gondnal végzett műve első ízben publikálja az ellenforradalom korának röplapjait a bibliográfia ilyen értelemben is úttörő jellegű.

MUNKÁCSI PIROSKA

List of current—serials. The John Crerar Library. 5. ed. Chicago, 1965. VI, 286 l.

A John Crerar Library kurrens folyóiratainak jegyzéke a könyvtárba járó 12 000 cím közül kb. 9000-et sorol fel. A két szám közti különbség abból adódik, hogy a szerkesztők általában eltekintettek az állami hivatalos kiadványok és az adminisztratív jellegű periodikumok adatainak közlésétől. A katalógusban szereplő folyóiratok elsősorban a természettudományok, illetve az alkalmazott tudományok területéről valók.

A betűrendes jegyzék a címek mellett a raktári számokat és az állományadatokat közli. Utóbbiak nemcsak az adott évre vonatkoznak, hanem a közölt tételnek a könyvtárban meglévő állományát tükrözik, mégpedig igen világos és áttekinthető formában. Érdekes az, hogy a kiadvány nem tünteti fel az egyes periodikumok megjelenési helyét, de még az országát sem. Erre csupán akkor kerül sor, ha több azonos címet kell egymástól megkülönböztetni.

Külön kell szólni a katalógus szép külső kiállításáról: modern spirál kötéséről, kifogástalan nyomásáról, áttekinthető beosztásáról, amely a használatát is nagymértékben megkönnyíti. A kiadvány mind tartalmi vonatkozásban, mind pedig a formai megoldások szempontjából értékesnek, sőt példamutatónak mondható.

NÉMETH MÁRIA

Munkácsy Piroska: Az 1961 és 1962. évi grafikai plakátok és metszetek. Budapest 1965, 433 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 62.)

A modern képzőművészettel foglalkozó kutatás részére lényeges kiadvánnyal jelentkezik az Országos Széchényi Könyvtár, amikor közrebocsátja azoknak a grafikai lapoknak kataszterét, melyek kötelesepéldányaként 1961–62-ben kerültek a Könyvtár gyűjteményébe. Jelentőségét az adja meg, hogy lehetővé teszi ennek a hatalmas gyűjteménynek áttekintését, amelynek művészettörténeti feldolgozása, egy ilyen összeállítás nélkül, az anyag természeténél fogva szinte lehetetlen, vagy legalábbis körülményes. A könyv megjelenése tehát kiindulást biztosít minden, e problémakörrel foglalkozó tudományos munkának.

A kiadványt e szempont alapján vizsgálva és értékelve, egyetértünk a szerkesztés féltelével. MUNKÁCSY Piroksa a gyűjteményt az ETO rendszere alapján bontotta szakcsoportokba, ami a művészettörténeti kutatás részére egy kidolgozott, precíz tematika érvényesülését biztosítja. Nem akarjuk azt állítani, hogy a tematika általános kiindulása a művészettörténeti munkának, de feltétlenül helyes az adott anyagban, mert a szakcsoport itt egyúttal műfaj-meghatározást is jelent. A plakátoknál ezt az összeállítást szinte problémamentesen lehetett érvényesíteni, mert a plakátnál a tematika az alkotás rendeltetését, létrehozásának célját is jelöli. Így tehát a szakcsoportban megnevezett tematika és a plakát témája egybeesik.

A publikálásra kerülő másik csoportnak, a metszeteknek ez a besorolása már problematikusabb, mivel műfajilag nem tartozik az alkalmazott grafika körébe és ezért létrejöttét sem egy adott tematika határozta meg. Az ETO rendszere bár itt is lehetővé teszi a tematikus elrendezést, de hogy ez mennyire nem ad biztos eligazítást a műre vonatkozóan, néhány példával illusztráljuk. Így pl. az öszt, az alkonyt, a hóvihart bemutató képek vajon műfajilag nem tájképek-e, — szinte bizonyosan odatartoznak a művészettörténeti feldolgozás szempontjából — míg az adott rendszerben a művészi ábrázolás egyéb tárgyaihoz (762 : 7.049) kerültek. Vagy az úttörőtábor bemutató rézkare valóban a munkaábrázoláshoz kapcsolható, mint ahogy a könyv besorolja, vagy inkább életkép? Ugyancsak itt találjuk a paraszasszonyt vagy a nápolyi halászok utcáját ábrázoló rézkarcot, míg lehet, hogy műfajilag az első emberábrázolás, a második pedig városképábrázolás.

Itt tehát tematikán alapuló pontos

műfajmeghatározást nem adhatunk, illetve adhatunk, de igen sok a hibalehetőség. Mint szerkesztési elvet itt is elfogadjuk az ETO rendszerét, mert tudjuk, hogy ilyen hatalmas anyagnak megközelítőleg leghasználhatóbb összeállítását biztosítja, azonban nem tartjuk azonos értékűnek az alkalmazott grafikában elérhető precizitással.

A szerkesztés az egyes szakcsoportokon belül azután betűrendben közli a tételeket. A rézkare anyagánál ez az összeállítás teljesen egyöntetű, mivel a sorrend meghatározója az alkotó, így a betűrendezés művésznév szerint történik.

Nem ilyen tiszta a plakátanyag sorrendisége, mivel részben a művész neve, részben, amikor név nincs, a plakát címe adja az alfabetikus egymásutániságot. Ezzel a kettősséggel logikailag nem értünk egyet. Véleményünk szerint a cím szerinti betűrendet kellett volna egységesen végigvinni. Feltétlenül lényeges a művész nevének feltüntetése, de nem sorrend meghatározóként, hanem a méret vagy az annotáció után. Hiába különíti el a tipográfia a művész nevével azzal, hogy kiemeli a tükörből, a szerkesztés elvileg azonosan kezeli a címet és a művészt. Ha a szerkesztés a művész nevével akarja mindenképpen a betűrend meghatározójaként venni, akkor azokat a plakátokat, melyeknél nincs feltüntetve a készítő neve, együttesen a név nélkülieknél kell felsorolni. De a kettőt — címet és művészt — keverni, nem helyes az összeállítás logikai rendje szempontjából.

E kérdésnél jutunk el a könyv végén levő betűrendes mutatóhoz. A kiadvány bevezetőjeként közölt Útmutató szerint itt a „szerzők nevét, a grafikusok nevének feltüntetése nélkül kibocsátott plakátok címét, a címlírásban szereplő konkrét személy- és helyneveket” találhatja meg az olvasó. Ezt alapul véve a mutató megvizsgálásához, a következőket állapíthatjuk meg. A mutató igen helyesen a könyv teljes névanyagát magában foglalja. Ez egyúttal lehetővé is tette volna az általunk fentebb javasolt megoldást, ami szerint a művész nevével nem vesszük a tételek sorrendiségénél irányadónak, hiszen a művész a mutató alapján úgyis visszakereshető a szövegben. Így nyugodtan tartható a címszerinti felsorolás, anélkül, hogy a művész neve elszikkadna.

Azonban a mutató összeállításánál nem értünk egyet azzal, hogy a tételek címe szempontjából nem közöl teljes anyagot. Ez tulajdonképpen visszatükröződése annak a hiányosságnak, amit a sorrendiségénél a művésznév és a cím összekeveredése okozott. Így azután a könyvet felhasznál-

náló kutatónak le kell mondani arról, hogy tárgyi szempontból is teljesnek vegye a mutatót, pedig sok esetben éppen ez segítené a munkáját. Ugyanakkor ebben sem következetes a mutató megszerkesztése, mivel bőven akad olyan tétel, mely szerzője és címe szerint is mutatózó van. Helyesebbnek tartottuk volna, ha a mutatózás nemcsak a név, hanem a címek szempontjából is teljességre törekszik. Ez természetesen csak a plakát anyagra vonatkozik, a metszeteknél elegendő a művész nevének mutatózása, amit a bevezetőben kellőképpen indokolni lehet.

A mutató hibájának tartjuk azt is, hogy hivatkozási számként az ETO számrövidítést adja meg. Ez a tétel visszakeresését igen megnehezíti. Helyesebb lett volna — az ETO számának megadása mellett — a könyv oldalszámának jelölése is. A mutató mindig az adott könyv segédeszköze, annak használatát van hivatva bizonyos szempontok alapján megkönnyíteni, ezért tartjuk helyesnek az oldalszám kivétlését.

E néhány probléma felvetését szükségesnek tartottuk, de hangsúlyozni kívánjuk, hogy a szerkesztés alapelveivel egyetértünk és a kiadványt rendkívül fontosnak tartjuk a művészettörténeti kutatás részére.

DÁVID KATALIN

Bücherkunde Ostdeutschlands und des Deutschtums in Ostmitteleuropa. Bearb. von. Heinrich JILEK, Herbert RISTER, HELMUTH WEISS. Köln—Graz, 1963, Böhlau Verlag, XXXVI. 560 l. (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 8.)

A marburgi J. G. Herder-intézet kiadásában megjelenő sorozat bibliográfiai kötete válogatott bibliográfiát ad témájáról, a lehetőség szerint a legújabb irodalmat (könyvet és folyóiratcikket egyaránt) közli, így már múlt századi munka meglehetősen kevés akad benne, forráskiadványokon túlmenően, s nagyjából az 1950-es évek végéig terjedt a feldolgozás. A lehetőleg rövidített címfelvételű, és a ritkább nyelvek esetében a cím német fordítását is közlő címfelvételek területi elrendezésben kerültek be a bibliográfiába, azon belül pedig nagyjából általános szakrendszerben. Az általános munkák után előbb az egyes szorosan vett kelet—német tartományok anyagát közlik (Nyugat- és Kelet-Poroszország, Pomeránia, Kelet-Brandenburg és Posen-Poznań, Szilézia), utána pedig az egyéb területek németjeire

vonatkozó anyagot (szudéta-vidékek, Szlovákia, Posen-Poznań és Lengyelország, balti államok, Észtország és Lettország együtt, Litvánia). Ezeket a főfejezeteken belül a mindig megismétlődő fejezetbeosztás az általános munkákat tárgyalja (bibliográfiák, kézikönyvek), azután a honismereti vagy földrajzi irodalmat (még geológiát is), településtörténetet, néprajzot. Utána következnek a történeti segédtudományok, a historiográfia, forráskiadványok, őstörténet, azután általános történet (nagyobb anyag esetén korszakokként tagolva), gazdaság és társadalomtörténet (ugyancsak a legtöbb esetben alfejezetekre bontva a gazdasági élet egyes ágai szerint), azután jog, közigazgatás, hadsereg, egyháztörténet, kultúra és szellemi élet (külön a közoktatás története, a tudománytörténet, képzőművészet, zene, színház, sajtó, nyelv, irodalom alfejezetekkel). Végül a helytörténet (egyes főfejezeteknél családtörténet) zárja a fejezetek sorát. Az egyes fejezeteken és alfejezeteken belül sem betűrendet használnak az összeállítók, hanem — véleményünk szerint igen helyesen — logikai és fontossági sorrendet. A közel 150 oldalas név- és helynévmutató, amely nagyobb címszavaknál analitikus és a kurrens számozásra utal, jól tájékoztat. A helynevek esetében az idegen névnél utal a német elnevezésre, kár, hogy a címszó maga nem közli az egyéb nyelvű alakokat.

A nagyon precíz, gondosan és szépen szerkesztett kötet összesen 7636 címszót közöl — voltaképpen igen keveset, hiszen a kelet-európai országok németisége esetében az illető országok egészére vonatkozó fontos irodalmat is felveszik. Különösen kevés az angol nyelvű anyag (pl. nem vették fel a Cambridge History of Poland két kötetét). Magyar vonatkozást közvetlenül nem kérhetünk számon, hiszen a kiadó Intézet felfogása szerint Magyarország már Délkelet-Európához tartozik. Szlovákiával kapcsolatban azonban akad magyar anyag is, de furcsa, hogy Kosáry nagy bibliográfiája hiányzik, a Tóth Zoltán-féle megvan (a szerkesztő nevének feltüntetése nélkül). A magyar címek pontos írása és fordítása feljogosít arra a reményre, hogy a lett, észt vagy litván címfordítások is jők. (Bár a magyar anyagban is akad pontatlanság: 5744. a Magyar történelmi emlékek. Diplomáciai emlékek sorozatot Denkmäler der Diplomatiknak fordították). Persze végeredményben nem a magyar történelmi anyagban való tájékoztatást várjuk ettől a bibliográfiától. Ami viszont eredeti célját illeti, tehát, hogy elsősorban a kelet-európai terület németiségéről nyújtson

tájékoztatót, ennek a feladatnak a könyv általában megfelel. Annotációk nincsenek sehol, s így fasiszta fertőzött anyag is található (F. HRUŠOVSKÝ szlovák története pl. 5753. sz.), a kiadás helye és éve az egyetlen óvatosságra intő támpont az ilyen esetekben. Tehát bizonyos óvatossággal és annak a tudatában, hogy a legfrissebb anyag hiányzik, a nyugati nyelvű pedig gyér, a könyvet tudományos könyvtáraink kutatói nyilván nagy haszonnal forgathatják.

NIEDERHAUSER EMIL

Saginati, Liana—Calcagno, Giacomina: La collezione dantesca della Biblioteca Civica Berio di Genova. Presentazione di Giuseppe Piersantelli. Firenze, 1966. Olschki. 506 l. XIX t. (Biblioteca di Bibliografia Italiana, XLVI.)

A *Bibliofilia* mellékleteként jelennek meg 1923 óta a firenzei Olschki kiadásában a *Biblioteca di Bibliografia Italiana* kötetei. A sorozat eddig közreadott 50 kötetével felöleli az olasz irodalom számos jelentős területét. V. MONTI, V. ALFIERI, G. LEOPARDI, G. PARINI egész életművét bemutató bibliográfiai nemzetközi hírnévretettek szert, de jelentős a sorozat többi tagja is, közöttük két olyan könyvtári segédlet, mint a nálunk is jólismert G. FUMAGALLI: *Vocabolario bibliografico* és O. PINTO: *Le bibliografie nazionali* c. kötet. E nagyműltű sorozatban mutatták be kiváló olasz könyvtárak több jelentős olasz könyvtár ritkabecsű állományát, kódex és ősnymotvány gyűjteményét is.

SAGINATI és CALCAGNO munkája a genovai „Berio” városi könyvtár híres DANTE-gyűjteményét mutatja be pontos bibliográfiai leírásokban, szükségszerű elemzésekkel, jelezve minden esetben a kötetek provenienciáját s feltüntetve azokat a legnevesebb szerzőket, akiknek munkájában az adott műre utalás történik, vagy ahol a mű részletes leírása megtalálható.

A Biblioteca Civica Berio DANTE-gyűjteménye három különböző magánkönyvtár összevonásával jött létre. Legjelentősebb ezek közül az angol eredetű Evan MACKENZIE-gyűjtemény, amelyben a *Commedianak* nem kevesebb, mint 350 kiadása volt meg s amely 1939-ben adományozás révén került Genova tulajdonába. A város az értékes adományt 1958-ban adta át a Berio könyvtárnak.

A. BEER neves bibliofil DANTE-gyűjteménye a második világháború után

vétel útján került a könyvtárba. Jelentősége abban áll, hogy a dantológia egyik legfontosabb gyűjteménye Itáliában, amit legjobban igazol a következő adat: a *Divina Commedia* 518 kiadása van meg állományában (a legrégebb 1477-ből való). Ehhez a gazdag anyaghoz 226 olyan mű tartozik, amelyből 144 a *Divina Commedia* fordításait tartalmazza. A monografikus részt 3500 DANTERŐL szóló, folyóiratban s különlenyomatokban megjelent tanulmány egészíti ki.

Két kódex közül az egyik papírra, humanista minuszkulával írt, miniált, XV. századi, 281×184 cm méretű, 244 lapból álló kézirat, mely a *Commedia* szövegét tartalmazza. Egykor a genovai Durazzo GIUSTINIANI családi könyvtárnak volt a része. A másik kódex hártýára írt, 250×190 cm méretű, 162 lapból álló szövege a *Commediának*, 1454-ben készítették. E gótikus minuszkulákkal írt s gazdagon miniált kódex korábban ugyancsak a Durazzo GIUSTINIANI családé volt.

A *Commedia* ősnymotvány-példányai a velencei Vindelino da SPIRA (1477), a firenzei Nicolo di LORENZO (1481), a velencei Ottaviano SCOTO (1484), a breisciai Bonino de BONINI (1487), a velencei Bernardino BENALI és Matteo CODECÀ (1491), az ugyancsak velencei Piero di PIASI (1491), CODECÀ (1493) és Piero QUARENZI (1497) nyomdájából valók. E felsorolás azt jelzi, hogy a *COMEDIA* létező 15 ősnymotvány-kiadása közül 8 van meg a Berio könyvtár állományában.

A XVI. századi összes „biztos” kiadások a könyvtárban megtalálhatók. A XVII. században DANTE az irodalmi érdeklődés háttérébe került, de a XVIII. században valósággal „újra felfedezték”. A „la fortuna di DANTE” igazi kibontakozása azonban a XIX. század s ez a tény a könyvtár állományában is tükröződik: a *Divina Commedia* a múlt században négyszáznál több kiadásban jelent meg, amelyből a Berio könyvtárban csak 40 kiadás hiányzik.

A szerzők a két kódex leírása után az *Opera Omnia*-kat, majd az antológiákat, a *Commedia* kiadásait, DANTE kisebb munkáit, majd a fordításokat mutatják be.

A kitűnően szerkesztett és igen szép kiállítású bibliográfiának DANTERŐL szóló részében az egyes tételek a szerzők betűrendjében sorakoznak. Tárgyszómutatója nincs a vaskos kötetnek, ami a DANTERŐL szóló irodalom 2679 tétele között a keresést felelt megnehezíti.

Magyar szempontból — nem a szerzők hibája — az egyébként gazdag gyűjteményt fogyatékosnak kell tekintenünk. A *Divina Commedia* fordításai között 31 angol, 22

német, 7 latin, ugyanannyi spanyol, 6 holland és sok másnyelvű fordítás szerepel. A magyar fordítások közül sajnálatos módon csak Cs. PAPP József prózai átírása található a nagy mű első részéből. (Kolozsvar, 1896.) Hiányzik CSÁSZÁR Ferenc, SZÁSZ Károly, hiányzik BABITS...

A DANTE-ről szóló irodalmi felsorolásban már több magyar nevet találhatunk ARANY Jánostól KASTNER Jenőn át TERNAY Kálmánig de itt is hiába keressük PÉTERFY Jenő, FÜLEP Lajos, SALLAI Géza, MELLER Péter, KARDOS Tibor és még sok neves dantológus tanulmányát, hiányzik a kisebb művek fordításai közül JÉKELY Zoltán, RÓNAI Mihály András, KÉPES Géza és DANTE többi magyar fordítójának a neve. Úgy vélem, az ilyen hiányosságokban mi, magyarok is hibásak vagyunk. A kis népek kultúrájának eredményeit sokkal inkább maguknak a kis népeknek kellene a világ tudomására hozni s eljuttatni minden fontos helyre. DANTE vonatkozásában a genovai Berio könyvtárt ilyennek kell tekinteni.

TOMBOR TIBOR

Mestra di codici ed edizioni dantesche.

(20 aprile — 31 ottobre 1965.) Catalogo I. Comitato Nazionale per la celebrazione del VII. centenario della nascita di Dante. Firenze, 1965. R. Sandron. 278 l. XXVI t.

DANTE Alighieri születése 700. évfordulóját világszerte a nagy költőt megillető fényvel és méltósággal ünnepelték meg. Akadémiák és irodalmi társaságok nemes vetélkedésében is kimagaslott a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale-ban szervezett rendkívül gazdag jubileumi DANTE kiállítás. Szervezőbizottságát köztársasági elnökkel rendezettel már 1964 tavaszán létrehozták. E bizottság tagjain kívül a kiállítás munkáiban való közreműködésre 12 jeles külföldi dantológust is meghívtak, közöttük hazánkfíat KARDOS Tibort. A nagyszabású kiállítás gyakorlati megvalósítását N. MAZZARACCHIO, a Direzione Generale delle Accademie e Biblioteche elnöke, F. BARBERI bibliográfiai főfelügyelő és E. CASAMASSIMA, a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale igazgatója irányításával szűkebb bizottság végezte el.

A kiállítás — mint az ismertetett katalógusból megállapítható — jelentőségében a korábbiakat messze felülmúlta azért, hogy a kiállított anyag provenienciáját illetően kiterjedt egész Itáliára, kizárta azonban a külföldi értékeket.

E nemzeti jellel nem kívánta elhomályosítani DANTE világirodalmi jelentőségét,

éppen ellenkezőleg, olasz részről az a szándék jutott ezzel kifejezésre, hogy a külföldi DANTE kiállításokat az ott őrzött jelentős, ritkabeccsű DANTE címéliumok körül kell kialakítani, jelezve, hogy DANTE-t olyan költőnek tekintik a világ, „cui mundus est patria”.

A kiállítás célja ezen túlmenően az volt, hogy kifejezze a DANTE iránti évszázados érdeklődést, megbecsülést nemcsak a tudományos kutatók, nemcsak a magas képzettségű irodalmárok, de a különböző társadalmi rétegek részéről is éspedig Itália egész területére vonatkoztatva. Másrészt: a kiállítás nemcsak a szakértők számára legyen élmény a maga finoman megfogalmazott mondanivalójával, hanem az „italiano comune”, az átlagkultúrájú olasz s a Firenzében megforduló idegenek számára is.

A 400 kiállított dokumentumnak közel a fele — 192 tétel — kódexből állt.

A kiállítást egy „eszmei DANTE-könyvtár” vezette be, állománya olyan korabeli művek voltak, amelyekből DANTE idézett, amelyeket tehát olvasnia kellett.

Dante „Commedia”-jának legrégebbi datált kódexét (1336) a toszkán, umbriai, casentinoi példányok, a romagnai, velencei, bergamoi, nápolyi átírások követik.

A kiállítás kódex-érdekességei közt is figyelemre méltó volt a *Commedia* legrégebbi latin fordítása a XIV. sz. közepéről; a hexameteres fordítás a *Commedia* legrégebbi, 16. századi francia fordítása.

A kódexeket a DANTE-ről szóló irodalom, TASSO postillái, LEOPARDI, CARDUCCI, PASCOLI, d'ANNUNZIO DANTE versei követték. A kiállításnak ezt a részét A. GRAMSCI híres füzetsorozatából a XIII. Quaderno zárja le, az *Il canto decimo dell'Inferno* c. tanulmányával.

Az *editiones principes* sort egy római ösnyomtatvány — *Lactantii Firmiani de divinis institutionibus*, SWEYNHEIM, 1468 — nyitotta meg, amelyben az *Inferno* (XXIV. 106—11.) két terzinája található. Kiállították természetesen a híres foligno *editio princeps*et is (Giovanni NUMEISTER, 1472), s a *Commedia* következő évszázadokból származó legszebb nyomtatott példányait, az 1472. évi mantovai, az 1477. évi nápolyi, az 1478. évi milánói, Aldus MANUTIUS 1502. évi s az 1555. évi velencei kiadást is, amely a *Commedia* cím mellett először használja a „Divina” jelzőt. A sort a G. DORÉ által illusztrált 1861—8. évi francia kiadás s még néhány érdekes dokumentum zárta le.

A költő *Vita Nuova* c. művét hat, a *Le Rimet* öt, az *Il Convivio*t, a *De Vulgari Eloquentia*t három-három, a *Monarchiá*t

négy kiadvány képviselte. Ezt követően a kiállítás rendezői az olasz nyelvű összes műveket mutatták be, majd a fordítások következtek. E sort méltó módon zárta le a KARDOS Tibor gondozásában 1962-ben megjelent *Dante összes művei* címet viselő igen szép kötet.

A kiállítás minden vonatkozásban kitűnően megfelelt a bevezetőben vázolt célkitűzéseknek: egybe tudta fogni a dantei humanizmus végtelen horizontját a nagy költő és halhatatlan remekművei minél mélyebb megismerésére.

TOMBOR TIBOR

TARTALOM

<i>Mezey László</i> : A latin írás magyarországi történetéből. II. Az írásgyakorlat kettéválása.....	205
<i>Csapodi Csaba</i> : Az úgynevezett „Liber de septem signis”. Kyeser „Bellifortis”-ának budapesti töredékéről — Das sogenannte „Liber de septem signis”. (Ein Buda- pester Fragment des „Bellifortis” von Kyeser)	217

KÖZLEMÉNYEK

<i>Jakó Zsigmond</i> : Erdély és a Corvina.....	237
<i>Bakos József</i> : Rákóczi György könyvtárának történetéhez.....	244
<i>Füves Ödön</i> : Egy pesti görög könyvtára 1820-ban.....	245
<i>Galamboš Ferenc</i> : Fülöp Zsigmond és a Darwin c. folyóirat.....	247
<i>Péter László—Reguli Ernő</i> : A Szikra kiadó szegedi tevékenysége.....	251

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Holl Béla</i> : Ponciánus históriája XVI. századi kolozsvári kiadásának töredékéről..	255
<i>Herepei János</i> : Hornius György Szent genealógiájának magyar kiadása.....	259

FIGYELŐ

<i>Kóshalmi Béla</i> : A „Magyar Könyvészet” újabb kötetei. Az 1964. évi kumuláció és a felszabadulásunk utáni első ciklus (1945—1960) I. kötete.....	262
<i>Rózsa György</i> : A hungarica-dokumentáció néhány vonatkozásáról.....	264
<i>Sallai István</i> : Kellner Béla állami díjas.....	268
<i>Voorhoeve, J.</i>	269
<i>Sz.</i> : Orvosi szakkönyvtáros-konferencia.....	269
<i>d. gy.</i> : 1970-ben új épületbe költözik a belgrádi Nemzeti Könyvtár.....	270
<i>Da</i> : Nem rossz üzlet az ingyen képmelléklet	271
<i>Munkácsi Piroska</i> : A mai észtt exlibris	271

SZEMLE

Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. köt. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	272
<i>Uhlmann Aladár</i> : A kohászat az Egyetemes Tizedes Osztályozás keretében (Ism. <i>Babiczky Béla</i>)	272
<i>Clair, Colin</i> : A history of printing in Britain (Ism. <i>D—a</i>).....	273
<i>Livois, René de</i> : Histoire de la presse française I. (Ism. <i>D. B.</i>).....	274
<i>Ranganathan, S. R.—Neelamegham, A.</i> : Classified catalogue code with additional rules for dictionary catalogue code (Ism. <i>Babiczky Béla</i>)	275
<i>Paupié, Kurt</i> : Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. Bd. II. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	276
<i>Alexander Hyatt King</i> két könyvéről (Ism. <i>Pethes Iván</i>)	278

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Gábor Imréné</i> : Kommunista rölapok bibliográfiája 1919—1944. (Ism. <i>Munkácsi Piroska</i>)	279
List of current serials (Ism. <i>Németh Mária</i>)	279
<i>Munkácsi Piroska</i> : Az 1961. és 1962. évi grafikai plakátok és metszetek (Ism. <i>Dávid Katalin</i>)	280
Bücherkunde Ostdeutschlands und des Deutschtums in Ostmitteleuropa (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	281
<i>Saginati, Liana—Calcagno, Giacomina</i> : La collezione dantesca della Biblioteca Civica Berio di Genova (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	282
<i>Mostra di codici ed edizioni dantesche</i> (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	283

TABLE DES MATIÈRES

<i>L. Mezey</i> : Contributions à l'histoire de l'écriture latine en Hongrie. 2. La bifurcation dans la pratique de l'écriture.....	205
<i>Cs. Csapodi</i> : «Liber de septem signis». Le fragment du «Bellifortis» de Kyeser conservé à Budapest (Avec résumé en allemand).....	217

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Zs. Jakó</i> : La Transylvanie et la Bibliotheca Corvina.....	237
<i>J. Bakos</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque de György Rákóczi, prince de Transylvanie.....	244
<i>Ö. Füves</i> : La bibliothèque d'un Grec à Pest en 1820.....	245
<i>F. Galambos</i> : La revue «Darwin» (1912—1919).....	247
<i>L. Péter—E. Reguli</i> : L'activité de l'édition Szikra à Szeged.....	251

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>B. Holl</i> : Le fragment d'une édition de l'histoire de Pontiane imprimée à Kolozsvár au XVI ^e siècle.....	255
<i>J. Herepei</i> : L'édition hongroise de la «Généalogie sainte» de György Hornius....	259

CHRONIQUE

<i>B. Kóhalmi</i> : La «Bibliographie Hongroise» (Magyar Könyvészet) 1945—1960....	262
<i>Gy. Rózsa</i> : Quelques problèmes de la documentation des Hungarica.....	264
<i>I. Sallai</i> : Béla Kellner.....	268
<i>J. Voorhoeve</i>	269
<i>Sz.</i> : Conférence des bibliothécaires médicaux.....	269
<i>d. gy.</i> : La Bibliothèque Nationale de Belgrad emménagera dans un nouveau bâtiment en 1970.....	270
<i>Da.</i> : Le supplément illustré gratuit fait un bon chiffre d'affaires.....	271
<i>P. Munkácsi</i> : L'exlibris esthonien d'aujourd'hui.....	271

COMPTE RENDUS CRITIQUES

Herepei János: Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (<i>G. Borsa</i>).....	272
Uhlmann Aladár: A kohászat az Egyetemes Tizedes Osztályozás keretében (<i>B. Babiczky</i>).....	272
Clair, Collin: A history of printing in Britain (<i>D—a</i>).....	273
Livois, René: Histoire de la presse française (<i>D. B.</i>).....	274
Ranganathan, S. R.—Neelamagham, A.: Classified catalogue code with additional rules for dictionary catalogue code (<i>B. Babiczky</i>).....	275
Paupié, Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte. Bd. II. (<i>B. Dezsényi</i>)	276
Deux livres de Alexander Hyatt King (<i>I. Pethes</i>).....	278

BIBLIOGRAPHIES

Gábor Imréné: Kommunista rölapok bibliográfiája 1919—1944 (<i>P. Munkácsi</i>)	279
List of current serials (<i>M. Németh</i>).....	279
Munkácsi Piroska: Az 1961. és 1962. évi grafikai plakátok és metszetek (<i>K. Dávid</i>)	280
Bücherkunde Ostdeutschlands und des Deutschtums in Ostmitteleuropa (<i>E. Niederhauser</i>).....	281
Saginati, Liana—Calcagno, Giacomina: La collezione dantesca della Biblioteca Civica Berio di Genova (<i>T. Tombor</i>).....	282
Mostra di codici ed edizioni dantesche (<i>T. Tombor</i>).....	283